Prof. W. W. Tomka

DZIEJE

MONARCHII AUSTRYACKO-WĘGIERSKIÉJ

DLA SZKÓŁ ŚREDNICH

przełożył i uzupełnił

Michał Markiewicz.

W Rzeszowie.
Drukiem i nakładem J. A. Pelara.
1877.

DZIEJE

MONARCHII

AUSTRYACKO-WĘGIERSKIÉJ

DLA SZKÓŁ ŚREDNICH

przełożył i uzupełnił

MICHAŁ MARKIEWICZ.

W RZESZOWIE.
Nakładem i drukiem J. A. Pelara.
1877.

PRZEDMOWA.

Brak podręcznika polskiego dla nauki „Dziejów austryackich“, które z początkiem nadchodzącego roku szkolnego stają się przedmiotem osobnéj nauki w najwyższéj klasie szkół średnich, spowodował mnie do przekładu niemieckiego dzieła: „Geschichte des österreichischen Kaiserstaates“, napisanego przez W. Władywoja Tomka, profesora historyi austryackiéj w uniwersytecie praskim. (Wydanie 3. Praga 1875).

Uczyniłem to w nadziei, że kolegom moim wyświadczę przysługę, jeżeli uczniowie nie staną wobec nich bez książki w ręku, a przeto nie utrudnią im i tak już ciężkiego zadania. Znam braki tego dziełka, ale wiem także, że szkoły średnie nie są uniwersytetem i że łatwiéj dopełnić obrazu, mając rzucone główne jego rysy.

Przekładu dokonałem ile możności wiernie, a posługiwałem się przy tém także czeskiém tłumaczeniem wyżéj wspomnionego dziełka: „Děje mocnářstwa rakauského“ (Praga 1874. Wyd. 2).

Uzupełnienia, które poczynić za konieczne uznałem, są prawie wszędzie uwidocznione. §§ 102, 105, 108, 113 i 114 (w połowie), a wreszcie cały okres VII. są dodatkiem tłumacza.

Tłumacz.

SPIS RZECZY.

Okres I.

Od czasów najdawniejszych aż do Karola Wielkiego (r. 768).

Okres II,

Od Karola W. aż do upadku Przemysława Otakara II. (768—1278).

Okres III.

Od Rudolfa z Habsburga aż do śmierci Maxymiliana I. (1278—1519).

Okres IV.

Od wstąpienia na tron Ferdynanda I. aż do bitwy na Białéj górze (1519—1620).

Okres V.

Od bitwy na Białéj górze do śmierci cesarza Karola VI. (1620—1740).

Okres VI.

Od wstąpienia na tron Maryi Teresy aż do kongresu wiedeńskiego (1740—1815).

Okres VII.

Od kongresu wiedeńskiego aż do czasów najnowszych.

OKRES I.

Od czasów najdawniejszych aż do Karola Wielkiego (r. 768).

§ 1. Najdawniejsi mieszkańcy Austryi. Wędrówka Keltów.

Od czasów niepamiętnych zamieszkiwały większą część Europy ludy pochodzenia *indoeuropejskiego*, podzielone od wieków na szczepy: *Keltów*, *Germanów*, *Słowian* i tak zwany szczep *tracki*, do którego prócz innych wielu narodów, osiadłych w krajach południowéj Europy, należeli także starożytni Italowie i Grecy.

Kiedy w Grecyi i Italii wcześnie już rozwinęły się nasiona oświaty, żyły inne trackie ludy, a oraz i inne europejskie szczepy przez wiele jeszcze wieków w pierwotnym stanie dzikości. Grecy i Rzymianie nazywali ich dlatego *barbarzyńcami*, albowiem większa ich część nie miała nawet stałych siedlisk, lecz zmieniała takowe często i chętnie.

Zdaje się, że około r. 600 przed Chr. ludy wszystkich tych szczepów — z wyjątkiem keltyckiego — zamieszkiwały kraje, wchodzące w skład dzisiejszéj monarchii austryackiéj. Keltowie czyli Gallowie zamieszkiwali natomiast zachodnie kraje Europy, a mianowicie dzisiejszą Francyą, Gallią zwaną. Stąd to zaczęły około r. 600 prz. Chr. liczne zastępy ich wychodzić ku wschodowi, według podania prowadzone przez dwóch braci *Bellovesa* i *Sigovesa*, wytępiając dawniéj osiadłe ludy, lub wypierając takowe z pierwotnych ich siedzib. Tym sposobem opanowali Keltowie także znaczną część i monarchii austryackiéj, albowiem przeszedłszy Ren, zajęli wszystkie kraje, położone wzdłuż Dunaju aż po Szumawę, daléj zaś dzisiejsze Czechy, Morawę, część Wę-

gier, Austryi, Styryi i Karyntyi. Niektóre odłamy ich posunęły się aż za Karpaty do dzisiejszéj Galicyi, inne w góry dzisiejszego Siedmiogrodu, lub daléj jeszcze ku wschodowi. Część ich jedna, oddzieliwszy się od reszty, opanowała kraj między Drawą i Sawą w dzisiejszéj Chorwacyi i Sławonii, a oraz kraje położone na południowéj stronie Sawy t. j. większą część dzisiejszéj Bośnii i księstwa Serbskiego.

§ 2. Siedziby narodów po wędrówce keltyckiéj.

Keltowie, najdaléj na południe wysunięci, występują odtąd pod wspólną nazwą *Skordysków;* pobratymcy ich w okolicach górzystych Austryi, Styryi i Karyntyi nazwali się *Tauryskami;* ci zaś, którzy osiedlili się w Czechach, w Morawie i w części Węgier, przyjęli nazwę *Bojów.* Od nich dostała ziemia czeska nazwę *Bojohemum* (Bohemia). Ludy te, jak i wszystkie inne keltyckiego pochodzenia, rozpadały się jednak na liczne drobne narodowości, z królami na czele lub z władcami innego imienia. Tylko w czasie wojny wybierało sobie kilka pokoleń wspólnego dowódcę, zwanego *brenusem.* Trudnili się przeważnie łowiectwem i chowem bydła, później dopiero rolnictwem, najchętniéj zaś łupieżą innych narodów. W celu obrony od nieprzyjaciół budowali sobie rodzaj miast, okolonych wałem i przekopami, a w których później nawet mieszkać nawykli. Prócz Keltów, a w części z nimi pomięszane, mieszkały odtąd w krajach dzisiejszéj monarchii austryackiéj niektóre tylko jeszcze ludy słowiańskiego lub trackiego pochodzenia. Trackiego pochodzenia a przytém pokrewnieni z Italami byli *Retowie* w dzisiejszym Tyrolu. Nad Adryatykiem w północnéj Italii mieszkali obok Gallów *Wenetowie*, a do ich kraju należało także dzisiejsze hrabstwo Goryckie. Obok nich mieszkali *Istrowie* na półwyspie według nich nazwanym, stąd zaś na północnéj i wschodniéj ich stronie w dzisiejszéj Krainie i chorwackiém Pomorzu *Karnowie* i *Japodowie*, tracko-keltyckiego pochodzenia. Na południu od Japodów, w dzisiejszém chorwackiém Pograniczu mieszkali *Liburnowie*, pochodzenia italskiego; stąd zaś daléj ku południowi rozsiadły się liczne plemiona

Illyrów. Od miasta ich Delminium otrzymała część wybrzeży Adryatyku nazwę *Dalmacyi.*

W końcu wspomniane kraje wcześnie już musiały być znane *Grekom.* Kupcy ich przyjeżdzali na łodziach i zakładali tu stałe osady. Wiadomo, że wiele wysp dalmatyńskich jeszcze na początku IV. wieku miały już wyłączną lub częściową ludność grecką; miasta zaś lądowe *Epidaurus* (Stary Dubrownik), *Tragurium* (Trogir) i kilka innych zawdzięczają Grekom powstanie swoje.

Wschodnie kraje naszéj monarchii, mianowicie Siedmiogród i część Węgier, zamieszkiwały potężne ludy *Daków* czyli *Getów*, również trackiego pochodzenia. Między nimi a Keltami trzymały się w Węgrzech przez długie jeszcze czasy resztki ludów słowiańskich, których odwieczne siedziby znajdowały się po drugiéj stronie Karpat w dzisiejszéj Galicyi a daléj w wielkich równinach Polski i Rosyi.

§ 3. Wojny Keltów z Rzymianami i Grekami.

Wędrówki i łupieskie najazdy Keltów z Gallii ciągnęły się przez kilka jeszcze wieków. W r. 382 przed Chr. rozlały się tłumy ich po Italii, uderzyły na Rzym i zburzyły go z wyjątkiem sławnego zamku kapitolińskiego. W sto lat później wykonały liczne tłumy keltyckie, prawdopodobnie złożone z Skordysków, Taurysków i Bojów podobny napad na Macedonią, Francyą i Epir, łupiąc i pustosząc te kraje aż po *Delfy* (278), przesławną świątynię Apollina. Inne tłumy przedarły się później aż do Małéj Azyi i tam się osadowiły.

§ 4. Podbój Gallii cisalpińskiéj, Illyryi i Istryi przez Rzymian.

W Italii chociaż późno, położyli Rzymianie kres dalszym ich najazdom. Od pierwszego napadu Gallów na Rzym, prowadzono z nimi więcéj jak półtora wieku trwającą walkę, która skończyła się zupełnem ich ujarzmieniem po drugiéj wojnie punickiéj, w któréj Gallowie sprzymierzyli się byli

z Hannibalem (218). W skutek tego jedna część ich zwana Bojami, wyniosła się z Italii do pobratymczych im Tauryskόw i osiedliła się w sąsiedztwie tychże a oraz innych Bojów w okolicy dzisiejszych Węgier między Austryą, Styryą i jeziorem Blateńskiém (191).

Pozostali w północnéj Italii Gallowie, a wnet potém i sąsiadujący z nimi Wenetowie, stali się odtąd rzymskimi poddanymi; kraj zaś ich zamieniono w rzymską prowincyą pod nazwą *Gallia cisalpina.*

Prawie w tym samym czasie rozpoczęli Rzymianie wojnę z ludami illyrskimi na wschodniém wybrzeżu morza adryatyckiego. Podczas drugiéj wojny punickiéj panował nad Dalmacyą i wielką częścią Illyryi król *Agron*, po nim zaś żona jego *Teuta.* Podlegały im także niektóre osady greckie tak na lądzie, jak i na okolicznych wyspach. Dalmatowie i Liburnowie dopuszczali się prócz tego łupieży morskich na kupcach różnych sąsiednich narodów. Pobudzeni tém Rzymianie wyprawili za morze wojsko na pomoc osadom greckim, pokonali okręty i wojska królowéj Teuty i zmusili Illyrów do płacenia rocznéj daniny (229). Potrzeba atoli było wiele jeszcze krwawych wojen, nim udało się Rzymianom zupełne pokonanie tych ludów.

W północnéj kończynie morza adryatyckiego, gdzie stykali się Rzymianie z Istrami i Japodami, założono w r. 181 w celu powstrzymania rozbójniczych napadów ze strony tych ludów miasto *Akwileją*, która wnet potém żeglugą i handlem przewyższyła wszystkie inne miasta okoliczne. Istryjczyków, sprzeciwiających się temu, pokonano po zaciętéj walce, a w ziemi ich założono nową rzymską osadę, miasto *Tergeste*, dzisiejszy Tryest.

§ 5. Pierwsze zetknięcie się Germanów (Cymbrów i Teutonów) z Keltami i Rzymianami.

Podczas gdy Rzymianie przewagą oręża i potęgą ducha rozszérzali panowanie swoje po rozległych obszarach Europy, Azyi i Afryki, tępiała coraz więcej surowa siła keltyckich ludów, przedewszystkiem zaś u mieszkańców staro-

żytnéj Gallii, nawykłych pod nie jednym już względem do łagodniejszego sposobu życia. Stało się to w czasie, gdy na widownię dziejową występują *Germanowie*, rozsiedleni na szerokich obszarach od Renu aż do Odry i Wisły. Podobnie Keltom rozpadali się i Germanowie na wiele drobnych narodowości, stojących pod władzą osobnych królów lub książąt. Żyli oni z łowiectwa lub chowu bydła; w rolnictwie nie mieli zamiłowania; skupione życie w miastach nie przypadało także do ich usposobienia; wojna i łupieże były najulubieńszém ich zajęciem; przesiedlenia się całych ludów z jednéj okolicy w drugą należały do ich zwyczajów.

Około r. 115. przed Chr. wyruszyli *Cymbrowie* z najdalszéj północy Niemiec, a złupiwszy różne części Europy aż po Czarne morze, zwrócili się ku zachodowi, najpierw zaś ku siedzibom czeskich Bojów. Odparci, rzucili się na siedliska Skordysków, Karnów i Taurysków, pustosząc takowe w sposób okrutny. Rzymianie, przyszedłszy Keltom na pomoc, pobici zostali najpierw pod miastem *Noreją* (113) w dzisiejszéj Karyntyi, poczém Cymbrowie posunęli się daléj na zachód aż do linii Renu. W drodze przyłączyły się do nich wielkie tłumy dzikszych plemion keltyckich, a oraz ludy germańskie, noszące nazwę *Teutonów*. Połączeni, rozlali się po Gallii, łupiąc i pustosząc ją przez lat wiele od jednego końca do drugiego. Wojska rzymskie, przeciw nim wysłanę, zostały rozbite. W końcu zwrócili pochód swój do Italii; lecz jedna ich część poniosła zaraz na granicy pod Aquae Sextiae (102) straszną klęskę. Druga przedarła się wprawdzie przez Recyą do Italii, łupiąc piękny ten kraj aż do Padu, atoli w bitwie pod Weroną (101) zwyciężył ich konsul Marius i wytępił do szczętu.

§ 6. Boroist. Markomani i Kwadowie.

Za przykładem Cymbrów i Teutonów nacierają odtąd i inne ludy germańskie na Keltów, osiadłych tak w starodawnéj Gallii, jak w dzisiejszych Niemczech i w Czechach. Podczas gdy Keltowie z wielkiém wysileniem tylko trzymali się w tych swoich siedzibach, powstało w sąsiedztwie ich po drugiéj stro-

nie państwo *Dackie* pod sławnym królem *Boroistem*, lub *Berebistem*. Przytém nie było jedności między samymi ludami keltyckimi. Gdy w r. 48 przed Chr. wybuchła wojna między Tauryskami i Skordyskami, wezwali ostatni pomocy króla Boroisty, który pokonawszy ich przeciwników, wyparł sprzymierzonych z Tauryskami Bojów z siedzib ich nad Dunajem a cały kraj od jeziora Blateńskiego aż do Styryi i Austryi zamienił w pustynię.

W trzy lata późniéj (45) zabito Boroista a państwo Daków rozpadło się na kilka części. Lecz nad Keltami zerwała się nowa burza od strony *Swewów*, zdążających od północy ku siedzibom Bojów. *Markomani* pierwsi posunęli się przez dzisiejszą Morawę aż za Dunaj i osiedlili się w całych zachodnich Węgrzech po prawym brzegu Dunaju. Za nimi *Kwadowie* opanowali Morawę a oraz część Węgier i Austryi aż po linią Dunaju (około r. 42 przed Chr.)

§ 7. Posunięcie się rzymskiéj granicy aż do Dunaju.

Inne a większe niebezpieczeństwa spadły na ludy keltyckie od strony Rzymu. Korzystając z zamętu, powstałego między Keltami w skutek niesnasek wewnętrznych i napadu Germanów, zdobył G. Julius Cezar (58—49) jako prokonsul starożytną Gallią. Wnet potém wybuchła wojna domowa między Cezarem i Pompejusem, a trochę późniéj nowa wojna po śmierci Cezara. Ogólne zamieszanie, stąd powstałe, ośmieliło ludy illyrskie i sąsiadujących z nimi Keltów, że wzbraniali się Rzymianom płacić daniny, a oraz podjęli łupieskie napady do Istryi i Wenecyi. W skutek tego przedsięwziął tryumwir a późniejszy cesarz rzymski, Octavianus Augustus, wielką wojenną wyprawę przeciw tym ludom. W przeciągu trzech lat (35—33) podbił on dla Rzymu Dalmatów, Liburnów, Japodów, Karnów, illyrskich Panonów w jednéj części dzisiejszéj Bośnii, a nawet i daléj mieszkających Skordysków po obu brzegach Sawy aż po Dunaj i serbską Morawę. We wszystkich tych ziemiach zakładali Rzymianie zaraz miasta i inne osady. Wnet nadarzyła się sposobność do wojny z daléj stąd mieszkającymi Tauryskami. I tych podbił Augustus i zabrał wszyst-

kie kraje ich aż do Dunaju w dzisiejszéj Austryi. Współcześnie wkroczyli pasierbowie jego Drusus i Tiberius do Recyi (13 przed Chr.) i zdobyli kraj ten a oraz część dzisiejszéj Bawaryi aż do Dunaju, nadając mu nazwę *Windelicyi*. Przestraszeni powodzeniem oręża rzymskiego, usuwają się Markomani pod wodzą króla *Maroboda* z dzisiejszych Węgier po za linią Dunaju. Tu uderzyli znowu na Bojów w dzisiejszych Czechach, część ich jednę wytępili, resztę zamienili w niewolników (w r. 12 przed Chr.) a w kraju ich sami się osadowili. Porzucone przez nich siedliska w Węgrzech zajmują natychmiast Rzymianie, zaludniając je różną mieszaniną ludów, spędzonych z nad prawego brzegu Sawy, i nadają ziemiom tym aż po Dunaj nazwę *Pannonii*.

§ 8. Marobod.

Marobod zająwszy kraj Bojów w dzisiejszych Czechach, podbił niebawem nie tylko Kwadów ale i resztę ludów swewskich, i założył państwo, którego granice sięgały od Dunaju aż do krajów nadbałtyckich. W młodości swojéj przebywał on jakiś czas, prawdopodobnie jako zakładnik, na dworze cesarza Augusta, gdzie poznał rzymskie obyczaje i ich oświatę. Zostawszy teraz władcą rozległego państwa, starał się on o urządzenie wojsk swoich na sposób rzymski, aby tém łatwiéj utrzymać w posłuszeństwie podbite ludy.

Tak potężnego sąsiada nie mogli cierpieć Rzymianie; postanowili przeto zagładę jego państwa. Już Tiberius z polecenia Augusta (6 przed Chr.) gromadził nad Dunajem znaczne wojska, aby napadnąć kraje Maroboda. Lecz w tém wybuchło groźne powstanie świeżo podbitych ludów illyrsko-keltyckich w Dalmacyi i Panonii, którzy napędziwszy Rzymian z kraju swego, zagrażali oraz ościennym ich prowincyom. Wypadki te zmusiły Tiberiusa do zawarcia spiesznego pokoju z Marobodem i do zwrócenia broni przeciw powstałym ludom. Dopiero po trzech latach (7—9 po Chr.) udało mu się stłumić powstanie.

Z innéj strony nie powodziło się tym razem Rzymianom. Kilka razy już przeprawiali się przez Ren dla podbicia osia-

dłych tamże ludów germańskich, lecz usiłowania ich nie miały pomyślnego skutku, a straszna klęska, zadana Varusowi przez Armina w lesie Teutoburskim (12 po Chr.) zniweczyła na zawsze zamiar Rzymian, podbicia Germanów w ojczystych ich siedzibach.

§ 9. Rzymskie urządzenia prowincyonalne.

W skutek powyższych podbojów, stanowił Dunaj od źródeł aż do ujścia swego naturalną granicę między monarchią rzymską a ludami barbarzyńskimi. Wszystkie kraje dzisiejszéj monarchii austryackiéj po prawéj stronie téj rzéki wchodziły w skład państwa rzymskiego. Gallii cisalpińskiéj przyznano jeszcze za czasów Cezara polityczne równouprawnienie z innymi rzymskimi obywatelami i uważano ją wraz z Istryą jako integralną część Italii. Inne kraje podzielone były na cztery prowincye: *Recyą*, do któréj zaliczano także i Windelicyą; *Noricum*, tak nazwane od taurykkiego miasta Noreja, obejmowało wszystkie dotychczasowe kraje Tauryskó w; *Panonią*, sięgającą od Łysych gór w Austryi i wschodniéj części Styryi aż do Dunaju w Węgrzech, na południe do Sawy i Kupy, na zachód zaś przez dzisiejszą Krainę aż do granicy włoskiéj; wreszcie *Dalmacyą* na południowéj stronie Sawy i Kupy, a która zajmowała ziemie Japodów, Liburnów, właściwą Dalmacyą i całą dzisiejszą Bośnię aż po Drinę. We wszystkich tych krajach powstawały miasta, znakomite handlem i przemysłem. Do sławniejszych zaliczano: *Tridentum* w Recyi, *Laureacum* (Lorch w pobliżu miasta Ens w Austryi górnéj); *Pettovio* (Ptuj w Styryi); *Carnutum* (na Dunaju kilka mil poniżéj Wiednia, w Panonii; *Aemona* (w miejscu dzisiejszéj Lublany) i *Sirmium* (w pobliżu dzisiejszych Mitrowic w Pograniczu wojskowém); *Salona* w Dalmacyi (gdzie dzisiejsze Spalato). W miejscu dzisiejszego Wiednia stało mniéj znaczne miasto *Vindobona* czyli *Faviana;* w miejscu Lincu *Lentia*, w miejscu Solnogrodu *Juvavia*, w miejscu Budzina węgierskiego *Acincum* i t. d. Jak niegdyś Keltowie w Gallii tak i ludy te zapomniały z czasem ojczystego języka a przyjęły język łaciński.

§ 10. Upadek państwa Markomanów. Jazygowie.

Ludy osiadłe po drugiéj stronie Dunaju, pozostały wiernymi starodawnym obyczajom. Państwo Maroboda w kilka lat po zawarciu pokoju z Tiberiusem rozpadło się w skutek sporów, wybuchłych między ludami germańskimi. Między Marobodem a Arminem przyszło do wojny, która najpierw podkopała potęgę Maroboda przez to, że niektóre ludy z pomocą Armina wyswobodziły się z pod władzy jego (r. 17). W r. 19. wybuchnął powszechny rokosz przeciw niemu pod wodzą *Katualdy*, księcia gotskiego. Zdobył on królewską siedzibę Maroboda, i zmusił go do ucieczki na terytoryum rzymskie, gdzie téż pozostał aż do śmierci swojéj, która nastąpiła w Rawenie we Włoszech (37). Katualda pochwycił wprawdzie ster rządów, lecz już w r. 21 musiał uciekać w skutek nowego rokoszu; poczém *Vannius*, król Kwadów, z pomocą Rzymian osiągnął panowanie nad Markomanami i innymi swewskimi ludami. Utrzymał on się aż do r. 51, lecz upadł także, a wtedy państwo Maroboda rozpadło się na kilka odrębnych państewek pod królami, nadawanymi im po większéj części z ramienia Rzymu.

Od wschodnich granic państwa Kwadów i od Dunaju ciągnęło się za czasów Borebisty królestwo Daków przez Węgry, Siedmiogród i daléj jeszcze ku wschodowi. Gdy po śmierci Borebisty państwo to upadać zaczęło, wtargnęły od wschodu w granice jego ludy *sarmackie*, pochodzenia indoeuropejskiego, które jednak nie miały stałych siedzib, lecz przebiegając na koniach różne kraje, żyły z chowu bydła lub z łupieży spokojnych sąsiadów. Jeden ich odłam, *Jazygowie* (może ojcowie dzisiejszych węgierskich Jazygów), przedarli się za panowania króla Vanniusa z dzisiejszéj Wołoszczyzny aż do Węgier, i zajęli wszystką ziemię między Dunajem a Siedmiogrodem. Dotychczasowi mieszkańcy kraju tego, a których część stanowili może także i Słowianie, stali się ich poddanymi.

§ 11. Dakowie pod Dekebalem.

Raz jednak jeszcze zasłynęła Dacya pod rządami króla Dekebala w czasie, gdy na tronie rzymskim siedział cesarz

Domicyan. Wyparł on Jazygów po za Cisę i ograniczył ich siedziby na kraj między tą rzeką a Dunajem. Rozboje Daków na granicy rzymskiéj dały powód do wojny między Dekebalem a Domicyanem. Rzymskie legiony zostały pobite a Domicyan musiał się zobowiązać do płacenia Dakom rocznéj daniny (r. 90). Trajan, nowy rzymski cesarz (r. 98 po Chr.) wznowił wojnę z Dekebalem. W trzech krwawych bitwach pokonano Dekebala; Trajan zdobył stolicę jego *Sarmizegethuzę* w Siedmiogrodzie (101) i zmusił go do pokoju, w którym wielką część kraju odstąpić musiał Rzymianom. W trzy lata późniéj przyszło do nowéj wojny. Dekebal pobity w stanowczéj bitwie, odebrał sobie życie (104) a Dacyą zamienił Trajan w rzymską prowincyą.

§ 12. Wojna markomańska.

Przewaga rzymskiego oręża powstrzymywała przez długie lata Germanów od pochodu ich ku południowi, na który od napadu Cymbrów i Teutonów z chciwością spoglądali. Ale w czasie tym zaszły przeszkody, tamujące szérzenie się ich także ku wschodowi, mianowicie w okolicach nad Wisłą i morzem bałtyckiém, gdzie niektóre ludy germańskie a przed innymi Gotowie założyli byli od dawna już panowanie swoje nad tamtejszą słowiańską i litewską ludnością. Może być, że wyparci z tych siedlisk, zaczęli napierać na inne ludy germańskie, osiadłe więcéj ku południowi, te zaś musiały znowu posunąć się ku granicom rzymskiego cesarstwa. Następstwem tych ruchów była tak zwana *wojna markomańska*, wybuchła za panowania cesarza *Marka Aureliana*, (166 po Chr.). Markomani, Kwady i inne sąsiadujące z nimi narody swewskie, zawarły między sobą a oraz z Jazygami i resztą ludów sarmackich wielki związek ku wspólnemu działaniu, a przekroczywszy Dunaj napadli Norikum, Panonię i rzymskie prowincye, łupiąc, mordując lub uprowadzając mieszkańców tamtejszych w niewolę. Dwa razy wpadali do Istryi i dotarli aż do Akwilei. Lecz każdą razą pobici przez Aureliana musieli cofnąć się za Dunaj i przyjąć pokój pod uciążliwymi warunkami. Gdy po niejakim czasie

po trzeci raz odnowili napady swoje, postanowił Aurelian zupełne podbicie krainy Markomanów i Kwadów, jak Trajan uczynił był z Dacyą. Lecz w 15 roku téj wojny umarł Aurelian w obozie przeciw Kwadom pod Vindoboną (180) a syn jego Kommodus zawarł po trzeci raz pokój z barbarzyńcami. Z tych Kwadowie obowiązali się do płacenia rocznéj daniny; inni do służby wojskowéj w rzymskich legionach; wszyscy zaś poddali się pod uciążliwymi warunkami, których jednak późniéj nie dotrzymali. Za przyzwoleniem Kommoda osiedlili się wtedy *Wandalowie*, wyparci z kraju między Odrą a Wisłą, na saméj granicy rzymskiéj po lewym brzegu Dunaju w częściach dzisiejszéj Austryi i Bawaryi.

§ 13. Upadek rzymskiego cesarstwa. Łupieskie napady ludów barbarzyńskich.

Od śmierci Marka Aureliana spostrzegać się dają coraz częstsze i groźniejsze objawy upadku rzymskiego państwa. Legiony, złożone z rozlicznych Rzymowi podległych ludów, przywłaszczyły sobie prawo wynoszenia i zrzucenia cesarzów według upodobania, a każde wojsko najchętniéj własnego wodza widzieć chciało na tronie. Stąd poszło, że częstokroć w kilku prowincyach kilku wodzów naraz okrzyknięto cesarzami, którzy potém krwawe wojny o tron z sobą staczać musieli. Rzymianie przestali być narodem panującym we własnym kraju; cesarze rzadko tylko byli rodowitymi Rzymianami, bo najczęściéj pochodzili z innych prowincyi a zwykle téż gdzieindziéj jak w Rzymie zakładali stolice swoje. Państwo przestało być jednolitą całością, rozrywane nie raz między pięciu, dziesięciu a nawet więcéj cezarów. W zamęcie stąd wynikłym, znikła dawna pomyślność ludów a w zarządzie państwa występowały na jaw coraz większe błędy i nadużycia.

Taki stan państwa zachęcać musiał ludy barbarzyńskie do wznowienia swych najazdów. W niespełna 30 lat po śmierci zwycięskiego Marka Aureliana zaczęli Jazygowie, Kwadowie, Markomani, Wandalowie i daléj na zachód posunięci *Alemani* nowe łupieskie wyprawy na graniczne kraje

rzymskiego państwa, pustosząc kolejno Panonią, Norikum i Recyą. Za cesarza *Galliena*, kiedy państwo w skutek wystąpienia licznych anti-cesarzy w największém znajdowało się rozprężeniu, wybrały się wszystkie te ludy na wielką wspólną wyprawę do Italii (r. 260), zrządziły tam straszne spustoszenia i ogromne z tamtąd uniesły łupy. Mniejsze takie napady odbywały się odtąd prawie corocznie.

§ 14. Gotowie.

W tym samym prawie czasie, bo w kilka lat po śmierci Marka Aureliana udało się Gotom, osiedlonym dotąd między Odrą i Wisłą, przedrzeć się północną stroną Karpat aż do krajów na wschód od Dacyi położonych.

Pociągnąwszy z sobą niektóre ludy sarmackie, a oraz keltyckich *Bastarnów* i *Penkinów*, rozpoczęli łupieskie napady na wschodnie prowincye rzymskiego państwa. Kwitnące dotąd kraje, jak Mezya, Tracya, Macedonia, Mała Azya i Grecya wystawione były odtąd na częste ich napady i straszne łupieże. W ślad za Gotami i tą samą drogą wpadają inne germańskie ludy, jak *Gepidowie*, *Herulowie*, *Rugowie*, *Skyrowie*, *Turcylingowie*, z których jedni przyłączają się do wypraw łupieskich, przez Gotów podejmowanych, drudzy zaś osiedlają się w górnych Węgrzech i w północnym Siedmiogrodzie.

Z tych najdaléj na południe posunęli się Gepidowie, albowiem zajęli część Węgier, położoną po wschodniéj stronie Cisy a północnéj stronie Maroszy.

Po wielu i wielkich zniszczeniach, przez Gotów zdziałanych, pokonał ich najpierw w r. 269 cesarz Klaudius i wyparł za Dunaj. Następca jego sławny *Aurelian* (z Syrmii w Panonii rodem), pobił ich powtórnie, gdy przekroczywszy Dunaj wpadli znowu do Mezyi (dziś Bułgaryi) i zmusił do zawarcia pokoju.

Tymczasem podjęli Alemani, Markomani i Wandalowie nową wyprawę do Italii. W 120.000 ludzi przekroczyli Alpy retyckie i spuścili się w dolinę nadpadańską, zamieniając cały ten piękny kraj aż po stoki Apeninu w straszną pustynię.

Aurelian, który ledwie co ukończył był wojnę gotycką, wyprawił się przeciw łupiezcom, a pokonawszy ich w trzech morderczych bitwach pod Fanum, Placencyą i Pawią wyparł za Alpy aż do Dunaju (271). Także i Gotowie, którzy złamawszy pokój, wtargnęli byli znowu do Dacyi, zostali przez niego pobici (272). Wnet jednak przekonał się Aurelian o niemożności bronienia granic państwa na tak rozległéj linii, dlatego postanowił zupełnie ustąpić z Dacyi. Na rozkaz jego przesiedlili się wszyscy tamże osiedleni Rzymianie na prawy brzeg Dunaju do Mezyi. Bez przeszkody wkroczyli teraz Gotowie do dzisiejszego Siedmiogrodu i Banatu i podbili sobie nie tylko tamtejszych mieszkańców, przeważnie zromanizowanych Daków, ale oraz sąsiednich Gepidów i inne germańskie ludy.

Tym sposobem zajęły całą linią Dunaju, o ile takowa leży w obrębie dzisiejszéj monarchii austryackiéj, same ludy germańskie, z wyjątkiem jedynie Jazygów, będących sarmackiego pochodzenia. Gotowie rozpadli się na *Wizygotów* i *Ostrogotów*. Królestwo Wizygotów obejmowało wschodnie Węgry, Siedmiogród, dzisiejszą Wołoszczyznę, Mułtany i Bessarabią aż do Dniestru. Stąd aż do Donu rozciągało się państwo Ostrogotów. Wszystkie tamtejsze ludy, między nimi wiele słowiańskich w dzisiejszéj Rosyi były im poddanymi.

§ 15. Probus, Dioklecyan i Konstantyn.

Po śmierci Aureliana (275) nastąpił nie mniéj dzielny obrońca granic rzymskich cesarz *Probus*, jak poprzedni rodem z Syrmii. Obydwaj ci cesarze, a po nich ich następcy wprowadzili zwyczaj przesiedlenia większych lub mniejszych tłumów ujętych barbarzyńców w różne mniéj zaludnione okolice państwa, aby zmuszać ich do uprawy pola i do stałych siedlisk. Wcielano także całe ich zastępy w szeregi rzymskiego wojska zwłaszcza, że odpowiadało to chęciom i wojowniczemu usposobieniu Germanów.

Z następców Probusa usiłował najpierw *Dioklecyan* (od r. 284), a późniéj *Konstantyn Wielki* skołatany organizm pań-

stwa nowém natchnąć życiem. Aby zapobiéc walkom o posiadanie tronu postanowiono, że w przyszłości kilku cesarzy mieli dobrowolnie podzielić się państwem, aby połączonemi siłami tém łatwiéj pokonywać zamachy innych do tronu pretendentów. Kraje dzisiejszéj monarchii austryackiéj, które należały do państwa rzymskiego, przypadały odtąd jednemu lub drugiemu cezarowi. Sirmium w Panonii, miejsce urodzenia kilku cezarów, było odtąd wiele razy stolicą cesarską. Z drugiéj strony były kraje te nieraz bojowiskiem, na którém rozstrzygały się losy walczących o tron cesarzy.

Najazdy barbarzyńskich ludów na państwo nie ustawały wprawdzie i teraz jeszcze, natrafiały jednak na większy jak przedtém odpór i nie wychodziły po za obręb prowincyi granicznych. Natomiast przesiedlenie barbarzyńskich tłumów i przyjęcie ich w szeregi wojskowe nabierało co raz większe rozmiary, tak dalece, że liczne zastępy Niemców i Sarmatów, na sposób rzymski wyćwiczonych, stanowiły odtąd najlepszą część rzymskiego wojska. W ślad za tém poszło, że potomkowie Gotów, Wandalów, Franków i innych Germanów, osiadłych na terytoryum rzymskiém, osięgali w Rzymie najwyższe dostojeństwa wojskowe a z témi i wielkie w państwie znaczenie.

§ 16. Hunowie.

Nowy wielki ruch między ludami barbarzyńskimi spowodowali Hunowie za panowania spółcesarzy Walensa i Gracyana. Po drugiéj stronie Donu od Czarnego i Kaspijskiego morza aż do Uralu mieszkały ludy pochodzenia *uralskiego*, jak: Hunowie, Awarowie, Bułgary, Madiary i inne dziko koczujące plemiona. Najdaléj ku południowi posunięci Hunowie, uderzyli w r. 375 na państwo Ostrogotów, a pokonawszy króla ich *Ermanryka*, położyli kres państwu jego. Ten sam los spotkał wkrótce i Wizygotów. Wyruszyli oni pod królem *Atanarykiem* przeciw Hunom; lecz pobici (376) musieli za Dunajem u Rzymian szukać schronienia. Cesarz Walens wydzielił im siedliska w Mezyi i Tracyi pod tymi samymi warunkami, pod jakimi osie-

dlały się tamże przed tém już tłumy germańskie. W krótce jednak przyszło między Gotami, których liczba sięgała do 200.000 ludzi, i Rzymianami do groźnych zatargów, a następstwem ich były nowe najazdy i nowe spustoszenia krajów rzymskich. Cesarz Walens wyprawił się przeciw nim ze znaczném wojskiem, lecz został pobity w wielkiéj bitwie pod Adryanopolem (378) i stracił życie. Dopiero po kilkuletniéj walce pokonał ich nowy spółcesarz *Teodosius* (302) o tyle, że skłonili się do pozostania w siedzibach, wydzielonych im przez Walensa, a oraz do służby wojskowéj, za którą cesarze żołd im płacić mieli.

Hunom, nowym Rzymian sąsiadom, musiał Teodosius dla utrzymania pokoju przyobiecać roczną daninę. Pokonawszy kilku anti-cesarzy, którzy w tak groźnych czasach nowe wywoływali domowe burze, połączył Teodosius w 17 roku panowania swego wszystkie części państwa w jednę całość; umierając podzielił je jednak w tym samym roku (395) jeszcze znowu na dwie połowy między synów swoich *Honoriusa* i *Arkadiusa*. Honorius otrzymał zachodnią połowę z siedzibą w Medyolanie a późniéj w Rawenie; Arkadiusowi przypadła połowa wschodnia z rezydencyą w Konstantynopolu. Kraje dzisiejszéj monarchii austryackiéj należały do cesarstwa zachodniego.

Na miejscu od Gotów opuszczoném powstało teraz rozległe *państwo Hunów*. Ostrogotowie, Gepidowie i inne germańskie ludy, osiadłe w tych stronach z królami swymi, a oraz Jazygowie podlegali odtąd władcom Hunów, którzy z ogromną szybkością rozszerzali panowanie swoje także nad licznymi ludami słowiańskimi, zamieszkującymi rozległe równiny dzisiejszéj Rosyi i kraje zakarpackie. Pchnięte nawałą Hunów ludy germańskie między Odrą a Łabą, opuszczają swoje siedliska i rzucają się na państwo rzymskie. To spowodowało nowy pochód ludów ku granicom Italii, podjęty przez rozmaite tłumy Markomanów, Kwadów, Alemanów, Wandalów i inne sąsiednie germańskie plemiona pod dowództwem *Radagaisa* (405).

Przedarłszy się przez Alpy retyckie dotarli łupiąc i mordując aż do Florencyi. Tu pobił i wytępił ich prawie do szczętu dzielny *Stylikon*, rodowity Wandal z Panonii,

a który wtedy sprawował rządy państwa zachodnio-rzymskiego w imieniu małoletniego Honoriusa. Lecz już w następnym roku (406) rozpoczął *Godegisil*, król Wandalów, z całym swym narodem i ościennymi ludami pochód przez Ren do Gallii, opuszczonéj przez wojska rzymskie. Nie znajdując oporu, przechodzi Gallią, zdobywa późniéj Hiszpanią, i zakłada tu państwo Wandalów. Resztki Markomanów i Kwadów, pozostałe w dawnych swych siedzibach, a również i ludy na północnéj tychże stronie osiadłe, przeszły pod panowanie Hunów.

§ 17. Alaryk.

Pierwéj, nim dzikie tłumy Radagaisa spustoszyły Italią, uległa ona nie mniéj wielkiemu zniszczeniu ze strony Wizygotów pod dowództwem nowego ich króla *Alaryka*. W r. 403 wyprawił się on pierwszy raz do Italii, lecz odparły go wojska rzymskie pod Stylikonem. Po śmierci Stylikona (408) uderzył Alaryk powtórnie na Italią (409), łupiąc kraj od jednego końca do drugiego. W trzy lata późniéj umarł Alaryk a następca jego *Ataulf* wyprawił się z Wizygotami jako wódz rzymski do Gallii i do Hiszpanii, gdzie założył nowe państwo wizygockie. W tym samym czasie powstały w północnéj Gallii państwa Franków i Burgundów.

§ 18. Atyla.

Od dalszych zamachów ludów germańskich, bronił zachodnio-rzymskiego cesarstwa *Aetius*, potomek Gotów osiadłych w Mezyi. Zachowanie pokoju z Hunami było główném jego usiłowaniem, które udawało się tak długo, aż Atyla, jeden z największych ich wojowników, dostąpił panowania (434). Już przedtém zwrócili byli Hunowie oręż swój przeciw cesarstwu wschodnio-rzymskiemu i zmusili cesarza do podwyższenia im rocznego haraczu (425). Atyla rozpoczął wojnę na nowo; spustoszył Mezyą i Tracyą i dotarł aż do Konstantynopola. Niedawno przedtém odstąpił

był cesarz rzymski Panonią na drodze przyjacielskiego układu cesarzowi wschodniemu. I ten kraj spustoszyli teraz Hunowie; sławne Sirmium i wiele innych miast zamieniono w gruzy; a kiedy zawierano pokój (446), musiał cesarz nie tylko raz jeszcze podwyższyć kwotę rocznego haraczu, ale oddać im ten kraj wraz z częścią Mezyi, w któréj Atyla osiedlił poddanych mu Ostrogotów.

Wnet potém zwrócił się Atyla także przeciw zachodnio-rzymskiemu państwu. Z wojskiem, liczącém od 5 do 700.000 ludzi, wyruszył on północną stroną Dunaju przez Ren do Gallii (450). Na polach *Katalaunskich* (Chalons) zmierzył się z nim nieustraszony Aetius, pobił go i zmusił do odwrotu (451). Lecz już w następnym roku wyruszył Atyla z nowém wojskiem do Italii (452), zdobył i zburzył Akwileją, spustoszył kraj i złupił prawie wszystkie miasta w północnéj Italii. W r. 453 przedsięwziął on raz jeszcze wyprawę do Gallii. W. r. 454 wybierał się Atyla przeciw cesarstwu wschodniemu; atoli nagła śmierć przerwała pasmo światoburczych jego zamysłów.

Państwo Hunów rozpadło się po śmierci Atyli w skutek niezgody między jego synami. Poddane Hunom ludy wydobywały się z pod ich jarzma, a przed innymi *Ostrogotowie* w Panonii i *Gepidowie* w ziemiach nadcisańskich i w Siedmiogrodzie (455). Hunowie musieli ustąpić z tych krajów i cofnąć się ku wschodowi, a po wyswobodzeniu się i reszty podbitych ludów pozostały po nich tylko słabe szczątki na wybrzeżu czarnomorskiém.

§ 19. Koniec cesarstwa zachodnio-rzymskiego.

Lecz i dla zachodnio-rzymskiego cesarstwa zbliżała się chwila ostatecznego jego upadku. Ludy barbarzyńskie zdobywały jednę prowincyą po drugiéj, podczas gdy wewnątrz toczono ciągłe spory między dworakami a dowódcami wojsk, które przeważnie z Germanów złożone, według upodobania cesarzów wybierały i strącały. Prócz Italii należały do państwa tego tylko jeszcze Dalmacya, Recya i Norikum. W dwóch ostatnich prowincyach gospodarowały tymczasem

po swojemu zbójeckie hordy *Alemanów* i *Turyngów*, burząc miasta, paląc wsie i osady, mordując lub wypędzając mieszkańców, aż spodobało im się wreszcie osiąść w niektórych częściach tych srodze nawiedzonych krajów.

Po drugiéj stronie Dunaju odbywały się i daléj jeszcze przechody rozmaitych ludów germańskich. Markomani i Kwadzi zniknęli z dawniejszych ich siedzib, prawdopodobnie wytępieni w czasie wielkiego pochodu Atyli. Część kraju Kwadów w Morawii i Austryi dolnéj zajęli *Rugowie;* na wschód od nich w górnych Węgrzech osiedlili się *Herulowie*, daléj zaś Skyry, Turcylingi i Longobardowie. Nieustannie walczą tu jedne ludy z drugimi. Ostrogoci w Panonii wymusili haracz na cesarzu konstantynopolitańskim (463); opuścili jednak wkrótce potém dotychczasowe siedziby i przenieśli się do Mezyi (473), a młody król ich Teodoryk, wychowany na dworze cesarskim, wszedł w służbę dworu greckiego. Po tém przesiedleniu się Gotów rozpostarli Rugowie siedziby swoje także i po prawéj stronie Dunaju w Austryi dólnéj.

Prawie w tym samym czasie wybrał się *Odoaker*, syn księcia skyrskiego, na czele wojowniczych tłumów złożonych ze Skyrów, Turcylingów, Herulów i Rugów do Italii i wstąpił w służbę dworu rzymskiego. Lecz wnet potém podniósł on na czele barbarzyńskiego żołdactwa chorągiew buntu przeciw cesarzowi Romulowi Augustulowi, złożył go z tronu (476) i przywłaszczył sobie panowanie nad resztą zachodniego cesarstwa.

§ 20. Odoaker. Teodoryk.

Prócz Italii należała do państwa Odoakera tylko Dalmacya a oraz części Recyi i Norikum. Po niejakim czasie (487) uderzył jednak Odoaker i na Rugów, pokonał ich i uprowadził wielką ich część w niewolę; pozostałych zaś jeszcze w Norikum rzymskich obywateli przesiedlił do Italii, aby wybawić ich z pod nacisku ludów ościennych. Resztki rozbitych Rugów z królewiczem Fryderykiem szukali schronienia u Teodoryka, króla Ostrogotów (488).

Tak Fryderyk jak i cesarz Zeno zachęcali teraz Teodoryka, aby potęgę swoję zwrócił przeciw Odoakerowi i pozbawił go panowania nad Italią. W skutek tego wyprawił się Teodoryk, mianowany przez Zenona rzymskim patrycyuszem, zaraz na początku r. 489 na czele 200.000 Ostrogotów do Italii. Po pięcioletniéj upornéj walce pokonany Odoaker poddał się w Rawenie, zwykłéj swéj siedzibie, na mocy przyjacielskiego układu; został atoli zdradzieckim sposobem zabity a Teodoryk jako król Ostrogotów i patrycyusz rzymski rozpoczął swoje panowanie (490).

Państwo Teodoryka obejmowało całą Italią, Dalmacyą, Panonią, Norykum i Recyą. Kraje te były w wielkiéj części ogromnie spustoszone i wyludnione. Zdaje się, że pokolenia Alemanów, Turyngów i innych Germanów, które usadowiły się były w jednéj części Recyi, uznać musiały Teodoryka panem swoim. Występują one odtąd pod wspólną nazwą *Bawarów*. Siedziby ich obejmowały prócz dzisiejszéj Bawaryi także Austryą górną aż po Anizę a północny Tyrol aż po wierzchowiny Brenneru. Panowanie nad nimi było od niepamiętnych czasów dziedziczne w rodzie Agilofingów.

Teodoryk był potężnym i mądrym władcą; był on równie sprawiedliwym tak dla Gotów, jak i dla rzymskich obywateli. Wychowany w rzymskich obyczajach był on miłośnikiem sztuki i nauk, odnawiał i podnosił miasta, wspierał przemysł i handel, a przez 33 lat panowania swego żył w pokoju prawie ze wszystkimi sąsiednimi królami.

§ 21. Upadek Ostrogotów w Italii. Longobardowie.

Po śmierci jego (526) powstały jednak zatargi między Ostrogotami, a i Rzymianom działy się odtąd różne krzywdy. Skorzystał z tego grecki cesarz *Justynian*, aby rozpocząć z Gotami wojnę, prowadzoną przez sławnych jego wodzów Belizara i Narsesa. Po 21 letnim (535—555) rozpaczliwym odporze upadł naród Ostrogotów, a Italia z Dalmacyą, dólną Panonią i południową Recyą przeszła pod panowanie cesarza konstantynopolitańskiego.

Bawaryą zagarnął był zaraz na początku téj wojny Teodebert, król frankoński. Do Norikum a oraz do górnéj i środkowéj Panonii aż po Drawę przesiedlili się około tego czasu Longobardowie.

Nieliczny ten naród w początkowych siedzibach swoich w górnych Węgrzech popadł był w zależność *Herulów*. W r. 494 rozbili Longobardowie potęgę Herulów, i utwierdzili panowanie swoje tak nad resztkami tego narodu jako i nad sąsiadującymi z nimi Skyrami i Turcylingami. Podczas wojny z Ostrogotami stali Longobardowie po stronie Justyniana, i otrzymali za to w nagrodę Panonią i Norikum, które zajęli opuściwszy dawniejsze siedziby swoje. Dunaj tworzył wschodnią granicę między nimi a Gepidami, z którymi odtąd częste i krwawe staczać musieli walki.

W kilka lat po upadku Gotów uderzył na Węgry nowy dziki naród, pokrewnieni z Hunami *Awarowie*. *Alboin*, król longobardski, zawarł z nimi umowę w celu zupełnego pokonania Gepidów (565). Kunimund, król Gepidów, poległ w bitwie z ręki Alboina, a ziemie ich wraz z podległymi im mieszkańcami, zromanizowanymi Dakami, przeszły pod władzę Awarów. — Lecz wkrótce potém zerwali się i Longobardowie z siedlisk swoich i puścili się z podległymi im ludami w pochód do Italii (568). W cztérech latach zdobył Alboin prawie całą północną Italią a oraz znaczną część kraju od Padu aż do Tybru i założył tamże nowe *królestwo longobardskie.*

§ 22. Wędrówka ludów słowiańskich. Awarowie.

Z przesiedleniem się Longobardów do Italii zamykają się więcéj jak sześćset lat trwające pochody ludów germańskich, tak w obrębie krajów dzisiejszéj monarchii austryackiéj jak i w innych stronach Europy. W ziemiach, przez Germanów opuszczonych, osiedlają się tymczasem narody *słowiańskie.* Ludy tego szczepu mieszkały przedtém tylko na północnéj stronie Karpat w otwartych równinach dzisiejszéj Polski i w środkowéj części cesarstwa rosyjskiego.

Od czasów najdawniejszych trudnili się oni uprawą zie-

mi i innemi pokojowemi czynnościami; nawykli do stałych siedzib mieszkali we wsiach a także w obronnych miejscach czyli grodach, budowanych w celu obrony od nieprzyjacieli.

Podobnie innym wielkim europejskim szczepom rozpadali się i Słowianie na liczne drobne pokolenia czyli żupy, a z połączenia się kilku takich żup pod wspólnym książęciem tworzyły się późniéj narody. Po opuszczeniu przyległych im krajów przez germańskie i inne wojownicze ludy, zajęli takowe Słowianie i uprawiali tamże pola. Na téj drodze zaludnili Słowianie od II. do VI. wieku całą wschodnią połowę dzisiejszych Niemiec północnych aż po Łabę i Salę, większą część austryackich krajów a wreszcie przeważną część europejskich prowincyi, należących do składu wschodnio-rzymskiego cesarstwa.

Z krajów austryackich jednę Galicyą zamieszkiwały od wieków ludy słowiańskie. Górzysta część tego kraju u podnóża Karpat nosiła starożytną nazwę *Wielkiéj Chrobacyi*; równe zaś i daléj na północ posunięte okolice nazywały się *Wielką* czyli *Białą Serbią*. Z Chrobacyi Wielkiéj wyszli w drugiéj połowie V. wieku *Czesi*, według podania pod dowództwem Czecha i przesiedlili się do dawniejszego kraju Bojów (Bojohemum, Bohemia) prawdopodobnie wkrótce po opuszczeniu tegoż przez Markomanów. Za nimi poszli *Morawianie* i zajęli Morawę, węgierską Słowaczyznę i dólną Austryą aż po Dunaj po opuszczeniu tych krajów przez Herulów i Longobardów. Wschodnią część północnych Węgier zajęli przodkowie dzisiejszych Rusinów, przeszedłszy Karpaty; inne odłamy ich usadowiły się we wschodnim Siedmiogrodzie.

Wszystkie te ludy słowiańskie znalazły wkrótce po przesiedleniu się swém do nowych siedzib groźnego nieprzyjaciela w *Awarach*. Około roku 560 wpadają oni pod dowództwem chana *Bajana* przez Karpaty do górnych Węgier, i podbijają nietylko tamtejszych Słowian, ale wnet potém Czechów i Morawian. Już w r. 563 następuje zetknięcie się ich z Frankami, których państwo sięgało wówczas aż do granic czeskich. Po rozbiciu państwa Gepidów we wschodnich Węgrzech i w Siedmiogrodzie a po ustąpieniu Longobardów do Italii, zajmują Awarowie także Panonią i Norikum (568). — Wielką część zdobytych krajów zaludnili

Awarowie Słowianami, przesiedlonymi przemocą z krainy zakarpackiéj. Tym sposobem dostała się ludność słowiańska do dzisiejszéj Styryi, Karyntyi i dólnéj Austryi po prawym brzegu Dunaju. Prócz tego wypełniają Słowianie szeregi wojsk awarskich, które ciągłe toczą walki z ludami ościennymi. Cesarza wschodnio-rzymskiego zmusił Bajan do płacenia rocznéj daniny (575,599.602) a zabrał także całą dólną Panonią między Sawą i Drawą.

§ 23. Samo.

Po długoletniéj i ciężkiéj niewoli znajdujemy około r. 623 na czele ludów słowiańskich znakomitego wodza *Samona.* Pod jego przewodnictwem zrzucają Czesi, Morawianie i wszyscy korutańscy Słowianie (w Austryi, Styryi, Karyntyi i Krainie) jarzmo Awarów i obierają Samona wspólnym swoim królem (627).

Na państwo to, ledwie powstałe, napada od zachodu frankoński król Dagobert chcąc podbić je sobie. Atoli Samo pobił wielkie wojsko jego w trzydniowéj bitwie pod Wogastisburkiem (630); poczém wcielił do państwa swego także niektóre ludy słowiańskie, osiadłe na północnéj stronie Czech i Morawy.

§ 24. Serbowie i Chorwaci.

Po utracie znacznéj części krajów zachodnich zwracają się Awarowie przeciw wschodnio-rzymskiemu cesarstwu. W r. 626 oblegają oni wspólnie z perskim królem Chosroesem Konstantynopol, który jednak szczęśliwie obronił waleczny cesarz Heraklius. Kiedy atoli późniéj zawikłał się w wojnę azyatycką z Persami a wnet potém z Saracenami, korzystając z tego Awarowie wpadają do Dalmacyi, pierwéj już kilka razy przez nich złupionéj i podbijają ją pod swoje panowanie. Wszystkie miasta starożytne w Dalmacyi, między niemi i Salona ze sławnym pałacem Dioklecyana były wtedy przez Awarów zburzone; mieszkań-

ców w części wymordowano, w części zmuszono do ucieczki na pobliskie wyspy lub do krajów sąsiednich. Aby pozbyć się tak szkodliwych sąsiadów, przywołał Heraklius Słowian z okolic zakarpackich Serbów i Chorwatów i darował im ziemie przez Awarów zagrożone pod warunkiem, aby osiedlili się w nich pod zwierzchnictwem cesarstwa wschodniego. Słowianie ci przybyli z wielką potęgą, odebrali Awarom zajęte przez nich kraje i założyli tamże trzy państwa: *serbskie*, które obejmowało dzisiejszą Serbią, części Bośnii, i południową Dalmacyą; *dalmacko-chorwackie*, złożone z reszty Dalmacyi i z części dzisiejszego chorwackiego Pomorza i Bośnii; a wreszcie *panońsko-chorwackie* między Drawą i Sawą w pozostałéj części Chorwacyi i Sławonii.

Zwierzchnictwo greckie nad państwami témi nie trwało długo i tylko miasta Zadar (Jadera), Split (Spalato), Trogir (Tran) i Dubrownik (Rausium, Ragusa), odbudowane przez dawniejszych rzymskich mieszkańców, a wreszcie niektóre wyspy stały i późniéj jeszcze pod panowaniem greckiém.

§ 25. Rozpadnięcie się państwa Samona.

Samo, pierwszy potężny król słowiański, umarł po 35 letniém panowaniu w r. 658. Ze zgonem jego skończyła się oraz jedność i świetność państwa jego. Nad *Czechami* panowali odtąd książęta swojscy, z których pierwszy znany jest pod imieniem *Kroka*. *Przemysław*, małżonek córki jego Libusy, stał się praojcem panującego późniéj rodu książęcego, Przemyślidów.

Inny ród książęcy panował nad *Morawianami* w Morawie, Austryi i węgierskiéj Słowaczyźnie; inny nad Słowianami *korutańskimi*.

Podziały te były powodem, że po niejakim czasie raz jeszcze wzmogła się potęga Awarów. Morawianie i Korutańcy często jeszcze wystawieni byli na ich łupieskie napady. Pod koniec VII. stólecia zabierają oni powtórnie całą dólną Austryą po prawym brzegu Dunaju aż po Anizę, zamieniają ten kraj w bezludną pustynię i rozpoczynają stąd najazdy swoje na Bawaryą.

§ 26. Agilofingowie bawarscy i majordomowie frankońscy.

Książęta bawarscy z rodu Agilofingów, panujący także nad Austryą górną i północnym Tyrolem, sprawowali w owym czasie władzę prawie udzielną, albowiem znaczenie królów frankońskich z rodu Merowingów, których zwierzchnictwu podlegali, upadało co raz więcéj we wszystkich częściach rozległego ich państwa. Dopiero tak zwanym majordomom udało się po długiéj niemocy podnieść powagę Franków. *Karol Młot* zmusił Huberta, księcia bawarskiego (728), syn zaś jego *Pepin* księcia Odilona (743) do większéj od Franków zależności. Gdy po śmierci Odilona (748) z powodu opieki nad małoletnim tegoż synem *Tassilem II.* wybuchły niesnaski w rodzinie książęcéj, najechał Pepin Bawaryą i przywłaszczył sobie opiekę nad książęciem małoletnim. Właśnie w tym czasie ponowili Awarowie napad swój na kraje korutańskie. Borut, książę korutański, nie mogąc im podołać, wezwał pomocy Bawarów. Bawarowie i Frankowie przyszli im na pomoc, wypędzili Awarów z kraju, lecz zmusili Boruta do płacenia Frankom rocznéj daniny (748). —

OKRES II.

Od Karola Wielkiego aż do upadku Przemysława Otakara II. (768—1278.)

§ 27. Wzrost monarchii frankońskiéj za panowania Karola Wielkiego.

Pod *Karolem Wielkim*, synem Pepina, osiągnęła monarchia frankońska szczyt swéj potęgi. Prawie wszystkie niemieckie a większość romańskich ludów ulegały władzy jego. I znaczna część dzisiejszéj monarchii austryackiéj wchodziła w skład państwa Karola Wielkiego.

Najpierw zburzył Karol królestwo Longobardów w Italii i wcielił je do państwa swego (774). Następstwem tego był oraz upadek Agilofingów w Bawaryi. *Tassilo II.* wyłamał się był jeszcze za rządów Pepina na nowo z pod zwierzchnictwa frankońskiego (763) i panował w Bawaryi jako książę niezależny. Korzystając z zaburzeń wewnętrznych w Korutanii, wybuchłych po śmierci Chocimira, synowca Boruty (769), osięgnął Tassilo i nad krajem tym władzę zwierzchniczą przez to, że osadził na stolicy książęcéj Właducha (772), który zobowiązał mu się do wierności. Groźbą (781), a późniéj przewagą oręża (787) zniewolił go jednak Karol do ponownego uznania zależności swéj od Franków. Lecz Tassilo zamierzył raz jeszcze wyswobodzić się z pod téj zależności, a w celu tym skłonił Awarów do napadu na Niemcy i Włochy. Atoli Awarów pobili Frankowie; Tassilo zaś stawiony przed sądem Karola został wyrokiem jego księstwa pozbawiony (788). Z zajęciem Bawaryi przeszli i Słowianie *korutańscy* pod panowanie Franków. Władza książęca została u nich zniesioną, utrzymano jednak żupa-

nów czyli grafów jako naczelników pojedyńczych powiatów, i poddano ich pod zwierzchnictwo namiestnika, którym był *Gerold*, szwagier Karola. W skutek wojny, którą prowadził Pepin, syn Karola, jako namiestnik Italii ze sąsiednimi Chorwatami (788), zmuszono także obydwa ich księstwa do płacenia Frankom rocznéj daniny.

Dla pomszczenia łupieskich najazdów na państwo swoje przedsięwziął Karol r. 791 wielką na *Awarów* wyprawę. Z trzéma wielkiemi wojskami a w połączeniu z Czechami i Morawcami wtargnął on do ich krajów w Austryi dólnéj i w Węgrzech, zdobył kilka silnie obwarowanych stanowisk i ścigał uciekających aż za Rabę. W pozostałych im ziemiach opierali się Awarowie przez lat kilka jeszcze przemocy jego, lecz wybuchły między nimi niesnaski domowe a te ułatwiły zupełne ich pokonanie. W r. 796 wtargnął Pepin powtórnie z Włoch do Węgier, zajął cały kraj aż do Dunaju a wkońcu zdobył główne obozowisko Awarów między Dunajem a Cisą wraz z skarbami, tamże nagromadzonymi. Nie obeszło się i późniéj jeszcze bez wojen, wywołanych kilkakrotném powstaniem Awarów przeciw panowaniu frankońskiemu; na jednéj takiéj wyprawie (799) zginął Gerold, namiestnik bawarsko-korutański; atoli wszystkie te powstania zostały stłumione i krwawo pomszczone.

Odtąd należały wszystkie kraje Awarów po prawéj stronie Dunaju w Austryi i Węgrzech a oraz większa część po lewéj stronie téj rzéki w dzisiejszéj Austryi dólnéj do państwa Karola Wielkiego. Z niém stykali się Morawianie, którzy zamieszkiwali dzisiejszą Morawę i zachodnią część górnych Węgier aż do załomu, który Dunaj tworzy pod Wacowem. Resztki Awarów w okolicach nadcisańskich między Dunajem a Siedmiogrodem, a oraz we wschodniéj części Węgier aż po Karpaty pokonali wkrótce potém *Bułgary*, pierwotnie jednego z Awarami początku, lecz po osiedleniu się ich między Słowianami południowymi, w jednéj części cesarstwa wschodnio-rzymskiego, z czasem zupełnie zesłowiańszczeni. W Siedmiogrodzie założyli *Wołochy* czyli Rumuni, potomkowie zromanizowanych Daków atoli mocno ze Słowianami pomieszani, udzielne państwo, wyswobodziwszy się pierwéj jeszcze z pod jarzma awarskiego.

Wszystkie kraje zdobyte na Awarach były bardzo wyludnione. Obok resztek koczujących Awarów osiedlał dlatego Karol Wielki w tych krajach częściowo Niemców, spędzonych z Bawaryi, przeważnie zaś morawskich Słowian czyli Słowaków. Ci ostatni osiedlali się całymi powiatami w nadanych im ziemiach pod naczelnictwem własnych żupanów podległych Frankom i trudnili się uprawą ziemi. Podobnie i Bułgary sprowadzali do wschodnich Węgier, które wcielili do państwa swego, słowiańskich osadników z cesarstwa greckiego. Kraje węgierskie na prawym brzegu Dunaju otrzymały znowu starodawną nazwę *Panonii*; Austryą dólną uważano jako nową część Bawaryi; późniéj nazwano ją margrabstwem wschodniém, po niemiecku *Ostmark*, *Ostarrichi*, a stąd nazwa dzisiejsza *Oesterreich*. Wszystkie kraje podzielono na hrabstwa czyli żupaństwa; tylko na granicach łączono w celu silniejszéj obrony kilka hrabstw razem pod wspólnym naczelnikiem wojskowym czyli margrabią. Takiem margrabstwem była i Austrya poniżéj Anizy. Z tego samego powodu powstało na wschodnich granicach między Włochami a Chorwacyą potężne margrabstwo *Furlańskie*.

Podbiwszy tyle krajów i narodów, będących niegdyś składową częścią zachodnio-rzymskiego cesarstwa, kazał Karol Wielki papieżowi koronować się na cesarza (r. 800); odtąd nazywał się on i każdy z jego następców *cesarzem rzymskim*. Jako najwyższy obrońca kościoła starał się on we wszystkich krajach państwa swego o rozszérzenie chrześciaństwa, z którém szérzyła się oraz wszelka wyższa oświata. Kościół i duchowieństwo opiekowały się najgorliwiéj naukami, sztuką i uszlachetnieniem obyczajów, w czém od czasu ukończenia wędrówek znaczne znowu uczyniono postępy.

Dążenia zaborcze Karola sprowadzały jednak ciągle nowe wojny z narodami ościennymi. Już w wieku podeszłym rozpoczął on wojnę z sąsiednimi *Czechami*. W r. 805 wkroczyły do ich kraju trzy potężne wojska pod dowództwem syna jego Karola, znalazły jednak niespodziewany odpór. Tak samo nie udała się powtórna wyprawa, podjęta w roku następnym. Mimo tego zobowiązali się Czesi a prawdo-

podobnie i Morawianie do płacenia rocznéj daniny, przewidując bezskuteczność walki na wypadek dłuższego oporu przeciw tak potężnemu państwu.

§ 28. Upadek i podział państwa frankońskiego pod następcami Karola W.

Po śmierci Karola Wielkiego (814) zaczęło upadać państwo frankońskie, albowiem brakło mu potężnego ducha, potrzebnego do utrzymania porządku i karności na tak rozległym obszarze krajów. Urzędnicy a oraz inni świeccy i duchowni panowie, obowiązani do służby wojennéj za nadane im lenna koronne (wazale, lennicy), dążą odtąd do ustalenia własnego znaczenia kosztem powagi królewskiéj. Urzędy i lenna koronne stały się z czasem dziedzicznymi w rodzinach szlacheckich, które prócz tego przywłaszczyły sobie sądownictwo i inne królewskie prerogatywy nad poddanym im ludem. Władza królewska a właściwie powaga państwa słabła w obec tego co raz więcéj tak, że w końcu państwo nie przedstawiało więcéj jednolitéj całości, ale było raczéj gromadą większych lub mniejszych państewek mniéj lub więcéj niezależnych.

Do osłabienia powagi królewskiéj przyczyniły się bardzo wiele także częste podziały państwa i wynikłe stąd spory między potomkami Karolowymi. Już Karol W. za życia swego (806) oddał był w zarząd każdemu z trzech synów swoich jednę część państwa z tytułem królewskim. Pepin otrzymał Włochy ze zwykłą siedzibą w Pawii. Lecz tak on jak i starszy brat jego Karol zmarli jeszcze za życia ojca, a wskutek tego najmłodszy z braci *Ludwik Pobożny* odziedziczył całe państwo. Na nim wymogli własni synowie, pobudzeni przez niesfornych wazalów, nowy podział państwa zaraz w trzy lata po śmierci Karola (817). Między ojcem a synami przyszło stąd późniéj do długich a krwawych wojen, które kończą się dopiero po śmierci Ludwika (840) *umową werduńską* (843) czyli nowym podziałem państwa między pozostałymi synami Lotarem, Ludwikiem i Karolem Łysym. Lotar z godnością cesarską otrzymał Włochy i tak zwaną Lotaryngią; Karol Łysy większą część dzisiejszéj

Francyi; Ludwik całe Niemcy po prawym brzegu Renu wraz z krajami austryackimi, które należały do monarchii Karola Wielkiego.

§ 29. Wyswobodzenie się Chorwacyi z pod zwierzchnictwa frankońskiego.

Z zamętu panującego w państwie frankońskiém korzystają ludy słowiańskie w celu wyswobodzenia się z pod zależności. Najpiérw powstają panońscy Chorwaci między Drawą i Sawą pod dowództwem księcia *Ludewita* (819), srodze uciskani przez margrabiów furlańskich. Ludewit zostaje jednak pokonany (822) a wkrótce potém ginie przez zdradę księcia chorwacko-dalmatyńskiego (823). Frankowie narzucają im teraz książąt według własnego upodobania i panują daléj dopuszczając się największych okrucieństw.

Wnet jednak zawikłali się Frankowie w wojnę z Bulgarami, gdy kosztem ich chcieli rozszérzać się w tych stronach. Bulgarowie zdobyli wschodnią część Chorwacyi (Syrmię i część Sławonii) całą zaś Panonią srodze spustoszyli. W tym samym czasie powstali powtórnie Chorwaci w obydwu księstwach (825); oddani Frankom książęta ich zostali zabici a Chorwacya uzyskała po siedmioletniéj ciężkiéj walce zupełną niepodległość. Obydwa księstwa chorwackie (dalmatyńskie i panońskie) połączyły się odtąd w jednę całość pod wspólnym księciem, którym pierwszym był *Porin* (836).

§ 30. Morawa pod Mojmirem i Raścisławem.

Jak margrabiowie furlańscy nad Chorwatami, tak usiłowali margrabiowie austryaccy nad Morawanami utwierdzić panowanie frankońskie, korzystając z zamieszek ich wewnętrznych. Za panowani aLudwika Pobożnego był *Mojmir*, nawrócony już wówczas do chrześciaństwa, książęciem morawskim; *Priwina* zaś, książę sąsiednich Słowaków, był jego podwładnym. Priwina, zachęcony przez margrabiego Ratboda, zapragnął wydobyć się z pod zależności od Mojmira;

zerwał się w tym celu do walki, został jednak pokonany i z kraju wypędzony (830). Priwina schronił się do Austryi. Ludwik pobożny mianował go po niejakim czasie książęciem Słowian panońskich, odpadłych niedawno do państwa Bułgarów. Prawdopodobnie za wdaniem się cesarza zwrócił mu Mojmir r. 836 także i księstwo nitrzańskie.

Po ugodzie werduńskiéj zapragnął *Ludwik Niemiecki*, najwięcéj wojowniczy z synów Ludwika Pobożnego, podbić Słowian nadłabskich a oraz rozszérzyć panowanie swoje nad Czechami i Morawą. Dlatego wyruszył on w r. 846 zaraz po śmierci książęcia Mojmira do Morawy, a podbiwszy ją oddał rządy Raścisławowi, synowcowi Mojmira pod warunkiem, że uzna nad sobą zwierzchność państwa niemieckiego. Z Morawy wyprawił się Ludwik do Czech, gdzie wybuchły nieporozumienia między tamtejszym panującym książęciem a niektórymi możnymi panami, niezadowolonymi z rządów jego, a którzy dlatego wezwali pomocy Ludwika. Mimo tego zerwali się Czesi do zaciętéj obrony, a Ludwik musiał cofnąć się poniosłszy znaczne straty. I inne wojsko, wysłane w trzy lata późniéj na podbicie Czech, poniosło powtórnie tak stanowczą klęskę, że Ludwik odstąpić musiał od dalszych na Czechy zamachów. Wnet potém odmówił mu i Raścisław żądanego posłuszeństwa a wyprawa Ludwika, podjęta w r. 855 po drugi raz do Morawy, zupełnie się nie powiodła.

Wojna między Niemcami a Czechami i Morawianami trwała jeszcze lat kilka, atoli bez stanowczego rozstrzygnięcia. Do tego przyłączyły się nowe nieporozumienia, wybuchłe w rodzinie królewskiéj. Ludwik Niemiecki nadał był synom swoim Karlomanowi, Ludwikowi i Karolowi Otyłemu jeszcze za życia swego osobne dzielnice państwa. Karloman otrzymał Korutanią czyli ziemię Słowian korutańskich, jednak bez żadnéj władzy nad tamtejszymi margrabiami. Chcąc i tych poddać zwierzchniczéj władzy swojéj, podniósł on chorągiew buntu przeciw ojcu swemu (861) i sprzymierzył się w tym celu z Raścisławem morawskim.

Raścisław skorzystał z téj chwili, aby Priwinę, przeciwnika swego, sprzyjającego Niemcom pozbawić księstwa nitrzańskiego. Priwina poległ w bitwie; syn jego Kociel nastąpił po nim

w Panonii, w Nitrze zaś osadził Raścisław synowca swego Świętopełka. Karloman napędził tymczasem margrabiów austryackiego i innych, i zdobył sobie, chociaż dwukrotnie od ojca pokonany i do niewoli wzięty, panowanie nad Korutanią i należącémi do niéj margrabstwami (865).

Aby usunąć się zupełnie z pod zależności niemieckiéj, postarał się Raścisław o zapewnienie krajom swoim niezawisłości i w sprawach kościoła. Karol Wielki (803) i Ludwik Pobożny (829) poddali byli nietylko Panonią lecz i Morawę po nawróceniu jéj do chrześciaństwa pod zwierzchność arcybiskupa salcburskiego i biskupa pasowskiego. Raścisław wyprosił sobie teraz od wschodnio-rzymskiego cesarza Michała, że przysłał mu sławnych słowiańskich apostołów *Konstantyna* (Cyrilla) i *Metodego* (863), którzy wynaleźli pismo słowiańskie, przetłumaczyli biblią na język słowiański i z większym jak dotąd skutkiem rozszérzali wiarę chrześciańską w Morawach i sąsiednich krajach słowiańskich. Na prośbę Raścisława nakazał papież Adryan II. z powodu za wielkiéj rozległości salcburskiéj i pasowskiéj diecezyi utworzyć osobne arcybiskupstwo dla Morawy i Panonii (868) i wyświęcił Metodego na arcybiskupa.

§ 31. Świętopełk.

Kilkakrotne wyprawy wojenne, podejmowane przez Ludwika przeciw Raścisławowi (864—869) nie miały powodzenia. Lecz wkońcu dostał się Raścisław przez zdradę własnego synowca *Swiętopełka* w ręce Ludwika (870). Tenże kazał go oślepić i osadził w więzieniu. Wnet potém wpadł Karloman do Morawy, zawojował kraj i oddał rządy nad nim *Wilhelmowi* i *Engelschalkowi*, margrabiom austryackim. Za powodem jego uwięziono i Świętopełka; Metody zaś, pochwycony przez niemieckich biskupów, niechętnych mu z powodu otworzenia arcybiskupstwa morawskiego, został z kraju wywieziony i osadzony w więzieniu. Lecz niebawem powstał cały lud morawski przeciw nowym swym władcom (871). Karloman widząc niemożność pokonania powstania, uwolnił Świętopełka z więzienia, odebrał od niego przy-

sięgę wierności i postanowił go książęciem morawskim. Wojsko frankońskie, które towarzyszyło mu z powrotem do kraju, zostało jednak podstępnie przez Morawców napadnięte i prawie zupełnie zniszczone. Także i austryaccy margrabiowie Wilhelm i Engelschalk polegli w téj walce. Po daremnych nowych wysileniach przeciw Świętopełkowi i sprzymierzonemu z nim książęciu czeskiemu *Borzywojowi* (872), zmuszonym się widział Ludwik zawrzéć z nimi pokój (874), w którym uwolniono ich od wszelkiéj od Franków zależności prócz dawnéj rocznéj daniny. Na kilkakrotny rozkaz papieża Jana VIII. musieli i biskupi niemieccy wypuścić Metodego z więzienia (873), a ten na nowo zasiadł na swéj arcybiskupiéj stolicy.

Wkrótce po tym pokoju umarł Ludwik Niemiecki (876) a synowie jego podzielili się państwem. Karloman prócz Korutanii otrzymał całą Bawaryą, a po bezpotomném zejściu Kocieła panońskiego przypadła mu także i Panonia. Po wygaśnięciu linii lotaryńskiéj we Włoszech na Ludwiku II. (875), starali się synowie Ludwika Niemieckiego o nabycie i tego kraju wraz z godnością cesarską, lecz uprzedził ich w tém stryj ich Karol Łysy, król Frankonii zachodniéj. Dopiero w 877 przedsięwziął Karloman powtórną do Włoch wyprawę i wyparł z tamtąd Karola. Lecz wnet potém zachorował, a umierając zostawił państwo swoje dwom młodszym braciom; z tych otrzymał Ludwik III. kraje niemieckie, Karol zaś Otyły dostał Włochy. Jedynie Korutanią i Panonią zastrzegł sobie Karloman dla nieślubnego syna swego Arnulfa z tytułem księstwa. Karloman umarł w r. 880; w dwa lata późniéj zeszedł ze świata także i Ludwik III. (882); poczém najmłodszy z braci Karol Otyły prócz godności cesarskiéj otrzymał także Włochy i całe Niemcy.

Podczas gdy w rodzinie Karolowingów odbywały się powyższe zmiany, rozszérzał Świętopełk morawski podboje swoje nad ościennymi ludami słowiańskimi. Małopolska z Krakowem, większa część Szląska i Słowianie nadłabscy aż po okolice dzisiejszego Magdeburga płacili mu roczną daninę, a nawet Czechy pod Borzywojem, ochrzczonym przez św. Metodego (873), musiały poddać się zwierzch-

nictwu jego. Spory o margrabstwo austryackie, powstałe w tym czasie między synami Wilhelma i Engelschalka a margrabią Aribonem, osadzonym przez Ludwika Niemieckiego na tym urzędzie, zachęciły Świętopełka do rozszérzenia państwa swego kosztem krajów niemieckich. Synowie Wilhelma i Engelschalka wezwali opieki Arnulfa korutańskiego, Aribo zaś opieki Świętopełka. Tenże wkroczył z wielkiém wojskiem do Austryi, osadził Aribona na margrabstwie, Arnulfowi zaś wydarł całą Panonią i wziął ją jako lenno od cesarza Karola Otyłego (884), który przybył z Włoch w celu zapośredniczenia pokoju między walczącymi.

W trzy lata po téj wojnie powstali przeciw Karolowi Otyłemu potężni jego wazalowie niemieccy i obwołali Arnulfa korutańskiego królem swoim (887). Karol Otyły umarł już w rok potém (888). Teraz wybuchła nowa wojna między Arnulfem a Świętopełkiem (890). Arnulf chwycił się rozpaczliwego środka i przywołał na pomoc *Węgrów* czyli *Madiarów* (892), naród uralski, pokrewniony z Hunami i Awarami a koczujący wówczas nad dólnym Dunajem, w Wołoszczyźnie i w Mułtanach. Świętopełk oparł się najazdowi Madiarów; lecz Arnulf zdobył Panonią i nadał ją Bracisławowi, książęciu chorwackiemu, który mu na téj wyprawie pomagał. W dwa lata późniéj umarł Świętopełk (894), pozostawiwszy dwóch synów *Mojmira* i *Swiętopełka*, z których pierwszy zasiadł na tronie. Arnulf zawarł z Mojmirem zawieszenie broni (894), albowiem wyprawiał się do Włoch, gdzie po śmierci Karola Otyłego walczyli z sobą o koronę cesarską dwaj najpotężniejsi wazalowie, Berengariusz, margrabia furlański i Gwido, książę Spoletu. Arnulf przybył do Włoch (893) i koronował się w Rzymie cesarzem; lecz ledwie wrócił do Niemiec, odpadły od niego całe Włochy, a Berengariusz zawładnął krajem (897). Tymczasem rozpoczął Arnulf znowu wojnę z Morawcami. Idąc za namową jego wyłamali się książęta czescy *Spitygniew* i *Wratisław*, synowie Borzywoja, z pod zwierzchnictwa morawskiego (895) i udali się pod opiekę Arnulfa. Także i Świętopełk, młodszy brat Mojmira, ufny w pomoc Arnulfa, podniósł bunt przeciw bratu swemu. Lecz Mojmir pokonał brata i trzymał się silnie aż do śmierci Arnulfa

(899). Małoletni tegoż syn *Ludwik*, zwany *Dziecięciem*, zawarł wreszcie pokój z książęciem morawskim.

§ 32. Napady Madiarów. — Królowie niemieccy Henryk I. i Otton I.

W czasie tych wojen między Niemcami a Słowianami oglądali się Madiarowie, napierani w dotychczasowych siedzibach swoich w Wołoszczyźnie i Mułtanach przez Bułgarów i Pieczyngów, za nowémi siedliskami, w którychby swój koczowniczy sposób życia i nadal prowadzić mogli. Pod dowództwem Arpada uderzyli najpierw na wschodnią część Węgier, zostającą pod panowaniem Bułgarów (894). Ludność słowiańska została w części wytępioną, reszta schroniła się w górach. Wnet potém przekroczyli Madiary Cisę i Dunaj, spustoszyli najpierw Panonią (896) a późniéj zabrali ją dla siebie po wytępieniu lub wyparciu tamtejszych mieszkańców (899). Wkrótce potém podbili sobie i Wołochów siedmiogrodzkich, a w końcu rozpoczęli na wzór Awarów łupieskie napady na inne kraje sąsiednie. Już w r. 899 zapędzają się oni przez Panonią do Italii, pustoszą Austryą, Bawaryą (900), Korutany (901) i kraje Mojmirowe (od r. 902). Państwo jego upada pod ich razami, on sam ginie prawdopodobnie w boju, Morawa zaś przychodzi pod jarzmo okrutnéj dziczy. Wnet potém wyprawiają się Madiary na pograniczne kraje niemieckie, bronione przez Liutpolda, księcia na Bawaryi i Korutanii. Liutpold poległ w bitwie, stoczonéj w okolicach dzisiejszego Preszburga (907), a Madiary opanowali nietylko Panonią lecz i Austryą aż po Anizę.

Na téj drodze utworzyło się wielkie państwo *węgierskie* pod naczelnictwem wojowniczych hanów z rodu *Arpadów*. Odtąd bez przeszkody zapuszczają oni corocznie niszczące swoje zagony do Niemiec, Italii, a nawet do Szwajcaryi i Francyi.

Właśnie w czasie największego rozwielmożnienia się tych groźnych nieprzyjaciół, umiera Ludwik Dziécię (911), a na nim gaśnie w Niemczech ród Karola Wielkiego.

Jest to zarazem chwila największego sponiewierania władzy królewskiéj przez potężnych wazalów, którzy przywłaszczywszy sobie prawo wybierania królów nie zawsze téż względem nich poczuwali się do winnego posłuszeństwa. Tyczy się to mianowicie potomków Liutpolda, książąt Bawaryi i Korutanii, którzy posiadali także wszystkie kraje niemieckie dzisiejszéj Austryi, o ile nie opanowali takowych Madiary. Dopiero królom z domu saskiego *Henrykowi I.* i *Ottonowi I.* udaje się nadać koronie większego wobec reszty książąt znaczenia. Obydwaj rozszérzają granice państwa ku wschodowi przez boje ze Słowianami nadłabskimi. Także i Czechy, które ochraniały okolające je góry od powodzi madiarskiéj, musiały za panowania *św. Wacława* zobowiązać się Henrykowi I. do płacenia rocznéj daniny. *Bolesław I.* (od r. 935), brat Wacława, podniósł wprawdzie przez złamanie możnowładców znaczenie powagi książęcéj i odmówił Ottonowi I. daniny, lecz po 14-letnim oporze zmuszono go znowu do jéj płacenia (950).

Henryk I. i Otton I. kładą także tamę dalszym napadom Madiarow. Henryk pobił ich w r. 934 pod Merseburgiem w Saxonii. Odtąd ograniczają się ich napady tylko na Bawaryą, któréj książęta opierają się im ze zmienném szczęściem. Tylko rzéka Aniza oddzielała ją od posiadłości madiarskich. Hrabiowie *trungowscy* w Austryi górnéj (dzisiejszy powiat truński i część powiatu Hausruck) spełniali w tych stronach pod zwierzchnictwem książąt bawarskich dawny obowiązek margrabiów austryackich, bronienia granicy państwa. Znaczna część Austryi poniżéj Anizy została w tych wojnach między Bawaryą a Madiarami zamienioną w pustynię, jak to już raz było za czasów Awarów. Przy nowym napadzie Madiarów na Bawaryą pobił ich Otton I. w stanowczéj bitwie pod *Augsburgiem* (955), resztki zaś ich rozbił Bolesław I. na granicy czeskiéj, którą przekroczyć usiłowali.

§ 33. Urządzenie niemieckich krajów austryackich za Ottona I. i tegoż następcami.

W skutek tych zwycięstw nad Madiarami wróciła pod

panowanie niemieckie część dzisiejszéj Austryi dólnéj od Anizy aż po rzéczkę Erlafę, a oraz i wszystek kraj po lewym brzegu Dunaju aż po Morawę. Otton wznowił dla obrony granic byłe *margrabstwo austryackie*, a podobne margrabstwa pozakładał wzdłuż całéj granicy księstwa korutańskiego. Tym sposobem powstało na południowéj stronie Austryi tak zwane margrabstwo górno-korutańskie, które po nadaniu go r. 1055 Otakarowi III, hrabiemu trungauskiemu, nazwano *margrabstwem styryjskiém*, od stolicy jego Styr (Steyer) w Trungowie, a skąd dopiero następcy jego przesiedlili się do Gracu. Margrabstwo to obejmowało trzy północne obwody dzisiejszego księstwa styryjskiego. Południowa część tego kraju z niektóremi częściami Krainy zwała się *margrabstwem windyckiém*, a w jednéj tegoż części utworzyli z czasem hrabiowie *na Marburgu* dziedziczne dla siebie państwo. Po wygaśnięciu tego rodu w r. 1148 wcielono hrabstwo ich z okolicą miast Marburgu i Cilli do margrabstwa styryjskiego. Reszta część Krainy tworzyła właściwe *margrabstwo kraińskie.* Margrabiowie ci zostawali z początku w stosunku zależności do książąt bawarskich i korutańskich; z czasem stali się jednak od nich niezależnymi za sprawą cesarzy, przeciw którym książęta ci nie raz nieprzyjaźnie występowali. Na téj saméj drodze przyszli i arcybiskupi salcburscy do świeckiego panowania w kraju im podległym.

W Tyrolu niemieckim, będącym przed tém częścią księstwa bawarskiego, powstało kilka domów hrabiowskich z niezawisłą, bo cesarzowi tylko bezpośrednio poddaną władzą. Do najznakomitszych między nimi zaliczano hrabiów z *Eppanu*, *Tyrolu* i *Andechsu;* a obok nich przyszli do władzy świeckiéj także i biskupi z *Brixen* i *Trydentu*, obydwaj na mocy przywileju, udzielonego im przez cesarza Konrada II. (1027). Władza hrabiów z Eppanu upadła, gdy ośmielili się wystąpić przeciw cesarzowi Fryderykowi I. (1185) i stali się odtąd lennikami biskupów trydenckich; hrabiowie na Tyrolu odziedziczyli natomiast po wygaśnięciu rodu andechskiego czyli tak zwanych *książąt Meranu* (1248) posiadłości tego domu, a przeto stali się panami większéj części kraju, który téż odtąd otrzymał nazwę Tyrolu.

Księstwa bawarskie i korutańskie, połączone przed tém w rodzinie walecznego Liutpolda, rozdzielił cesarz Otton II. z powodu buntu, podniesionego przeciw niemu przez księżęcia Henryka II. (976).

Otton I, pogromca Madiarów, odzyskał jako dziedzictwo Karolowingów także panowanie nad Włochami, które wkrótce przedtém opanował był (950) Berengariusz, margrabia iwrejski. Otton wyprawił się przeciw niemu, zmusił go do uznania zwierzchnictwa swego (951), lecz przedsięwziął wtórą potém wyprawę, na któréj koronował się królem włoskim czyli lombardskim a oraz cesarzem rzymskim (962).

Aby zapewnić sobie panowanie nad Włochami utworzył Otton na granicy niemieckiéj *margrabstwo werońskie* (952), które wraz z furlańskiém poddał pod zwierzchnictwo książąt korutańskich. Lecz zależność ta ustała z czasem tak tu, jak i w innych marchiach. Kiedy bowiem cesarz Konrad II. nadawał biskupom brixeńskiemu i trydenckiemu świeckie prawa zwierzchnicze, darował wtedy i Furlany z prawami książęcémi *patryarchom akwilejskim*. Henryk VI. wyłączył późniéj hrabiów na *Gorycyi* z pod zależności od patryarchy. — Oddzielne margrabstwo tworzyła od dawnych czasów także i *Istrya*, która w r. 1173 dostała się hrabiom na Andechsie. Król Filip, z rodu Hohenstaufów, odebrał ją jednak w r. 1204 margrabiemu Henrykowi i nadał ją także patryarsze akwilejskiemu.

§ 34. Tworzenie się państwa babenberskiego.

Utrzymanie panowania nad Włochami wymagało przez trzy wieki od wszystkich rzymsko-niemieckich cesarzy największych wysileń. Długie walki z papieżami o granice świeckiéj i duchownéj władzy przyczyniły się może najwięcéj do osłabienia powagi cesarskiéj, a natomiast do tém łatwiejszego wzniesienia się znaczenia wazalów.

Wśród takich okoliczności rozwija się z biegiem czasu znaczenie i potęga *margrabiów austryackich*. Margrabstwo to, nader szczupłe w chwili powstania, dostało się za cesarza Ottona II. *Leopoldowi Babenberskiemu* (około r. 976) i

utrzymywało się odtąd przez długie lata w rodzinie jego. [1]) Staczając graniczne walki z Madiarami zdobył Leopold na nich zamek Melk (984) i rozszérzył granice państwa swego aż do Kalenbergu. Za jego drugiego syna i następcy Albrechta I. zdobyto w wojnie między cesarzem Henrykiem III. a Węgrami dalsze ziemie, stąd aż po Litawę (1043); większą ich część z dzisiejszą stolicą Wiedniem wcielono do margrabstwa austryackiego, część zaś mniejsza pod nazwą hrabstwa püttenskiego dostała się Styryi. Aby zaludnić kraj, przez Madiarów srodze spustoszony, sprowadzano osadników z krajów okolicznych a mianowicie Niemców, którzy w tym samym czasie osiedlają się także w mniéj zaludnionych okolicach Styryi i Karyntyi. Stolicą margrabiów od zwycięstwa Leopolda nad Madiarami był najpierw Melk, od czasu Leopolda III. (Świętego) zamek, zbudowany przez niego na górze Leopoldowéj pod Wiedniem (1101). Syn św. Leopolda, Leopold IV., dostał od cesarza Konrada III. księstwo bawarskie (1139) po złożeniu z téj godności Henryka Pysznego, który powstał był przeciw cesarzowi. Fryderyk I., następca Konrada III. pojednał się z synem Henryka Pysznego, Henrykiem Lwem, i zwrócił mu księstwo bawarskie, jednak oddzielono od niego niektóre części dzisiejszéj *Austryi górnej* [2]) a cesarz darował je *Henrykowi II. Jasomirgotowi*, bratu Leopolda IV., tytułem wynagrodzenia za zwróconą Bawaryą. Przy sposobności téj wyniesiono dotychczasowe margrabstwo austryackie do godności *księstwa*

---

[1]) Margrabiowie a późniéj książęta z rodu Babenbergów:

Leopold I. Dostojny 976—994.
Henryk I. 994—1018.
Albrecht I. 1018—1056.
Ernest Waleczny 1056—1075.
Leopold II. Piękny 1075—1096.
Leopold III. Święty 1096—1136.
Leopold IV. Szczodry 1136—1141.
Henryk II. Jasomirgot 1141—1177.
Leopold V. Cnotliwy 1177—1194.
Fryderyk I. Katolicki 1194—1198.
Leopold VI. Sławny 1198—1230.
Fryderyk II. Wojowniczy 1230—1246.

Dodatek tłumacza.

[2]) Prawdopodobnie były to dzisiejsze okręgi: Mühl, Riedmark i Hausruck. Dop. tłum.

dziedzicznego w rodzinie Babenbergów (1156). [1]) Henryk Jasomirgot przeniósł stolicę swoję do *Wiednia*.

Godność książęcą otrzymał od cesarza Fryderyka I. także i Otakar VI. margrabia styryjski (1180). Na nim wymarł jednak wkrótce potém ród styryjski, a dziedzicem jego został za zezwoleniem cesarskiém *Leopold V.*, ówczesny książę austryacki (1192). *Księstwo styryjskie* a tudzież i Trungawia były odtąd przy Austryi, połączone pod jednym domem książęcym. Syn jego *Leopold VI.* obdarzył Wiedeń i inne miasta swobodami i przywilejami, idąc w tém za przykładem innych krajów niemieckich; przytém starał się o podźwignięcie handlu i przemysłu w krajach swoich. Syn

---

[1]) Przywilej Fryderyka I. (wydany 17. Września 1156) wywarł nader ważny wpływ na rozwój władzy panującego w Austryi. Oryginału jego nie zdołano dotąd odszukać, istnieje tylko w odpisie, znanym pod nazwą „Privilegium minus". Drugi dyplom z téj samej daty, tak zwane „Privilegium majus", nosi cechy oryginału, lecz krytyka wykazała, że jest podrobionym prawdopodobnie w pierwszéj połowie 13. wieku. (*Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.* Tom VIII. IX. XX. XXIII. XXVIII). Tak zwane *Privilegium minus* zawiera cztery główne punkta czyli artykuły: 1) Punkt *pierwszy* przyznaje Henrykowi II. i żonie jego Teodorze a oraz dzieciom ich tak synom jak córkom dziedziczne posiadanie księstwa austryackiego jako *lenna cesarstwa niemieckiego*. W braku potomstwa, przysługuje księciu Henrykowi i małżonce jego wolność wyrażenia życzenia, komu księstwo to ma być nadane. 2) Jedynie książę austryacki posiada prawo sądownictwa (w imieniu cesarza) w obrębie posiadłości swoich. 3) Względem cesarstwa nie ma on mieć innych powinności prócz téj, że wezwany powinien przybyć na sejmy, zwołane przez cesarza do Bawaryi. 4) Książę nie jest obowiązany do uczestniczenia w żadnych wyprawach wojennych z wyjątkiem wypraw podjętych przez cesarza do krajów lub prowincyi, przyległych księstwu austryackiemu. —

Przywileje objęte dyplomem Fryderyka I., przywiązane były oczywiście tylko do osoby Henryka, żony jego Teodory a oraz dzieci ich tak synów jak córek. Tak rozumieli go późniejsi cesarze a mianowicie Fryderyk II. Ograniczenie takie nie odpowiadało widokom późniejszych książąt austryackich, a z zamiaru usunięcia takowego wypłynął falsyfikat, znany pod nazwą „*Privilegium majus*". Kto autorem był jego, niewiadomo; posądzano długo o to Rudolfa IV, później Otakara II., lecz znaleziono ślady, że istniał on już przed Otakarem II.

Dyplom ten składa się z 16 artykułów. 1) Przywileje, które „*Minus*" nadaje tylko księciu Henrykowi, żonie i dzieciom jego, rozciąga „*Majus*" na *wszystkich następców* jego. 2) Książę austryacki nie ma względem cesarstwa *prawie* żadnych powinności do spełnienia, bo nie ma obowiązku ani stawać na sejmach, ani uczestniczyć w wyprawach wojennych. Jedynie w razie wojny z Węgrami, obowiązanym jest postawić 12 uzbrojonych ludzi na przeciąg jednego miesiąca. 3) W obrębie księstwa swego jest on jednym, wyłącznym i nieograniczonym panem, a za czynności swoje nie odpowiada nikomu. 4) W braku potomstwa może książę austryacki kraje swoje zapisać lub darować komukolwiek mu się podoba, a cesarstwo nie ma prawa sprzeciwić się temu i t. d. — Dokument ten zatwierdzony później przez Rudolfa I. (11. stycz. 1283), a uznawany przez następnych cesarzy, stał się podstawą wyłącznego stanowiska, zajmowanego przez książąt austryackich w Rzeszy niemieckiéj. Dodatek tłum.

jego *Fryderyk II. Wojowniczy*, otrzymał po śmierci Bertolda (1245), ostatniego margrabiego *kraińskiego*, niektóre części jego kraju, reszta większa połowa dostała się Karyntyi.

§ 35. Czechy od Bolesława I. do króla Przemysława I.

Ze zwycięstwa nad Madiarami za Ottona I. korzystał *Bolesław I.*, książę czeski, aby rozszérzyć państwo swoje. W dalszych walkach z nimi zdobył on całą dzisiejszą *Morawę* i *węgierską Słowaczyznę* a późniéj opanował także *Szląsk* i *Małą Polskę* z Krakowem. Syn jego *Bolesław II.* (od r. 967) staczał boje z *Włodzimierzem Wielkim*, książęciem ruskim, który opanował był grody czerwieńskie w dzisiejszéj Galicyi. Z córką Bolesława I. *Dąbrówką*, żoną Mieczysława I. książęcia wielkopolskiego, rozszérzyło się chrześciaństwo także i w téj części Polski. Po śmierci Bolesława II. (999) uderzył jednak siostrzeniec jego *Bolesław Chrobry*, syn Mieczysława, na posiadłości czeskie, zdobył Kraków, Szląsk, Morawę i węgierską Słowaczyznę, i wcielił wszystkie te kraje do państwa swego. *Kraków* był odtąd stolicą *królestwa polskiego*. W skutek niezgody między synami Bolesława II., podbił Bolesław Chrobry nawet Czechy (1003); lecz musiał z nich niebawem ustąpić, gdy cesarz Henryk II. pospieszył im z pomocą (1004). W r. 1025 umarł Bolesław Chrobry, a wtedy wybuchły spory między tegoż synami a oraz zaburzenia wewnętrzne. Korzystają z tego Stefan, król węgierski z jednéj, a *Brzetysław* czeski, wnuk Bolesława II. z drugiéj strony. Pierwszy zdobył węgierską Słowaczyznę połączoną odtąd na zawsze z Węgrami, drugi odebrał Morawę (1028).

Pod następcami Brzetysława I. weszło w zwyczaj, że najstarszy z rodziny bywał książęciem czeskim, inni zaś otrzymywali dzielnice na Morawach pod zwierzchnictwem książęcia czeskiego. Syn Brzetysława, *Wratysław II.* pomagał królowi niemieckiemu Henrykowi IV. w walce tegoż z papieżem Grzegorzem VII. (1081), za co otrzymał tytuł królewski, [1]) a oraz uwolnienie od składania cesarzowi da-

---

[1]) Koronacyi Wratysława na *pierwszego* króla *czeskiego* dopełnił w Pradze arcybiskup trewirski Egilbert 15. czerwca 1086. Akt ten nie otrzymał jednak nigdy zatwierdzenia papieskiego.

Przypisek tłum.

niny; zamiast téj obowiązani byli odtąd ksiażęta czescy jedynie do stawienia cesarzowi 300 zbrojnych ludzi na każdą jego wyprawę włoską (1086). — Roztérki, które późniéj powstały między książętami czeskimi a podwładnymi im książętami morawskimi, zamierzył *cesarz Lotaryusz* III. wyzyskać dla narzucenia Czechom większéj od Niemiec zależności, lecz pobił go książę *Sobiesław I.* pod Chlumcem (1126), gdy w celu tym wtargnął był do Czech. Następca Sobiesława I., *Władysław II.*, pomagał cesarzowi Fryderykowi I. w walce jego z Medyolańczykami (1158) i otrzymał za to od niego dziedziczną godność królewską. Mimo tego zniósł tenże sam cesarz po śmierci Władysława II. królewskość w Czechach a korzystając z zatargów, wybuchłych na nowo między czeskimi a morawskimi książętami, ogłosił Morawę *margrabstwem* cesarstwa niemieckiego (1182) w celu oderwania jéj od Czech, i tém łatwiejszego pokonania obydwu krajów. Po długich wewnętrznych zaburzeniach wstąpił wreszcie na tron czeski *Przemysław Otakar I.* (1197), a tenże otrzymał w nagrodę zachowania się swego podczas sporu między Filipem hohenstaufskim a Ottonem brunszwickim o tron cesarski, na nowo dziedziczną godność królewską (1198). Cesarz Fryderyk II. zatwierdził go w téj godności(1212) a oraz zapewnił Czechom niezawisłość ich od Rzeszy niemieckiéj z wyjątkiem obowiązku pomagania cesarzom 300 zbrojnymi w wyprawach ich do Rzymu, lub zapłacenia za to 300 grzywien srebra. Królów czeskich zaliczono już wtedy między najznakomitszych członków państwa niemieckiego i postawiono ich w rzędzie *elektorów* cesarstwa.

§ 36. Węgry od króla Stefana I.

Madiary, po ostatnim pogromie zamknięci w granicach swych przez Niemców i Czechów, zaczęli zwolna przywykać do pokojowego sposobu życia.

Lecz przez długie lata jeszcze nie trudnią się sami uprawą ziemi, ale każą się w tém wyręczać licznym niewolnikom, zebranym z innych narodów. Także mieszkają oni jeszcze w otwartém polu pod namiotami obok swojéj trzody, a władcy ich z rodu Arpada takie same prowadzą życie na

wielkiéj wyspie Czepel poniżéj Budy. Dopiero książę *Geysa*, który panował współcześnie z Leopoldem babenberskim (od r. 972) uznał potrzebę pokojowego życia z sąsiadami i przyjął z synem swoim *Stefanem* chrzest z rąk św. Wojciecha, biskupa czeskiego (984). Wywołało to powstanie możnych, niechętnych zmianie dotychczasowego sposobu życia, przeciw Stefanowi w chwili wstąpienia jego na tron po śmierci ojca, zaszłéj r. 997. Pokonano ich jednak w krwawéj walce (998), a chrześciaństwo zaprowadzono w całym kraju. Stefan, wyniesiony przez papieża do godności królewskiéj, (r. 1000), nadał państwu swemu urządzenia na wzór sąsiednich krajów niemieckich i słowiańskich. Siedzibę królewską przeniósł do Białogrodu królewskiego (Stuhlweisenburg), a kraj przez Madiarów zamieszkany, podzielił na komitaty czyli żupaństwa, tak jak podzieloną była od dawna część Węgier, przez Słowian zamieszkała.

Pod następcami Stefana nie raz jeszcze zdarzały się powstania z powodu tych urządzeń i z powodu zaprowadzenia chrześciaństwa, a dopiero król Bela I. (1061) poskromił je zupełnie. On i jego następcy przyprowadzili wreszcie i Madiarów do tego, że zaczęli trudnić się rolnictwem; w mniéj zaludnionych okolicach osiedlano niemieckich kolonistów, a mianowicie w zachodniéj części dawnéj Panonii, późniéj na Spiżu i w jednéj części Siedmiogrodu, zwanéj odtąd *ziemią Sasów.* Inną część Siedmiogrodu zamieszkiwał pokrewniony z Madiarami naród Szeklerów, uwolniony od podatków i wszelkich innych danin pod warunkiem obrony granicy wschodniéj od rozbójniczych Połowców czyli Kumanów. Częste walki o tron nadarzały sąsiednim panującym a mianowicie cesarzom niemieckim sposobność mieszania się w sprawy węgierskie. Piotr, siostrzeniec króla Stefana, osadzony na tronie z pomocą cesarza Henryka III., stał się tegoż hołdownikiem i zobowiązał się do płacenia rocznéj daniny (1045); lecz już następca jego Andrzéj I. uwolnił Węgry od téj zawisłości (1053).

Za panowania króla *Władysława Świętego* przyłączoną została *Chorwacya* do królestwa węgierskiego. W sąsiedztwie tego kraju przedtém już, bo w ostatnich latach pano-

wania frankońskiego w tych stronach, wyswobodziły się miasta dalmatyńskie Zadar, Split i Trogir z pod zależności od cesarzów greckich (829); lecz nie mogąc obronić swéj niezawisłości, musiały po niejakim czasie zobowiązać się do płacenia roczněj daniny książętom chorwackim (868). O miasta te rozpoczęły się wkrótce potém wojny między Chorwatami a wzmagającą się rzeczpospolitą wenecką. Za rządów Dzierzysława Chorwackiego, który pierwszy przyjął z rąk cesarza greckiego Bazylego tytuł królewski (990), podbił był doża Piotr Urseolus II. miasta Zadar, Split i Trogir, a oraz wiele wysp dalmatyńskich wraz z ziemią serbskich Nereczanów w południowéj kończynie Dalmacyi pod panowanie Wenecyi. Późniéj zajęli Wenecyanie i Pomorze istryjskie, zostające dotąd pod zwierzchnictwem greckiém, a mianowicie miasta Tryest, Polę i Koparę (Capodistria) tytułem wynagrodzenia za pomoc, niesioną cesarzowi Alexemu Komnenowi (1085) przeciw zaborczym Normanom we Włoszech dólnych. Król chorwacki Krzesimir II. (1050) odebrał jednak Wenecyanom miasta i wybrzeża dalmatyńskie, i nazywał się odtąd także królem Dalmacyi. Z wnukiem jego Szczepanem II. wygasła dawna dynastya królów chorwackich (1090); wtedy przyszło do zaburzeń o sukcesyą tronu, a zwycięskie stronnictwo powołało na tron Władysława, króla węgierskiego (1091). Odtąd królowie węgierscy byli oraz królami Chorwacyi i Dalmacyi; kraje te zatrzymały jednak dawne swoje urządzenia pod zarządem *bana* jako namiestnika królewskiego. Podczas tych sporów o tron chorwacki zabrali Wenecyanie powtórnie miasta dalmatyńskie, a te stały się odtąd powodem ciągłych zatargów między Wenecyą i królami węgierskimi.

Pod następcami Władysława zachodzą co raz częstsze niesnaski w rodzinie królewskiéj z powodu sporów o tron węgierski. Mieszają się w nie sąsiedzi, a mianowicie cesarz grecki *Emanuel*. Korzystając z zamętu zdobył on na Węgrzech Dalmacyą (1164), a dopiero po śmierci jego odebrał ją znowu król Bela III. (1181). Zaburzenia te przyczyniły się jednak z drugiéj strony bardzo wiele do nowege osłabienia władzy królewskiéj. Szlachta bogaciła się rozdrapaniem dóbr koronnych, wyłamywała się co raz więcéj

z. pod władzy korony, a w miarę ograniczenia powagi królewskiéj dopuszczała się co raz większego ucisku nad ludem. Najrozmaitsze przywileje, uzyskane na téj drodze, musiał król *Andrzéj II.* zatwierdzić wydaniem tak zwanéj *złotéj buli*, wymuszonéj na nim r. 1222 po licznych burzach wewnętrznych. [1])

§ 37. Nawała Mongołów.

Ludom austryackim, podzielonym na liczne państwa, groziło raz jeszcze niebezpieczeństwo zalania przez dzikich barbarzyńców. Z posępnych stepów wyroili się na początku XIII. stólecia *Mongołowie* czyli *Tatarzy*, a w krótkim nader czasie zawładnęli całą prawie Azyą. Wnet potém zwrócili się przeciw Rusi podzielonéj od śmierci Włodzimierza Wielkiego na liczne drobne księstwa; z tych najdaléj ku zachodowi posunięte obejmowało większą część dzisiejszéj Galicyi, tak nazwanéj od Halicza, siedziby książęcéj. W krwawych walkach uległa Ruś przemocy tatarskiéj, a przez dwa wieki dźwigała ona odtąd jarzmo barbarzyńców. Pokrewnieni z Madiarami *Kumani* czyli Połowcy, koczujący dotąd w południowéj Rosyi, w Mułtanach i Wołoszczyźnie a napierani przez Tatarów, uciekli przed nimi do Węgier a tu nadano im siedziby między Dunajem i Cisą (1239).

Na tronie węgierskim siedział wtenczas *Bela IV*, syn Andrzeja II.; w Czechach panował *Wacław I.*, syn Przemysława Otakara I., w Austryi zaś *Fryderyk II.* Wojowniczy. Trzej ci książęta prowadzili między sobą częste spory i walki, podczas gdy w Niemczech i Włoszech toczył się ciężki bój między cesarzem a papieżami.

Mongołowie, zburzywszy Kijów (1240) stolicę wielkich książąt ruskich, posunęli się na zachód do Rusi halickiéj.

---

[1]) Złota bula Andrzeja II. składa się z 31 artykułów. Mając na oku przywileje tylko *jednego* stanu, wpłynęła ona mniéj pomyślnie na losy Węgier, jak sławna angielska „Magna Charta libertatum“, wydana prawie w tym samym czasie i wśród podobnych okoliczności. Ostatni jéj artykuł, który tak fatalnie odbił się w dziejach węgierskich, przyznaje *szlachcie prawo zbrojnego oporu przeciw królowi w razie naruszenia jéj swobód i przywilejów.*

Przypisek tłum.

Daniel, ówczesny książę halicki, zaniechał wszelkiéj obrony i ratował się ucieczką. Tatarzy zburzyli Halicz, złupili kraj cały, a kiedy jedna ich część przedzierała się przez Karpaty do Węgier, uderzyła druga na Polskę, rozdrobioną także na liczne dzielnice pod potomkami Bolesława Krzywoustego. Bela, król węgierski, stanął do walki nad rzeką *Slaną* (Sajo), został jednak na głowę pobity i ratował się ucieczką. Tatarzy zdobyli Peszt i inne większe miasta, pomordowali tysiące ludzi, kraj zaś zniszczyli w sposób okrutny. — Druga część Tatarów zapędzała się tymczasem co raz daléj ku zachodowi, spaliła Kraków, wtargnęła na Szląsk i pokonała pod *Lignicą* Henryka, książęcia szląskiego. Przezorność króla Wacława powstrzymała ich od napadu na Czechy; dlatego zwrócili się ze Szląska na Morawę, mordując i łupiąc nieustannie. Po porażce pod *Ołomuńcem*, zadanéj im przez *Jarosława* ze *Sternberga*, wkroczyły i te hordy do Węgier, skąd napróżno usiłowały wtargnąć do Austryi, bronionéj przez Fryderyka Wojowniczego. Więcéj jak rok cały były Węgry widownią strasznych ich okrucieństw a dopiéro na wieść o śmierci Oktaj-hana i wybuchłych stąd zatargów o następstwo w panowaniu, ustąpił Batu-han, dowódca téj hordy z Węgier (1242). Mongołowie poprzestali na zawojowaniu wschodniéj Europy.

§ 38. Przemysław Otakar II.

Ledwie przeminęła burza, sprowadzona nawałą mongolską, a wnet wybuchła nowa wojna między Belą IV. a Fryderykiem Wojowniczym. Nad Litawą, wspólną ich państw granicą, przyszło do bitwy, w któréj Węgrzy ponieśli wprawdzie klęskę, lecz Fryderyk przy pierwszém zaraz natarciu utracił życie (1246). Bezpotomne zejście jego stało się powodem wielkich zawikłań, lecz podało oraz pierwszą sposobność do połączenia krajów austryackich z koroną czeską w jeden polityczny związek. [1])

---

[1]) Tablica genealogiczna w celu wyjaśnienia sporu o dziedzictwo Babenbergów:

Cesarz *Fryderyk II.* z rodu Hohenstaufów ustanowił nad krajami austryackimi namiestników, aby zarządzali nimi w imieniu jego jako lennami, spadłemi na państwo. [1]) Lecz przy ciągłym i strasznym zamęcie w Niemczech i we Włoszech z powodu walki między cesarzem a papieżami, nie podobna było Fryderykowi tak tu jak gdzieindziéj w Rzeszy utrzymać powagę cesarską. Po śmierci jego (1250) zamęt stał się jeszcze większym aż do zupełnego upadku Hohenstaufów, poczém państwo niemieckie przez dłuższy czas nie miało nawet rzeczywistego cesarza.

Z obawy, aby nie stać się łupem sąsiadów, powołały stany austryackie *samowolnie* na tron książęcy Przemysława Otokara II., syna Wacława I., króla czeskiego (1251). Z wyborem tym nie zgadzały się jednak stany *styryjskie* i wezwały na księstwo swoje najpierw Henryka bawarskiego, potém zaś sprzymierzeńca tegoż Belę, króla węgierskiego (1252). Przyszło stąd do wojny między Czechami a Węgrami, która skończyła się podziałem Styryi w ten sposób, że północna jéj część przypadła Otakarowi, południową zaś otrzymał Bela IV. (1254). Lecz Styryjczycy okazali się wnet niezadowolnionymi z rządów węgierskich i podnieśli rokosz właśnie w chwili nowéj wojny między Otakarem a Belą. Na polach Morawy pod *Kressenbrun* spotkały się wojska obydwu królów. Stoczono tam wielką bitwę (1260), w któréj Węgrzy stanowczą ponieśli klęskę, a w pokoju, wnet potém

Leopold VI. † 1230.

Małgorzata † 1267	Henryk † 1228	Fryderyk II † 1246	Konstancya † 1243.
1. mąż: Henryk VII. syn cesarza Fryderyka II.	Gertruda † 1289		m. Henryk z Misnii.
2. m. Przemysław Otakar II.	2. m. Herman Badeński.		Albert, Dietrich.
	Fryderyk † 1268		

Przypisek tłumacza.

[1]) Po śmierci Fryderyka II. pozostały z rodziny Babenbergów siostra jego Małgorzata, Gertuda, córka zmarłego piérwéj jeszcze brata jego Henryka, a wreszcie dwaj synowie młodszéj siostry jego Konstancyi. Według brzmienia przywileju Fryderyka I. z r. 1156 (Privilegium minus), mieli prawo do dziedzictwa tylko synowie lub córki ostatniego księcia austryackiego, a wrazie braku takowych tylko ten, kogoby ostatni książę następcą swoim wyznaczył. Fryderyk II. nie miał jednak żadnego potomstwa, a umarł nie zostawiwszy także żadnego rozporządzenia ostatniéj swéj woli, przeto kraje austryackie musiały wrócić do państwa niemieckiego, a prawowity cesarz tylko mógł dalszym ich losem rozrządzić.

Przypisek tłumacza.

zawartym, musieli Styryą odstąpić Otakarowi. Gdy w kilka lat później wymarł ród książęcy w Karyntyi, przyszedł Otakar na mocy układu z ostatnim książęciem Ulrykiem III. także do posiadania *Karyntyi i Krainy* (1269). [1])

Tym sposobem powstało potężne państwo, złożone w jednéj części z krajów słowiańskich, w drugiéj z krajów będących częścią Rzeszy niemieckiéj. Pod berłem Otakara, równie walecznego jak roztropnego księcia, wszystkie te kraje doznawały jednakiéj opieki prawa i pokoju. Wspierał on przemysł, handel i dobrobyt w państwie swojém przez mądre i odpowiedne ustawy. Aby podnieść dochody i znaczenie korony wobec uroszczeń szlachty, nadał on czeskim miastom wielkie swobody; osiedlając atoli niemieckich kolonistów tak w miastach, jak w różnych okolicach kraju z uszczerbkiem ludności miejscowéj, wywołał starcia narodowościowe między Czechami a Niemcami, które z czasem zgubne dla kraju wydały owoce.

Po długoletniém bezkrólewiu w Niemczech a co raz więcéj wzmagającym się rozkładzie państwa, poczuli w końcu książęta i inne stany Rzeszy potrzebę naczelnika państwa i zjednoczenia. Przystąpiono do elekcyi nowego króla rzymskiego, a wybór padł na *Rudolfa z Habsburga*, którego posiadłości znajdowały się w dzisiejszéj Argowii i w innych okolicach Szwajcaryi a także w Alzacyi i Szwabii (1273). Otakar wzbraniał się uznać nowego króla, ponieważ elektorowie zobowiązali Rudolfa, aby Otakarowi odebrał austryackie i korutańskie kraje z powodu nieprawnego tychże nabycia. Lecz Rudolf, nader przezorny i roztropny monarcha, utwierdził w krótkim czasie panowanie swoje przez oględne postępowanie z książętami, przez zaprowadzenie lepszego wymiaru sprawiedliwości a niemniéj przez ostateczne załatwienie sporu z papieżami (1274). Tak wzmocniony wystąpił on teraz z całą potęgą zjednoczonego znowu państwa do walki z Otakarem czeskim. Wojska Rudolfa wtargnęły jednocześnie do Karyntyi, Styryi i do Austryi. Podczas gdy Otakar spieszył przeciw nieprzyjacielowi, powstali nie-

---

[1]) Matka Ulryka III. była córką Przemysława Otakara I. Na mocy tego pokrewieństwa odstąpił Ulryk kraj swój Otakarowi II. (Podiebrad 4. grudn. 1268). Dopisek tłum.

którzy czescy panowie, niechętni powiększeniu się władzy królewskiéj. I Węgrzy połączyli się z cesarzem przeciw niemu. Nie mogąc podołać tak licznym nieprzyjaciołom, musiał Otakar skłonić się do zawarcia pokoju, w którym Austryą, Styryą, Karyntyą i Krainę wydał Rudolfowi, a przyjmując od niego w lenno Czechy i Morawę uznał go tém samém królem i panem swoim (1276). Z powodu niedopełnienia innych warunków tego pokoju, przyszło wkrótce do nowéj między nimi wojny. Otakar, którego potęga była już zachwianą, poniósł klęskę w stanowczéj bitwie *na polach Morawy*, i poległ w rozpaczliwéj walce (1278).

OKRES III.

Od Rudolfa z Habsburga aż do śmierci Maxymiliana I. (1278—1519).

§ 39. Urządzenia Rudolfa habsburskiego w krajach czeskich i niemiecko-austryackich.

Zwycięstwo *Rudolfa habsburskiego* nad Otakarem miało nader ważne i trwałe następstwa tak dla Czech jak i dla krajów niegdyś babenberskich. Zaraz po bitwie na polach Morawy wkroczył Rudolf do Moraw i do Czech, i zmusił panów czeskich do zawarcia z nim pokoju, w którym oddano mu rządy Morawy na lat pięć tytułem wynagrodzénia za koszta wojenne. Na ten sam czas musieli Czesi uznać Ottona, margrabiego brandenburskiego, rządcą i opiekunem małoletniego Wacława II., syna Otakarowego (1278). Zarazem ułożono wzajemne związki małżeńskie między rodziną Otakara a Rudolfa. Wacław miał zaślubić córkę cesarza, Rudolf zaś, syn cesarski, siostrę Wacława. Przez to otwarły się dla domu habsburskiego widoki na dziedzictwo Czech i Morawy.

Także i kraje niemieckie, zdobyte na Otakarze, zatrzymał Rudolf jakiś czas w zarządzie swoim; poczém za zgodą elektorów nadał Austryą, Styryą i Krainę synom swoim *Albrechtowi* i *Rudolfowi* (1282), późniéj zaś Albrechtowi samemu (1283). Karyntya dostała się *Mainhardowi*, hrabiemu tyrolskiemu, za pomoc niesioną Rudolfowi w wojnie jego z Otakarem. Albrecht odziedziczył także dawne posiadłości domu habsburskiego, położone w Szwajcaryi, Alzacyi i Szwabii, a które odtąd nazywano *austryackimi krajami zewnętrznymi* (österreichische Vorlande). Mainhard pochodził z ro-

du hrabiów goryckich. Ojciec jego Mainhard odziedziczył był w r. 1254 Tyrol po śmierci Albrechta, hrabiego na Tyrolu, a którego córkę miał za małżonkę. Z dwóch jego synów nastąpił po nim starszy Mainhard II. w Tyrolu (1258), młodszy zaś Albrecht w hrabstwie goryckiém, powiększoném już wtenczas częściami Istryi.

§ 40. Król Wacław II. i Albrecht I.

Rządy *Ottona brandenburskiego* w Czechach należą do najsmutniejszych okresów w dziejach tego kraju. Nadużycia, których dopuszczał się nietylko względem ludu, ale także względem młodego króla i jego matki, wywołały przeciw niemu powstanie szlachty, a wynikłe stąd zaburzenia w kraju skończyły się dopiéro po pięciu latach, kiedy za zezwoleniem Rudolfa, Wacław II. objął sam rządy państwa (1283). Król ten podniósł znowu znaczenie kraju swego. Podczas sporów, wybuchłych po śmierci *Leszka Czarnego* (1288) pomiędzy książętami polskimi o dzielnicę krakowską, wezwało go rycerstwo małopolskie do objęcia tronu wielkoksiążęcego (1290). Wacław wyprawiwszy się niebawem z wojskiem, zdobył Kraków (1291) a *Władysław Łokietek* z bratem Kazimierzem wykonali mu hołd, jako książęciu krakowskiemu. Po śmierci *Przemysława wielkopolskiego* (1296), który przywrócił Polsce tytuł królestwa, uznano Wacława królem całéj Polski (1300).

Między Wacławem a teściem jego Rudolfem istniała aż do końca życia ostatniego najlepsza zgoda; nie tak z Albrechtem, synem Rudolfa. Albowiem Wacław przyczynił się do tego, że przy nowym wyborze króla po śmierci Rudolfa (1291) pominięto Albrechta, a wybrano *Adolfa nasauskiego*. Albrecht znienawidzony od książąt, zazdroszczących mu krajów austryackich, a również od własnych poddanych w Austryi i Styryi, którzy przeciw niemu powstawali, musiał starać się o pozyskanie sobie Wacława; a gdy mu się to udało (1293), pokonał on nietylko swoich przeciwników, lecz przy pomocy Wacława wybrano go nawet królem rzymskim po złożeniu z tronu Adolfa nasauskiego (1298).

Na żądanie Wacława zatwierdził Albrecht wszystkie dawniejsze układy między cesarzami a królami czeskimi względem niezawisłości Czech od Rzeszy niemieckiéj, z wyjątkiem pomocy w wyprawach rzymskich.

Lecz wkrótce nadarzyła się przyczyna do nowéj nieprzyjaźni. W Węgrzech wygasł na królu Andrzeju III. ród Arpadów. Jeszcze pierwéj, bo przy wstąpienia na tron Andrzeja, powstały były w kraju stronnictwa, które wzbraniały się uznać w nim prawego potomka rodu królewskiego. Licznych stronników miał tam *Karol Robert Andegaweński*, wnuk króla neapolitańskiego, pokrewnionego przez matkę z Arpadami. Papież ofiarował mu królestwo węgierskie mieniąc się uprawnionym do tego, ponieważ św. Stefan z rąk papieża przyjął był niegdyś koronę królewską. Jeszcze za życia Andrzeja sprowadzono Karola Roberta do Chorwacyi i w Zagrzebiu obwołano go królem (1300). Lecz gdy Andrzéj umarł (1301), znalazło się przeciwne Karolowi Robertowi stronnictwo, które powołało na tron Wacława II. króla czeskiego, a gdy ten odmówił, syna jego *Wacława III.* Wsparty posiłkami ojca wyprawił się Wacław III. do Węgier i koronował się w Białogrodzie królewskim. Lecz teraz połączył się król Albrecht z papieżem przeciw Wacławowi, popierając Karola Roberta. Wacław II. widział się zniewolonym, syna swego odwołać z Węgier; ten opuscił kraj, lecz uniósł z sobą koronę węgierską (1304). Na to wyprawił się Albrecht do Czech, i domagał się od Wacława rzeczy przed tém niesłychanych, jakby od wazala swego (1305). Po daremném oblężeniu *Kutnahory* musiał jednak Albrecht z niczém ustąpić, a Wacław z swéj strony gotował teraz wyprawę do Austryi. Lecz ta nie przyszła do skutku, albowiem umarł niespodzianie, licząc dopiero 34 rok życia (1305).

§ 41. Wygaśnięcie dynastyi Przemyślidów. Spory o tron czeski aż do króla Jana luxemburskiego.

Syn jego Wacław III. zawarł spiesznie pokój z Albrechtem. Koronę węgierską odstąpił on Ottonowi, książęciu

bawarskiemu, który koronował się wprawdzie w Białogrodzie królewskim, lecz wnet wyparł go Karol Robert, a dom andegaweński wszedł już bez dalszych przeszkód w posiadanie tronu węgierskiego. W Polsce wystąpił w tym samym czasie znowu *Władysław Łokietek* i zawładnął państwem. Wacław wyprawił się przeciw niemu z wojskiem, lecz w Ołomuńcu dosięgła go niespodziewanie śmierć z ręki skrytobójcy (1306). Na nim wygasła starodawna czeska dynastya Przemyślidów. [1])

Stany czeskie, panowie, rycerstwo i miasta przystąpiły teraz do wyboru nowego króla. Na wieść o tém wpadł król Albrecht z wojskiem do Czech i wymusił na nich wybór najstarszego syna swego Rudolfa (1306). Lecz już po roku umarł Rudolf (1307), a stany powołały na tron *Henryka*, syna Mainharda, księcia Karyntyi a hrabiego na Tyrolu, ożenionego z Anną, córką Wacława II. Albrecht wyprawił się powtórnie do Czech w celu przeparcia elekcyi drugiego syna Fryderyka; gdy mu się to jednak nie udało, gotował się na przyszły rok do wielkiéj na Czechy wyprawy. Nim atoli mógł ją wykonać, zginął w Szwajcaryi z skrytobójczéj ręki Jana, synowca swego.

Przy nowéj elekcyi cesarza pominięto znowu dom habsburski, a wybrano *Henryka*, *hrabiego luxemburskiego*. Nowy cesarz zwrócił zaraz oczy na Czechy, gdzie panowało niezadowolenie z rządów Henryka karyntskiego. Wnet potém ofiarowały rzeczywiście stany czeskie koronę *Janowi*, synowi cesarskiemu, przeznaczając mu za małżonkę *Elżbietę*, najmłodszą córkę Wacława II. Cesarz wyprawił Jana z wojskiem do Czech; Henryk musiał z kraju uchodzić a dom luxemburski wstąpił na tron czeski (1310).

---

[1]) Ostatni Przemyślidzi:

Wacław I. † 1253.

Przemysław Otakar II. † 1278.
1. mał. Małgorzata Austryaczka.
2. mał. Kunegunda ks. halicka.

Agnieszka żona Rudolfa austryackiego.

Wacław II. † 1305.
1. m. Gutta z Habsburga.
2. m. Elżbieta ks. polska.

Wacław III. † 1306 — Anna, mał. Henryk ks. Karyntyi. — Elżbieta, mał. Jan Luxemburski.

Przy. tłum.

§ 42. Spór o koronę cesarską między Fryderykiem III. a Ludwikiem bawarskim.

Henryk VII. luxemburski był od upadku Hohenstaufów pierwszym rzymskim królem, który znowu wybrał się do Włoch w celu wznowienia tamże praw cesarskich. Zamiary te nie powiodły się jednak zupełnie. Po trzyletnim tamże pobycie umarł Henryk, jak powszechnie twierdzono, trucizną pozbawiony życia (1313). O koronę cesarską rozpoczęła się teraz w Niemczech nowa kilkoletnia wojna. Jedna część elektorów wybrała *Fryderyka austryackiego*, najstarszego syna króla Albrechta, druga *Ludwika*, księcia bawarskiego (1314). Król Jan czeski stanął po stronie Ludwika. Prócz wojny w Niemczech, wybuchłéj z tego powodu, musieli Habsburgowie w tym samym czasie prowadzić inną jeszcze wojnę w Szwajcaryi ze związkiem trzech kantonów Schwyz, Uri i Unterwalden. *Leopold*, brat Fryderyka, który wyprawił się przeciw Szwajcarom, poniósł pod Morgarten (1315) dotkliwą porażkę. Po ośmioletniéj walce między Ludwikiem a Fryderykiem, przyszło do stanowczéj bitwy pod *Mühldorfem* (1322) w Bawaryi, w któréj Fryderyk pobity dostał się do niewoli. Brat jego Leopold i inni przyjaciele prowadzili daléj wojnę w Niemczech; to zniewoliło Ludwika, że po niejakim czasie wypuścił Fryderyka z niewoli i zawarł z nim umowę, na mocy któréj wspólnie rządzić mieli (1325). Po śmierci Leopolda (1326) układ ten cofnięto. Dom habsburski został na dłuższy czas ograniczony na godność książęcą i panowanie nad krajami austryackimi, których rządy objął po śmierci Fryderyka (1330) brat jego *Albrecht II.*, zwany *Mądrym*.

§ 43. Król Jan czeski.

Za panowania króla Jana wybuchły w Czechach nowe starcia między królem a szlachtą, które przez kilka lat nie jedną krajowi przyniosły szkodę (1315—1319). Nie małą podnietą do nich był awarturniczy charakter króla, który mało dbając o podniesienie dobrobytu własnego kraju, szukał dla siebie

pola popisu po różnych obcych krajach i narodach. A jednak i te awarturnicze jego zapędy przyczyniły się bardzo wiele do podniesienia królestwa czeskiego. Po śmierci Waldemara, margrabiego brandenburkiego (1319) wystąpił on w imieniu czeskiéj korony z pretensyami do *marchii łużyckiéj*, należącéj wówczas do Brandenburgii i zabrał przemocą Łużyce górne z Budziszynem.

Od Władysława Łokietka, króla polskiego, żądał on zwrotu korony polskiéj, albowiem twierdził, że należy mu się prawem dziedzictwa po królu Wacławie. Zamachy jego na Polskę, podejmowane w spółce z Zakonem niemieckim, rozbiły się wprawdzie o zaczepno-odporne przymierze, zawarte między Władysławem Łokietkiem a Karolem Robertem, królem węgierskim, mimo tego zabrał on większą część Szląska (1327), którego książęta, niezgodni między sobą, jeden po drugim oddawali się pod zwierzchnictwo czeskie. Jeden z nich książę Henryk Jaworski, musiał Janowi odstąpić nawet i reszty górnych Łużyc z miastem Zgorzelcem, albowiem nabył je z nadwerężeniem praw korony czeskiéj. I z innéj jeszcze strony otworzył on sobie widoki do rozszérzenia potęgi domu swego; przysposobił bowiem związek małżeński między synem swoim Janem a Małgorzatą, córką Henryka na Karyntyi i Tyrolu, którego przed tém pozbawił był tronu czeskiego (1330).

Kiedy z powodu tych układów przebywał w Insbruku, siedzibie Henrykowéj, wezwało pomocy jego miasto *Brescia* w Lombardyi, uciskane przez Mastino della Scala, pana na Weronie i poddało się zwierzchnictwu jego. Bez wahania wyruszył Jan w pomoc Brescianom (1331). Za przykładem ich poszły wnet i inne miasta lombardskie, które poddawały się Janowi, aby uchronić się od przemocy innych czyhających na nie sąsiadów. To spowodowało, że i potężni Visconti na Medyolanie a oraz panowie della Scala na Weronie poddać się musieli pod opiekę króla czeskiego. Tym sposobem stał się Jan panem całéj Lombardyi wraz z przyległemi częściami Parmy i Modeny. W nadziei utworzenia z kraju tego dziedzicznego księstwa dla potomstwa swego, ustanowił tamże namiestnikiem Karola, najstarszego syna swego.

To wmieszanie się jego w sprawy włoskie dało jednak

powód do sporów między nim a cesarzem Ludwikiem, który widział w tém wdzieranie się w prawa cesarskie we Włoszech. Cesarz połączył się przeciw niemu z królami węgierskim i polskim, a osobliwie z Albrechtem II., książęciem austryackim, który miał słuszne prawa do Karyntyi z powodu, że przy nadaniu takowéj Mainhardowi goryckiemu przez cesarza Rudolfa, zastrzeżono dla domu habsburskiego prawo dziedzictwa na wypadek wygaśnięcia rodu jego. Podczas gdy Jan bawił w Paryżu na zaprzyjaźnionym z nim dworze francuskim, poniosły wojska czeskie, które z polecenia jego wpadły były do Austryi, pod *Mailbergiem* dotkliwą klęskę (1332). Wypadek ten wyzyskali natychmiast możnowładcy lombardcy dla siebie, albowiem podnieśli ogólne powstanie przeciw Karolowi i położyli wkrótce koniec panowaniu Jana we Włoszech (1333).

§ 44. Połączenie Karyntyi z Austryą. Spór o Tyrol.

Wkrótce po oderwaniu się Lombardów od króla Jana, umarł Henryk, książę Karyntyi, a to wywołało nowe spory między Czechami, cesarzem i Austryą. Cesarz chciał zabrać Tyrol dla syna swego Ludwika, mianowanego przed tém już margrabią brandenburskim, i aby tém łatwiéj dójść do celu, przyznał Karyntyą Albrechtowi austryackiemu, który ją téż natychmiast zajął w posiadanie swoje. Tyrol zajął tymczasem młody Jan, ożeniony z Małgorzatą, dziedziczką Henryka. Król Jan, przewidując wojnę zbliżył się do Władysława Łokietka, zrzekając się na rzecz jego tytułu króla polskiego, a oraz do Karola Roberta węgierskiego. Do wojny tym razem jednak nie przyszło, bo niebawem zawarł Jan układ także i z Albrechtem austryackim, w którym zrzékł się Karyntyi a jedynie Tyrol zatrzymał dla syna swego (1336).

Po kilku latach wdała się jednak sama Małgorzata tyrolska w intrygi z cesarzem Ludwikiem, a następstwem ich było, że Jana, jéj męża, napędzono z kraju, ona zaś weszła w powtórne związki małżeńskie z synem cesarza, *Ludwikiem brandenburskim* i wydała mu Tyrol. W skutek tego przyszło do otwartéj nieprzyjaźni między królem czeskim,

a cesarzem. Jan, który niedawno przedtém był ociemniał, udał się z synem swoim do Awinionu, ówczesnéj stolicy papieża Klemensa VI. z zażaleniem na Ludwika, który za wznowienie dawnych sporów między cesarzem a papieżem o granicę ich władzy, zostawał właśnie pod klątwą kościelną. Jan i papież połączyli się teraz przeciw cesarzowi; ten zaś sprzymierzył się z królem polskim i węgierskim, z książęciem austryackim i kilku innymi książętami. Jan, acz zupełnie ślepy, wyprawił się przeciw *Kazimierzowi III.* królowi polskiemu, dotarł do Krakowa i skłonił Kazimierza do zawarcia z nim pokoju (1345). Na wezwanie papieża zgromadziło się tymczasem pięciu elektorów w *Rense* nad Renem, ci złożyli Ludwika z tronu i wybrali cesarzem *Karola IV.* syna króla Jana (1346). Rozpoczęła się więc nowa walka o godność cesarską, a w tym samym czasie wybuchła także nowa wojna między Francyą i Anglią o sukcesyą tronu francuskiego. Król Jan pospieszył w pomoc przyjacielowi swemu Filipowi VI. i zginął w bitwie pod *Crecy* (1346). Już w następnym roku (1347) umarł także i cesarz Ludwik, a Karol, syn Jana a oraz następca jego na tronie czeskim, został bez dalszych przeszkód także i cesarzem niemieckim. Młodszy brat jego Jan otrzymał margrabstwo morawskie pod tymi samymi warunkami, pod jakimi dzierżyła ją niegdyś młodsza linia Przemyślidów. Wacław, najmłodszy z braci, nastąpił w ojcowskiém hrabstwie luxemburskiém.

§ 45. Cesarz Karol IV.

Karol IV. był jednym z najznakomitszych monarchów nietylko w Czechach, ale między monarchami wieków średnich. Czechy nabyły w skutek pokojowéj polityki jego więcéj sławy i znaczenia, jak przez wszystkie owe awanturnicze wyprawy wojenne, podejmowane przez ojca jego. Czuwając nad porządkiem w kraju i nad sprężystém wykonaniem sprawiedliwości, podniósł on handel, rzemiosła i wszystkie inne rodzaje przemysłu, a w ślad za tém i dochody państwa swego. Przez *założenie uniwersytetu w Pradze* (1348),

pierwszego w ziemiach niemieckich i słowiańskich, starał się on o rozkwit nauk i umiejętności tak w Czechach jak i w krajach sąsiednich. Także i sztuki piękne znalazły pod opieką jego obszerne pole do znakomitego ich rozwoju. Przy tém nie zapomniał Karol i o nowych nabytkach dla rozszérzenia granic państwa swego. Na *Szląsku* poddała się mu reszta tamtejszych książąt, którzy nie uczynili byli tego za rządów ojca jego. Do tego pozyskał Karol dla domu swego *margrabstwo brandenburskie* na mocy układu, zawartego między nim a synami byłego cesarza Ludwika, Ludwikiem Romanem i Ottonem, którzy kraj ten otrzymali byli od starszego brata Ludwika w zamian za działy ich na Bawaryi. Gdy Otton, młodszy z braci, po śmierci Ludwika układ ten bezprawnie chciał obalić, zmusił go Karol do odstąpienia mu Brandenburgii jeszcze za życia jego (1373). Jako przynależność brandenburska dostały się Karolowi także i Łużyce dólne. Obydwa te kraje wcielił Karol do korony czeskiéj w ten sam sposób, jak Morawę, Szląsk i Łużyce górne, pozawierawszy ze stanami tych krajów układy, na mocy których ziemie te w przyszłości tworzyć miały nierozdzielne części *jednéj* monarchii. Za przykładem Otakara zmierzał on do tego, aby czeskie i austryackie kraje mogły z czasem połączyć się pod jednym wspólnym panującym, a w celu tym zawarł on z Rudolfem IV., księciem austryackim a następcą Albrechta II., *układ familijny*, aby po wygaśnięciu jednego z dwóch rodów, habsburskiego lub luxemburskiego pozostałemu przypaść miało dziedzictwo tronu we wszystkich tych krajach (1364).

§ 46. Ludwik I. król węgierski.

Za czasów Karola IV. siedział na tronie węgierskim nie mniéj znakomity monarcha *Ludwik I.*, syn Karola Roberta. Podobnie ojcu swemu starał się on o podniesienie stanu mieszczańskiego przez nadanie mu rozmaitych przywilejów, idąc w tém za przykładem krajów sąsiednich; według możności wspierał on także nauki i sztuki. Jeszcze za życia ojca na *zjeździe wyszehradzkim* (1338) otrzymał

on przyrzeczenie następstwa na tronie polskim na wypadek bezpotomnego zejścia *Kazimierza Wielkiego.* Andrzéj, młodszy brat jego, ożeniony z *Joanną*, wnuczką Karola Roberta, miał z czasem zasiąść na tronie neapolitańskim.

W rok po śmierci Karola Roberta (1342) umarł i Robert neapolitański (1343). Atoli dworacy i krewni Joanny zamordowali zdradziecko Andrzeja dniem przed koronacyą jego, aby rządzić państwem w imieniu młodéj królowéj (1345). Na wieść o tém wyprawił się Ludwik do Włoch w celu pomszczenia śmierci brata swego. Joanna uciekła przed nim do Awinionu do papieża Klemensa; Karol Durazzo, najznakomitszy z jéj krewnych, został ujęty i zginął na szafocie; poczém Ludwik opanował rządy Neapolu i osadził tamże namiestników swoich (1350). Lecz zaraz po oddaleniu się jego powstali Neapolitańczycy przeciw panowaniu węgierskiemu. Ludwik wyprawił się powtórnie do Neapolu, ale tym razem stanął papież, na mocy przysługującego mu zwierzchnictwa nad Neapolem, między spierającemi się stronami, ogłosił Joannę za niewinną w zamordowaniu małżonka i przyznał jéj rządy nad Neapolem. Ludwik poddał się temu wyrokowi.

W czasie tych wypadków powstali mieszkańcy *Zadaru* w Dalmacyi, jak kilka razy przed tém, przeciw panowaniu weneckiemu (1345) i wezwali opieki Ludwika, poddając się zwierzchnictwu jego. Ludwik wyruszył im w pomoc z wielkiém wojskiem, lecz Wenecyanie pobili go i zmusili do zawarcia zawieszenia broni, a Zadar przeszedł znowu pod panowanie Wenecyan (1346). Atoli zaraz po upływie zawieszenia broni odnowił Ludwik wojnę (1355), wyprawił się do Włoch i oblegał *Treviso*, chociaż nadaremnie. Inne wojsko węgierskie wkroczyło do Dalmacyi, zdradą opanowało Zadar (1357), poczém i reszta miast dalmatyńskich poddała się Węgrom. W pokoju zawartym r. 1358 musieli i Wenecyanie zgodzić się na odstąpienie Dalmacyi. Późniéj Ludwik brał udział także w wojnie między Genuą a Wenecyą, wybuchłą między temi rzeczpospolitami z powodu zawiści o handel z krajami wschodnimi. Po wielkich

klęskach na lądzie i morzu wzmogli się jednak w końcu Wenecyanie o tyle, że pokonali Genueńczyków, zamknąwszy ich w *Chioggii* (1380) i wymogli pokój na nieprzyjaciołach swoich (1381).

Po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370), króla polskiego, zasiadł Ludwik bez przeszkody na tronie polskim. Do Polski należała wtenczas także i *Ruś halicka*, dzisiejsza Galicya wschodnia. Po ustaniu nawały tatarskiéj (1241), powrócił był *Daniel Romanowicz* na księstwo halickie, rozszérzył granice jego od Przemyśla aż do Kijowa, a w roku 1253 lub 1254 koronował się nawet w Drohiczynie królem halickim. Po śmierci Daniela (1264) poszło państwo w podział między synów, atoli najstarszy Lew, książę halicki, po śmierci braci znowu je połączył, i panował aż do r. 1301. Po jego śmierci nastąpił Jerzy, rządzący do r. 1316, po nim zaś rządził na Haliczu najpierw Andrzéj, syn poprzedniego, późniéj zaś Jerzy II, syn Andrzeja. Po bezpotomném tegoż zejściu (1335) opanował tron halicki *Bolesław* mazowiecki, syn Trojdena urodzony z Maryi, siostry Jerzego, prawnuk Władysława Łokietka. Po śmierci tegoż (1340) wyruszył Kazimierz Wielki, król polski, jako prawny następca zmarłego z silném wojskiem i zajął kraj, który aż do pierwszego rozbioru Polski (1772) nierozdzielną był jéj częścią. Ludwik po wstąpieniu swojém na tron polski, oddał kraj ten pod zarząd Władysława Opolskiego; późniéj objął Ludwik rządy Rusi na siebie, a główne zamki mianowicie: Halicz, Olesko, Łopatyn, Przemyśl i Śniatyn obsadził załogami węgierskiemi [1]).

§ 47. Rudolf IV. — Nabycie Tyrolu. — Austrya w podziałach po śmierci Rudolfa IV.

Nad krajami austryackimi panował za czasu Karola IV. *Albrecht Mądry* aż do r. 1358; odtąd zaś najstarszy syn jego *Rudolf IV.* Rudolf naśladował Karola w popieraniu sztuk i umiejętności; założył *uniwersytet* w Wiedniu (1365) i ropoczął budowę sławnego tumu św. Szczepana (1359). Zjednało mu to przydomek *Założyciela.* Nabył on dla Au-

[1]) Ustęp o Rusi halickiéj uzupełniono według *K. Stadnickiego*: Synowie Gedymina. Lwów 1849. Przyp. tłum.

stryi *Tyrol* po śmierci Mainharda (1363), jedynego syna Małgorzaty a zmarłego jeszcze za życia matki. [1])

Po śmierci Rudolfa IV. (1365) dzielili się kilka razy bracia jego *Albrecht III.* i *Leopold III.* krajami austryackimi. Przy ostatnim podziale z r. 1379 otrzymał Albrecht Austryą górną i dólną, brat zaś jego Leopold Styryą, Karyntyą, Krainę, Tyrol i familijne posiadłości w Szwajcaryi i Szwabii. Tak powstały dwie linie domu habsburskiego *Albertyńska* czyli *austryacka* i *Leopoldyńska* czyli *styryjska.* [2])

Leopold III. przyłączył do swoich posiadłości miasto *Tryest* (1382), które usuwając się z pod ucisku Wenecyi, poddało się najpiérw patryarsze akwilejskiemu, późniéj zaś książęciu austryackiemu. Gdy w cztéry lata późniéj Leopold zginął w bitwie z Szwajcarami pod *Sempach* (1386), po-

---

[1]) Nabycie Tyrolu nastąpiło na mocy układu z dnia 2. września 1359, zawartego między Małgorzatą tyrolską a Rudolfem IV. i braćmi jego. Odwdzięczając się Rudolfowi za uzyskanie od papieża Innocentego VI. uznania małżeństwa jéj z Ludwikiem bawarskim, a z którego miała jednego tylko syna, postanowiła ona Habsburgów dziedzicami Tyrolu na wypadek wygaśnięcia jéj potomstwa. Jedyny jéj syn umarł r. 1363, a to skłoniło Małgorzatę, że za życia jeszcze swego zrzekła się rządów w Tyrolu i oddała go Rudolfowi. Przyp. tłumacza.

[2]) Rodowód Habsburgów przed podziałem ich na linią austryacką i hiszpańską. Imiona drukowane większemi literami oznaczają tych, którzy byli cesarzami

Rudolf I. † 1291.

- **Albrecht I.** † 1308.
  - Rudolf III. król Czesk. † 1307.
  - **Fryderyk I. (III).** † 1330.
  - Leopold I. † 1326.
  - Albrecht II. † 1358.
    - Rudolf IV. † 1365.
    - Fryderyk III. † 1362.
    - Albrecht III. † 1395.
      - Albrecht IV. † 1404.
        - **Albrecht V.** jako król II. † 1439. żona Elżbieta luxemburska
          - Władysław Pogrobowiec † 1457.
    - Leopold III. † 1386.
      - Wilhelm † 1406.
      - Leopold IV. † 1411.
      - Ernest † 1424.
        - **Fryderyk V.** jako cesarz IV. † 1493.
          - **Maxymilian I.** † 1519.
        - Albr. VI. † 1463.
      - Fryderyk IV. † 1439.
        - Zygmunt † 1496.
  - Henryk † 1327.
  - Otto † 1339.
    - Fryderyk II.
    - Leopold II. † 1343.
- Rudolf II. † 1290.
  - Jan Parricida
- Mechtilda żona ks. Bawaryi
- Jadwiga żona marg. Brandenburgii
- Agnieszka żona ks. saxońsk.
- Guta żona Wacł. II. króla czes.

Dodatek tłumacza.

dzielili się cztéréj synowie jego posiadłościami ojca. Po wczesnéj śmierci dwóch starszych braci Wilhelma i Leopolda IV. podzielili się pozostali dwaj młodsi bracia Ernest i Fryderyk IV. w ten sposób, że Fryderyk otrzymał Tyrol i zewnętrzne posiadłości z siedzibą w Insbruku, Ernest zaś Styryą, Karyntyą i Krainę z siedzibą w Gracu. W Austryi nastąpił po Albrechcie III, *Albrecht IV.* (395), po tym zaś syn jego *Albrecht V.* (1404).

§ 48. Wacław IV. król czeski i brat jego Zygmunt, król węgierski.

Cesarz Karol IV. umarł po 32 letniém panowaniu r. 1378. Najstarszy syn jego *Wacław IV*, jeszcze za życia ojca wybrany rzymskim królem, objął po nim rządy. Z młodszych dwóch synów otrzymał *Zygmunt I.* margrabstwo brandenburskie, *Jan* zaś część na Łużycach. Nad Morawą panowali *Jodok* i *Prokop*, synowie Jana, brata Karola.

Zygmunt zaręczony z Maryą córką Ludwika, króla węgierskiego, miał z ręką jéj odziedziczyć węgierską i polską koronę. Lecz szlachta polska nie chciała po śmierci Ludwika (1382) Maryi uznać królową, lecz powołała na tron młodszą jéj siostrę *Jadwigę*, zaślubioną późniéj *Władysławowi Jagielle*, książęciu litewskiemu. Jadwiga i Jagiełło utrzymali się nietylko na tronie polskim, lecz korzystając z zamieszek w Węgrzech odebrali także i Ruś Czerwoną, napędziwszy z kraju namiestników i załogi węgierskie (1387).

W Węgrzech wybuchły bowiem zaburzenia magnatów z powodu regencyi podczas małoletności Maryi, sprawowanéj dotąd przez Elżbietę, królowę matkę. Mniéj chętnie na dworze widziane stronnictwo a powodowane zemstą, wezwało na tron *Karola*, króla Neapolu. Karol wylądował w Dalmacyi, zajął Zagrzeb (1385), wnet potém Budę i koronował się w Białogrodzie królewskim pierwéj, nim Zygmunt, właśnie co zaślubiony z Maryą, zdążyć mógł z wojskiem, w Czechach zebraném. Królowa matka i pierwszy jéj faworyt palatyn *Gara*, potrafili jednak podstępem uśpić czujność Karola, a w końcu pozbyli go się skrytobójstwem

(1386). Wojsko włoskie, które Karol przywiódł był ze sobą, musiało z kraju uchodzić. Lecz szlachta stojąca po jego stronie z możną rodziną *Horwatów* na czele, dostała w skutek śmiałego napadu w ręce swoje obydwie królowe, palatyna Garę i innych faworytów. Garę ścięto w oczach Elżbiety; obydwie królowe zaś osadzono na zamku nowogrodzkim w Chorwacyi. Zygmunt przybył z wojskiem do Węgier i koronował się w Białogrodzie królewskim. Podczas tego oblegali sprzymierzeni z nim Wenecyanie Nowogród; lecz Jan Horwat, dowódca zamku, kazał udusić królowę Elżbietę a ciało jéj zrzucić z murów miasta 1387. Marya ledwie uszła podobnego losu. Wkońcu przybył Zygmunt z odsieczą i wymógł na Horwatach, że puszczono ją na wolność. Na Horwatach wywarł on późniéj przy innéj sposobności krwawą zemstę.

Jeszcze za panowania króla Ludwika powstał był na południowéj granicy Węgier nader groźny dla nich nieprzyjaciel. Byli to *Turcy*, najpotężniejszy naród mahometański w owych czasach, posuwający się z ogromną szybkością z Małéj Azyi do Europy. Większa część byłego rzymskiego cesarstwa padła już pod ciosami ich mieczy. Wołosza, Multany i Bośnia wezwały opieki króla Ludwika, a ten zawarł z cesarzem greckim przeciw Turkom przymierze (1369). Wnet po wstąpieniu na tron Zygmunta, uległa Serbia przemocy ich w krwawéj bitwie na *polu Kosowém* (1389). Na wezwanie papieża ogłosił Zygmunt wyprawę krzyżową przeciw wrogom chrześciaństwa. Liczne zastępy rycerstwa z obcych krajów, a mianowicie z Francyi, zebrały się około chorągwi jego. Pod *Nikopolis* nad Dunajem w Bułgaryi, stoczono krwawą bitwę (1396), w któréj poległo wprawdzie 60.000 Turków, lecz zastępy chrześciańskie poniosły zupełną klęskę. Król Zygmunt ratował się ucieczką na Dunaju, i wrócił dopiéro po długiém błąkaniu się po czarném, śródziemném i adryatyckiém morzu przez Dalmacyą do państwa swego.

Nieobecność jego podała niechętnemu mu stronnictwu pożądaną sposobność do wzniecenia nowych zaburzeń, albowiem rozpuszczono wieść, że poległ w bitwie. Zygmunt po powrocie swoim (1397) stłumił powstanie, lecz zaraz po

kilku latach przyszło do nowego powstania a naczelnicy tegoż powołali na tron *Władysława*, króla Neapolu, syna Karola III. Władysław przybył do Dalmacyi (1403). Zygmunt pokonał wprawdze rokoszan i zmusił Władysława do ustąpienia z kraju, lecz część Dalmacyi przez dłuższy czas jeszcze pozostawała w ręku króla neapolitańskiego. Późniéj sprzedał on nawet Zadar Wenecyanom, zkąd wywiązała się nowa kilkoletnia wojna między Węgrami a Wenecyą, ukończona dopiero w r. 1413 zawieszeniem broni, które Zadar i kilka miast innych zostawiło w posiadaniu Wenecyan.

Lecz i *Czechy* w tych czasach nie były wolne od zaburzeń wewnętrznych. Król Wacław IV. wcale nie posiadał owego wzniosłego ducha, który cechował ojca jego, przeciwnie popełniał liczne błędy, które szlachta wyzyskiwała w celu podkopania powagi królewskiéj, popierana w tém przez braci i krewnych króla. Kiedy król stawiał opór żądaniom szlachty, uwięziono go (1394) a rządy kraju powierzono Jodokowi, margrabiemu morawskiemu. Młodszy brat Wacława, *Jan zgorzelecki*, uwolnił go wprawdzie z więzienia, jednak szlachta nie odstąpiła od swych żądań i nowe ciągle wywoływała niepokoje. Skorzystali z tego niemieccy elektorowie niechętni Wacławowi, ogłosili go niegodnym korony cesarskiéj i wybrali w miejsce jego królem *Ruperta* z Palatynatu (1400), sprzymierzonego z czeskimi malkontentami. W przykrém położeniu wezwał Wacław pomocy Zygmunta (1402), młodszego brata swego, lecz ten pod pozorem pośredniczenia między ścierającemi się stronami uwięził sam Wacława i opanował stér rządów (1402).

§ 49. Jan Hus. Sobor kostnicki.

Ledwie uwolnił się Wacław z więzienia Zygmuntowego, znienawidzonego wkrótce dla chciwości i surowości swojéj (1403), a nad krajem ściągała się większa, bo religijna burza, która wkrótce wstrząsnęła nietylko Czechami, lecz i wszystkimi sąsiednimi krajami.

Już od dłuższego czasu, bo jeszcze w ostatnich latach panowania Karola IV. podnosiły się tak w Czechach jak

w innych chrześciańskich krajach co raz liczniejsze głosy przeciw różnym nadużyciom, które pojawiały się u duchowieństwa a mianowicie na dworze papieskim. Niezadowolenie z takiego stanu rzeczy wzmogło się jeszcze więcéj, gdy przy elekcyi papieża, odbytéj w ostatnim roku życia Karola IV., powstały dwa niezgodne z sobą stronnictwa kardynałów, z których każde osobnego wybrało papieża. Powstało stąd wielkie zgorszenie w świecie chrześciańskim, albowiem obydwaj papieże rozpoczęli z sobą walkę o najwyższą władzę w kościele. W Czechach znaleźli się gorliwi kaznodzieje, którzy publicznie zaczęli przemawiać za potrzebą reformy kościoła a zdążali do niéj przez to, że wzywali świeckie i duchowne stany do poprawy życia i obyczajów. Inni działali w tym samym duchu przez pouczające pisma ludowe; a tak ci jak i tamci nie bez skutku znacznego. Atoli w tym samym czasie wystąpił w Anglii *Jan Wiklef*, gorliwy zwolennik kościoła lecz zarazem krzewiciel nauk kacerskich, albowiem twierdził, że nauka kościoła zamąconą została przez ludzkie wymysły. Pisma Wiklefa znalazły i w Czechach swoich wielbicieli a dotychczasowa chwalebna gorliwość reformatorów zaczęła odtąd schodzić na fałszywe i niebezpieczne tory. Na czele tego nowego ruchu stanął *Jan Hus*, profesor w uniwersytecie prazkim, a oraz jeden z najżarliwszych zelotów przeciw podupadłéj karności kościelnéj. Spór powstały między nim a arcybiskupem prazkim z powodu zasad Wiklefa, których Hus gorliwym był krzewicielem, wywołał rozdraźnienie ludu przeciw duchowieństwu [1]). Ponieważ Hus sprzeciwiał się rozkazom arcybiskupa, popadł w klątwę, rzuconą nań najpierw przez arcybiskupa (1410) a późniéj przez papieża (1412). Ale Hus nie zważał na to, lecz wsparty opieką Wacława, rozszérzał najpierw w Pradze a późniéj w innych miejscach kraju zasady, sprzeciwiające się wprost dogmatom powszechnego kościoła.

---

[1]) Do ruchu religijnego, który z wolna ogarnał całe Czechy, przyłączają się starcia narodowościowe między Czechami a Niemcami, wywołane zmianą organizacyi uniwersytetu praskiego przez króla Wacława (1409) na żądanie J. Husa i innych przewodców ruchu.

Dopisck tłum.

Aby zakończyć schizmę papieską a oraz przeprowadzić konieczną reformę kościoła, zgromadził się za staraniem kilku świeckich mocarstw powszechny sobor w *Pizie* (1409); ten złożył obydwu ówczesnych papieży (Grzegorza XII. i Benedykta XIII.), a wybrał nowego w osobie Alexandra V., po tego zaś śmierci Jana XXIII. Złożeni papieże nie poddali się jednak wyrokowi soboru, a w skutek tego zamiast dwóch było aż trzech papieży. A ponieważ i anticesarz Rupert z Palatynatu, nie chciał uznać papieża, przez sobor ustanowionego, przeto spełzły wszystkie starania około zjednoczenia kościoła. Po śmierci Ruperta (1410) podzielili się elektorowie, którzy go byli wybrali, na dwa stronnictwa, albowiem przy nowéj elekcyi cesarza wybrali jedni *Jodoka*, stryjecznego Wacława, drudzy zaś *Zygmunta*, brata jego (1410). Jodok umarł w rok potém (1411); a między Wacławem i Zygmuntem przyszło do porozumienia w ten sposób, że Wacław miał być cesarzem, Zygmunt zaś królem rzymskim. Ponieważ w czasie tym wymarła reszta członków domu luxemburskiego, posiadł Wacław całe niegdyś ojcowskie państwo z wyjątkiem Brandenburgii, należącéj do Zygmunta. Kraj ten zastawił Zygmunt wbrew postanowieniu ojca swego Karola u *Fryderyka, burgrabiego norymberskiego* (1411), a późniéj odstąpił mu go nawet zupełnie, przez co stracony został dla korony czeskiéj a stał się kolebką przyszłéj potęgi pruskiéj.

Jako król rzymski starał się Zygmunt o zwołanie nowego soboru, który po przełamaniu licznych trudności zebrał się wreszcie w *Konstancyi* (1414). Przed sobor ten wezwano Husa, aby usprawiedliwił się z zarzuconego mu kacerstwa; prócz tego miał sobor ten zająć się usunięciem schizmy w kościele i reformą kościoła w głowie i członkach. Zadanie to było jednak nie na rękę samemu papieżowi Janowi XXIII, który zwołał był sobor. Bo gdy zauważał, że sobor zamierza złożyć go wraz z innymi papieżami, umknął potajemnie z Konstancyi przy pomocy Fryderyka IV., książęcia tyrolskiego. Sobor obłożył obydwu klątwą; papieża ujęto i osadzono w więzieniu; przeciw Fryderykowi zaś wystąpił Zygmunt z całą swą powagą cesarską, albowiem ogłosił go za pozbawionego krajów i godności, a oko-

liczne stany Rzeszy wezwał do zbrojnego przeciw niemu wystąpienia. Za wezwaniem tém poszli najchętniéj Szwajcarowie; rozpoczęli bowiem zdobywać i burzyć zamki Fryderyka, w ich sąsiedztwie położone, a między innymi zamieniono w gruzy także i *Habsburg*, rodzinne gniazdo domu austryackiego. Prawie wszystkie habsburskie posiadłości w Szwajcaryi przeszły w ręce Związkowych, a Fryderyk musiał upokorzyć się Zygmuntowi, aby ocalić Tyrol i resztę familijnych posiadłości.

Husa, który na wezwanie Zygmunta stawił się w Konstancyi, z rozkazu soboru osadzono w więzieniu; jego i Wiklefa naukę potępiono jako kacerską, a gdy odwołać jéj nie chciał, spalono go żywcem według praw ówczesnych (1415).

§ 50. Wojna husycka.

Na wieść o tym wypadku powstało w Czechach ogólne wzburzenie. Lud prosty dopuszczał się na znienawidzonych mu kapłanach różnych gwałtów; szlachta, przychylna nowatorstwom religijnym, wypowiedziała papieżowi i soborowi posłuszeństwo; księża, przejęci zasadami Husa, zaczęli według własnego upodobania zmieniać lub odrzucać dotychczasową naukę i obrzędy kościoła. Między nimi samymi powstała stąd największa różnica co do pojęcia i sformułowania nauki. Dwie główne sekty, które na téj drodze powstały, przyjęły nazwę *Prażan (lub Utrakwistów)* i *Taborytów*. Pierwsi różnili się od kościoła katolickiego przez przyjmowanie komunii pod obydwiema postaciami i przez tak zwane artykuły praskie, [1]) które pod pewnym względem nie usuwały możności pojednania z kościołem. Taboryci natomiast odrzucali kilka zasadniczych dogmatów wiary, wszystkie sakramenta prócz chrztu i komunii, a do tego

[1]) 1. Swobodne nauczanie słowa Bożego w Czechach. 2. Komunia pod obydwiema postaciami dla *wszystkich* wiernych. 3. Duchowieństwo nie ma posiadać dóbr świeckich ani jurysdykcyi nad świeckimi. 4. Wszystkie grzéchy śmiertelne i zboczenia od prawa Bożego mają być karane.

Dopisek tłum.

wiele ważnych obrządków kościoła, albowiem twierdzili błędnie, że w nic nie należy wierzyć, jak tylko w to, co zawarte jest w piśmie świętém.

Sobor konstancyjski, a po tegoż rozwiązaniu papież *Marcin V.*, ogłosili przeciw tym sektom surowe cenzury. Kiedy król Wacław po długiém wahaniu się zamierzał przystąpić do wykonania takowych, zwróciło się wzburzenie ludu przeciw niemu. W Pradze wyrzucono kilku rajców miejskich z okien ratusza. Król Wacław wiadomością tą tak mocno został dotknięty, że zakończył nagle życie, rażony apopleksyą (1419). Szlachta i przewódcy ludu, między którymi wkrótce odznaczył się zdolnościami wojskowemi *Jan Żiżka z Trocznowa*, wzbraniali się uznać Zygmunta królem, dopoką́d nie przyzna im zupełnéj swobody w wykonywaniu nowych praktyk religijnych. W skutek tego rozpoczął Zygmunt wojnę z Czechami, papież zaś wezwał ościenne narody do krucyaty przeciw kacerskim Czechom (1420).

Wojna ta, (zwana husycką), ciągnęła się przez 15 lat wśród strasznych spustoszeń nie tylko Czech lecz i okolicznych krajów. Pierwsze znaczne wojsko krzyżowe, z którém Zygmunt dotarł aż do Pragi, rozbił Żiżka na górze zwanéj odtąd Żyżkową (1420); drugie złożone z Morawców i Węgrów, poniosło w tym samym jeszcze roku ogromną klęskę pod *Wyszehradem* około Pragi. Najbliższém następstwem zwycięstw tych była przewaga stronnictwa husyckiego w całym kraju a w ślad za tém poszło wypędzenie Niemców, stojących po stronie Zygmunta. W następnym roku dotarły niemieckie wojska krzyżowe tylko do okolic *Zacu* (1421), skąd nic nie zdziaławszy wrócić się musiały. W zimie tego samego roku wyprawił się Zygmunt przez Morawy z nowem wojskiem, zbliżył się aż do *Kutnahory*, został jednak od Żiżki pod *Deutschbrod* na głowę pobity (1422). Klęski te osłabiły znacznie siły zewnętrznych nieprzyjaciół, lecz natomiast wybuchła tém zaciętsza walka wewnętrzna między umiarkowanymi Husytami a Taborytami. Przewódcą ostatnich po śmierci Żiżki (1424) był *Prokop Wielki czyli Goły*, nie mniéj zdolny wojownik. Pod dowództwem jego pobili Husyci, zjednoczeni znowu na czas

wypraw wojennych, nowe wojska niemieckie pod *Aussig* (1426), pod *Tachowem* (1427) a wreszcie pod *Domażlicami* (Taus) (1431). Wszystkie ościenne kraje, jak Morawa, Węgry, Austrya, Szląsk, Miśnia, Brandenburgia, Turyngia i Bawarya wystawione były w tych latach na ich łupieskie napady i straszne spustoszenia, jako odwet za spustoszenia ich własnego kraju.

Aby położyć koniec tak wielkim a licznym cierpieniom, zwołano za staraniem Zygmunta nowy sobor do *Bazylei* (1431), który rozpoczął układać się z Czechami. Po kilkakrotnéj wymianie poselstw między Czechami a soborem przyszedł do skutku tymczasowy układ z Prażanami czyli ze stronnictwem umiarkowaném co do komunii pod obydwiema postaciami i reszty ich artykułów. Taboryci, nie uznający téj ugody, zostali przez połączone siły Prażan z katolikami pod *Lipanem* (1434) pobici. Prokop Goły i inni znakomitsi przewódcy Taborytów polegli w téj bitwie. Sobor uchwalił dla Czechów tak zwane *Kompaktata*, których artykuł najważniejszy odnosił się do przyjęcia komunii pod obiema postaciami. Względem kompaktatów stanął osobny układ między stanami a cesarzem Zygmuntem na sejmie w *Iglawie* (5. lipca 1436), a na mocy tego uznano wreszcie Zygmunta królem czeskim.

§ 51. Król Albrecht II.

Przez uznanie Zygmunta królem czeskim nastąpiło połączenie wszystkich krajów czeskich i węgierskich pod jednym wspólnym panującym. Po śmierci jego, która nastąpiła w rok późniéj (1437), miał *Albrecht V.*, książę austryacki, jako małżonek Elżbiety, jedynéj córki Zygmunta, najbliższe prawa do dziedzictwa. Węgrzy uznali go bez oporu królem, (1438), a książęta niemieccy wybrali go jednogłośnie cesarzem; lecz w Czechach wystąpiła przeciw niemu część stronnictwa utrakwistycznego, a wznawiając prawo wolnéj elekcyi, powołała na tron Kazimierza, brata Władysława III., króla polskiego. Albrecht, koronowany przez większość stanów czeskich (1438), usiłował daremnie pokonać przeciwne sobie

stronnictwo, lub skłonić króla polskiego do przyjacielskiéj umowy. Kiedy prócz tego od strony Turków nowa nadciągała burza, musiał Albrecht opuścić Czechy a udać się do Węgier w celu obrony królestwa tego.

Jeszcze przed wybuchem wojny husyckiéj zaczęli Turcy pod sułtanem Amuratem II. napadać Siedmiogród i Banat, bronione z wielkiém tylko wysileniem przez cesarza Zygmunta. W r. 1421 zawarł on z Amuratem pięcioletnie zawieszenie broni. Odtąd dążyli Turcy do całkowitego podbicia Wołoszczyzny, Serbii i Bośnii. Książęta tych ziem, chcąc ujść zupełnéj zagładzie, udali się pod opiekę Zygmunta (1426). Belgrad i inne obronne miasta w Serbii i Bośnii otrzymały węgierskie załogi (1427), lecz spowodowało to tylko co raz częstsze napady Turków. *Wład*, książę wołoski, musiał się już w r. 1432 poddać Amuratowi, a odtąd towarzyszył on Turkom w wyprawach ich do Siedmiogrodu. Współcześnie korzystają i Wenecyanie z przykrego położenia Węgier, aby kosztem ich rozszérzać się w Dalmacyi; wojsko Zygmunta, wysłane w r. 1432 przeciw nim do Furlańska, zostało pobite. Po śmierci Zygmunta wybrał się Amurat z większém jak kiedy wojskiem do Siedmiogrodu (1438); uprowadził do 70.000 ludzi w niewolę, zdobył Semendrią w Serbii (1439) i gotował się do zajęcia także i bośniackich grodów. Albrecht wyprawił się przeciw niemu na czele węgierskiéj szlachty; atoli ta zebrała się nielicznie, a do tego nie chciała iść daléj jak do granicy kraju, przeto musiał nic nie zdziaławszy powrócić. W drodze z Budy do Wiednia umarł on na zaraźliwą chorobę, wybuchłą w wojsku jego (1439).

§ 52. Niepokoje w Węgrzech, w Czechach i w Austryi po śmierci Albrechta II.

Albrecht zostawił jedynego tylko syna *Władysława*, urodzonego w kilka miesięcy po śmierci ojca. Z dwóch innych linii domu austryackiego panowali na Styryi, Karyntyi i Krainie synowie Ernesta, *Fryderyk V. i Albrecht VI.*, (od r. 1424); w Tyrolu zaś i nad familijnemi posiadłościa-

mi od śmierci Fryderyka IV. (1439) syn jego *Zygmunt* pod opieką Fryderyka styryjskiego. Fryderyka tego wybrano po śmierci Albrechta cesarzem, a jako taki nazywa się on *Fryderykiem IV. (III).*

Częste zmiany panujących podały szlachcie czeskiéj i węgierskiéj sposobność do przywłaszczenia sobie prawa wolnéj elekcyi królów nawet bez względu na resztę żyjących członków królewskiego domu. [1]) Dlatego zaraz po śmierci Albrechta przystąpiły stany czeskie do elekcyi i ofiarowały koronę *Albrechtowi*, księciu bawarskiemu (1440). Lecz ten jéj nie przyjął; a wtedy dopiero uznano Władysława, atoli pod warunkiem, że z matką zamieszka w Czechach. — W Węgrzech otworzyły się dwa stronnictwa: jedno wybrało Władysława Pogrobowca, drugie Władysława III, króla polskiego (1440). Ostatni przybył niezwłocznie do Węgier i koronował się królem; to spowodowało Elżbietę, że opuściła Węgry a syna swego powierzyła opiece Fryderyka IV., który objął zarazem rządy Austryi w imieniu małoletniego księcia. Za pieniądze, dostarczone przez Fryderyka, zebrano wojsko z nawykłych do wojny Czechów i wysłano je pod dowództwem szlachcica *Jana Iskry* z *Brandysowa* w pomoc stronnikom młodego Władysława, a to zajęło wkrótce całą zatatrzańską Słowaczyznę i resztę Węgier północnych (1441). Zarazem i w Chorwacyi oświadczyło silne za nim stronnictwo.

Z zamieszek tych korzystają Turcy, i nową na Siedmiogród przedsiębiorą wyprawę (1442). Tą razą pobił ich jednak dzielny *Jan Hunyady*, szlachcic bułgarskiego pochodzenia. Niebezpieczeństwo, które od tego wroga zagrażało chrześciaństwu, skłoniło papieża do wezwania i innych narodów a mianowicie Francuzów i Niemców na wyprawę

---

[1]) Co do Czech przepisuje rozporządzenie Karola IV. wyraźnie, w jakich przypadkach Czesi mają mieć prawo do wybierania króla. Dyplom króla tego z r. 1348. opiewa dosłownie: „Electionem Regis Bohemiæ in casu dumtaxat et eventu, *quibus de genealogia, progenie vel semine aut prosapia Regali Bohemiae masculus vel femella superstes legitimus nullus fuerit oriundus*, ad Prelatos, Duces etc... volumus, decernimus et declaramus rite in perpetuum pertinere“. — Rozporządzenie to zostało potwierdzone i przyjęte przez stany królestwa. (Xawery Liske, Studia z dziejów wieku XVI).

Przyp. tłumacza.

krzyżową przeciw Turkom. Dlatego starał się legat papieski *Julian Cesarini* o sprowadzenie zawieszenia broni między królem Władysławem a stronnikami Iskry (1443), aby pierwszy tém łatwiéj mógł stanąć na czele wojska krzyżowego. Po kilku szczęśliwych utarczkach Hunyadego z Turkami, przeszedł Władysław całą Wołoszczyznę i Bułgaryą i stanął pod *Warną* nad Czarném morzem. Tu zetknął się on z całą potęgą Amurata, a w strasznéj bitwie, która się stąd wywiązała, poległ Władysław z większą częścią wojska chrześciańskiego (1444). Hunyady ucieczką tylko uratował życie swoje.

Klęska ta położyła koniec sporom o tron węgierski. Obydwa stronnictwa wybrały na najbliższym sejmie jednogłośnie Władysława Pogrobowca królem węgierskim. Lecz tak tu jak w Czechach starano się odtąd usilnie o wydobycie go z pod opieki Fryderyka, do którego mało miano zaufania. Gdy Fryderyk sprzeciwiał się temu, wybrali Węgrzy Jana Hunyadego regentem kraju aż do pełnoletności Władysława (1446).

Większe daleko burze panowały w Czechach z powodu nieobecności króla. Utrakwiści, do których należała większa połowa narodu, podzielili się od czasu otrzymania kompaktatów na dwa stronnictwa. Z tych jedno uważało kompaktaty tylko za tymczasową ugodę i starało się u soboru bazylejskiego (chociaż daremnie) o rozszérzenie swobód religijnych. Stronnictwo drugie zadowalniało się kompaktatami w obecnéj ich formie. Wynikłe stąd starcia między stronnictwami religijnémi, a prócz tego spory między szlachtą i miastami, niedopuszczały wzajemnego porozumienia się co do regencyi na czas małoletności Władysława. Do tego wzbraniał się papież *Mikołaj V.*, po rozwiązaniu soboru bazylejskiego zatwierdzić kompaktaty, przyznane Czechom przez sobor wspomniony (1447). Oburzone tém stronnictwo, dążące do rozszérzenia kompaktatów, powstało pod naczelnictwem *Jerzego Podiebradskiego* przeciw religijnym swym przeciwnikom. Jerzy opanował Pragę (1448), pokonał po kilkoletniéj wojnie domowéj katolików i umiarkowanych utrakwistów, których liczba zmniejszała się co raz więcéj, a wreszcie doprowadził do tego, że obrano go namiestnikiem (1452).

Wnet potém powstały także stany austryackie przeciw Fryderykowi IV. i domagały się, aby Władysława wypuścił z opieki i oddał mu rządy Austryi z udziałem w nich stanów. Fryderyka oblężono w Wiener-Neustadt i zmuszono, że zgodził się na ich żądanie. W imieniu małoletniego księcia rządził teraz w Austryi *Ulryk hrabia Cilijski*, którego siostra Barbara była drugą żoną cesarza Zygmunta. Władysław udał się potém do Węgier (1453) i do Czech (1454) i koronował się w obu królestwach.

§ 53. Rządy Władysława Pogrobowca.

W pierwszym roku panowania Władysława (1453) zdobyli Turcy *Konstantynopol* i położyli koniec cesarstwu wschodnio-rzymskiemu. Wszystkie narody chrześciańskie zostały wypadkiem tym boleśnie dotknięte a natchniony *Jan Kapistran* wzywał rycerstwo do nowéj wyprawy krzyżowéj. Podczas gdy szlachta węgierska, zajęta nowymi zamachami na władzę królewską mało zważała na wezwanie króla i nie gotowała się do boju, stawiły się dość liczne zastępy krzyżowców z Niemiec, Czech i innych krajów pod chorągwią Hunyadego do walki z Turkami. W r. 1456 uderzył Muhamed II. na *Belgrad*, aby przez to otworzyć sobie drogę do Węgier. Tu odpierał Hunyady najzajadlejsze szturmy; 24.000 Turków poległo pod murami Belgradu; w końcu musiał Muhamed odstąpić od oblężenia. Lecz w kilka dni po ustąpieniu Turków umarł Hunyady i Kapistran na morową zarazę, wybuchłą w ich wojsku.

Hunyady zostawił dwóch synów, Władysława i Macieja. Jak przedtém ojca, tak teraz ich nieprzyjacielem był Ulryk Cilijski, najprzedniejszy doradca króla. Przy pierwszém spotkaniu się Władysława Hunyadego z Ulrykiem po odsieczy Belgradu, przyszło do sprzeczki między nimi, w któréj Ulryk zginął z rąk ludzi Hunyadego. Król Władysław taił się z początku z niechęcią swoją z powodu tego czynu, lecz po niejakim czasie kazał Władysława ściąć (1457), brata zaś jego Macieja uwięził i uprowadził z sobą, gdy z Węgier udawał się do królestwa czeskiego. W skutek

tego podnieśli liczni stronnicy Hunyadych zaraz po oddaleniu się króla groźne przeciw niemu w Węgrzech powstanie. W tym samym czasie zawikłał się Władysław w spór ze stryjem swoim Fryderykiem IV. o hrabstwo cilijskie, które po śmierci Ulryka przeszło do Austryi. Lecz nie dożył końca ani jednéj ani drugiéj sprawy, albowiem umarł zaraz po przybyciu swojém do Pragi w 17 roku życia swego (1457).

§ 54. Król Jerzy Podiebrad.

Na wieść o zgonie Władysława przystąpili Węgrzy natychmiast do nowéj elekcyi króla, i wybrali prawie jednogłośnie *Macieja*, młodszego syna Hunyadego, z przydomkiem *Korwina*. Jerzy wypuścił go niezwłocznie z więzienia, a wnet potém odbyła się koronacya jego. Także i Czesi z wielką zgodnością wybrali któlem swoim byłego namiestnika *Jerzego Podiebradskiego*. [1]) Obydwaj elekci byli mężami znakomitych zdolności; pracowali oni usilnie nad powróceniem porządku w powierzonych im krajach a mianowicie nad podniesieniem powagi korony, zachwianéj w Czechach przez ruchy husyckie, w Węgrzech zaś przez nieustanne rokosze szlachty. Prócz tego bronił Maciej szczęśliwie granic państwa swego od napadów tureckich; zdobył nawet Jajec i kilka innych obronnych miast w Bośnii, które przedtém wpadły były w ręce Turków (1463). Z powodu opieszałości szlachty węgierskiéj w walce z wrogiem chrześciaństwa, utrzymywał Maciéj osobne płatne wojska, złożone przeważnie z Czechów, wyćwiczonych w szkole Żiżki.

---

[1]) Po śmierci Władysława Pogrobowca zastrzegł był cesarz Fryderyk prawa domu habsburskiego do Czech i Węgier. Jerzego nie uznał on nigdy, z Maciejem zaś zawarł za pośrednictwem papieża pokój *na dniu 19 lipca 1463 w Sopronium* (Oedenburg). Cesarz Fryderyk uznał w nim Macieja za prawowitego króla, aby zaś choć formalnie pokazać, że na tronie węgierskim tylko członek jego familii zasiadać może, adoptował on go za syna. Król Maciej ze swéj strony przyznał cesarzowi prawo do tronu węgierskiego w razie, jeźliby zejść miał ze świata bez prawnych męskich potomków. Układ ten potwierdził cesarz Fryderyk w Wiener-Neustadt tego samego dnia; legat papieski Rudolf de Rüdesheim 24 lipca; król Maciej wraz ze stanami węgierskimi w Budzie 26. lipca, a papież Pius II. w Rzymie 29. października. (Xawery Liske, Studia z dziejów wieku XVI).

Przyp. tłumacza.

W Austryi przyszło po śmierci Władysława do sporów o następstwo między cesarzem *Fryderykiem*, tegoż bratem *Albrechtem* i bratańcem ich *Zygmuntem* tyrolskim. Za przykładem czeskiéj i węgierskiéj szlachty poszły także i stany austryackie, aby przy sposobności téj ograniczyć władzę panującego. Wybrały z pośród siebie tymczasowy rząd krajowy aż do załatwienia sporu, który wreszcie skończył się na tém, że Fryderyk otrzymał Austryą dólną, Zygmunt zaś odpowiedne wynagrodzenie pieniężne (1458). Lecz już w r. 1462 powstały stany austryackie powtórnie przeciw Fryderykowi; oblężono go w zamku wiedeńskim, przyczém pomagał im brat jego Albrecht; w końcu przybył Jerzy Podiebradski Fryderykowi z pomocą i zapośredniczył ugodę. W rok potém umarł Albrecht (1463), a Fryderyk połączył znowu całą Austryą ze Styryą, Karyntyą i Krainą w jednych rękach.

W Czechach wyłołały nieuporządkowane dotąd spory religijne nowe niepokoje. Daremnie usiłował król Jerzy skłonić papieża do zatwierdzenia kompaktatów i mianowania arcybiskupem praskim *Jana Rokiczanę*, ze stronnictwa utrakwistycznego. Papież *Pius II.* ogłosił nawet kompaktaty za nieważne (1463), a gdy Jerzy dotyczącym rozkazom papieskim odmówił posłuszeństwa, rzucono nań klątwę kościelną. W skutek tego powstały przeciw niemu niektóre katolickie miasta na Szląsku i Morawie, a za przykładem ich większa część szlachty katolickiéj w Czechach (1465). Aby wesprzeć powstańców ogłosił papież Paweł II, następca Piusa, w ościennych krajach krucyatę w celu wytępienia kacerstwa w Czechach; a kiedy Jerzy zaczął dobywać zamki i grody swych przeciwników, ogłosił go papież za pozbawionego tronu i ofiarował koronę czeską Maciejowi Korwinowi w nagrodę za współdziałanie jego przeciw Jerzemu.

Także i cesarz Fryderyk wspierał panów czeskich przeciw ich królowi; Wiktoryn, syn Jerzego, wtargnął dlatego do Austryi. Teraz przybył Maciej w pomoc Fryderykowi; wtargnął potém do Morawy (1468), opanował Berno i Ołomuniec a stąd wykonał napad na Czechy. Król Jerzy zamknął go pod *Wielomowem* i zmusił do zawarcia zawie-

szenia broni. Lecz Maciej nie dotrzymał warunków zawieszenia broni, albowiem koronował się w Ołomuńcu królem czeskim, wyprawił się potém na Szląsk i wkroczył zwycięsko do Wrocławia. Jerzy wyparł go wprawdzie wkrótce potém ze Szląska i Morawy, jednak wiele miast obronnych w obydwu tych krajach zostały w posiadaniu jego (1470).

§ 55. Maciej Korwin.

Wojna jeszcze trwała, gdy umarł król Jerzy (1471). Chociaż zostawił trzech synów, wybrały utrakwistyczne stany za radą jego *Władysława*, [1]) syna Kazimierza IV., króla polskiego następcą jego. Lecz Maciej nie porzucił i teraz jeszcze zamiaru opanowania tronu czeskiego. Po dwu niszczących wyprawach do Czech (1471, 1472), stanęło r. 1473. zawieszenie broni, spowodowane nowym najazdem tureckim na granice królestwa węgierskiego. Lecz ledwie przeminęło niebezpieczeństwo z téj strony, złamał Maciej zawieszenie broni i nową rozpoczął wojnę (1474). Kazimierz przybył z 60.000 wojskiem na pomoc synowi swemu i obległ Macieja w obwarowanym tegoż obozie pod Wrocławiem.

Gdy po kilkotygodniowéj walce po obu stronach okazały się znaczne straty, zawarto nowe zawieszenie broni (1475). Czasu tego użył Maciej do nowéj wyprawy przeciw Turkom. Zdobył on *Sabacz* (1475), twierdzę graniczną, niedawno przez Turków zbudowaną; a kiedy przedsięwzięli nową wyprawę do Siedmiogrodu, zostali przez Stefana Batorego, wojewodę czyli namiestnika siedmiogrodzkiego, pod *Kenirmeże* na głowę pobici (1477). Tymczasem udało się Władysławowi przyciągnąć cesarza Fryderyka na swoję stronę, tak że ten uznał go królem czeskim. Wtedy wpadł Maciej natychmiast do Austryi, i obległ *Wiedeń*, a Fryderyk musiał przed nim uciekać do Lincu (1477). W końcu skłonił się jednak Maciej do pokoju z Czechami

---

[1]) Matka jego była siostrą Władysława Pogrobowca; był on zatém prawowitym następcą na tronie czeskim a późniéj i na węgierskim.
Przyp. tłum.

i z cesarzem, który zawarto w *Ołomuńcu* (1478). W pokoju tym zrzékł się Maciej pretensyi swoich do Czech, zatrzymał jednak Morawę, Szląsk i Łużyce jako dożywocie dla siebie pod warunkiem, że kraje te po śmierci jego [1]) wrócą do korony czeskiéj.

Spór między Maciejem a cesarzem Fryderykiem sprowadził nową między nimi wojnę. Maciej wpadł do Austryi, *zdobył Wiedeń* (1485) i obronny *Wiener-Neustadt* (1487) i trzymał się odtąd w posiadaniu prawie całéj dólnéj Austryi aż do śmierci swojéj, która nastąpiła w Wiedniu 1490 r.

§ 56. Maxymilian I.

W r. 1486. przeprowadził Fryderyk IV., będąc już podeszłym w latach, wybór syna swego *Maxymiliana* na króla rzymskiego. Zaraz po śmierci Macieja Korwina wkroczył on z wojskiem do Austryi, i odzyskał nietylko kraj ten cały (1490), lecz wyprawił się nawet do Węgier, aby jako potomek Albrechta II. i Władysława Pogrobowca, wystąpić z prawami swémi do korony węgierskiéj. (Patrz § 54). Atoli stany węgierskie powołały na tron *Władysława II.*, króla czeskiego, który téż niebawem przybył do Węgier i wszedł w posiadanie tronu. Maxymilian myślał o zajęciu Budy, lecz rokosz wybuchły w wojsku zmusił go do odwrotu i zawarcia z Władysławem pokoju, w którym przyrzeczono domowi austryackiemu następstwo na tronie węgierskim na wypadek wygaśnięcia rodu Władysława II. (1491). [2]) W dwa lata późniéj umarł Fryderyk IV. a Ma-

[1]) Według A. Gindelego (Allgemeine Geschichte, Praga 1877) zatrzymał Maciej kraje te tytułem dożywotniego *zastawu*. Czechom przyznawał pokój Ołomuniecki prawo wykupna tych krajów po śmierci Macieja za spłaceniem 400.000 dukatów. Jeżeliby zaś Czesi powołali na tron króla węgierskiego, natenczas i kraje te mają im być zwrócone bez spłaty powyższéj sumy. Przyp. tłum.

[2]) Układ dotyczący stanął w *Preszburgu dnia 7. listopada 1491.* Zatwierdza on prawa domu habsburskiego do korony węgierskiéj a daléj stanowi, że jeżeli król Władysław nie będzie miał męskich potomków, lub jeźli narodzony umrze, nie pozostawiwszy prawowitego męskiego spadkobiercy, korona węgierska wraz z wszystkimi innymi należącymi do niéj krajami, przejdzie na Maxymiliana lub jego prawowitych sukcesorów. Dalszy artykuł układu tego stanowi, że aby króla rzymskiego zabezpieczyć względem téj sukcesyi, stany królestwa węgierskiego

xymilian nastąpił po nim tak w cesarstwie, jak i krajach austryackich.

Jeszcze za życia ojca objął był Maxymilian rządy *Tyrolu*, gdy stany tamtejsze powstały przeciw książęciu Zygmuntowi, podobnie jak uczyniły stany austryackie przeciw Fryderykowi. W przykrém położeniu zezwolił Zygmunt na oddanie rządów Maxymilianowi (1489), zwłaszcza że po bezpotomném zejściu jego Tyrol prawem spadku i tak przechodził na Maxymiliana. Tym sposobem wszystkie kraje domu austryackiego skupiły się znowu w ręku jednego panującego. Według postanowienia cesarza Fryderyka IV. używali członkowie domu panującego od r. 1453. tytułu *arcyksiążąt* dla wyróżnienia ich od innych książąt Rzeszy. Cesarz Maxymilian przyłączył do państwa swego także i hrabstwo *goryckie*, prawem spadku po bezdzietnéj śmierci Leonarda, ostatniego hrabiego na Gorycyi (1500).

Do daleko większego wzrostu potęgi domu habsburskiego przyczynił się Maxymilian przez układy i związki familijne z innémi państwami. Jeszcze za życia ojca zaślubił on *Maryą*, jedyną córkę *Karola Śmiałego*, książęcia *burgundskiego* (1447), która po ojcu odziedziczyła całe Niederlandy, kwitnące handlem i przemysłem. *Filip*, jedyny syn z tego małżeństwa, objął po śmierci matki (1482) rządy nad tym krajem pod opieką Maxymiliana.

Drugą żoną Maxymiliana była *Blanka Marya* (1494), bratanica książęcia medyolańskiego *Ludwika „Moro“* z rodziny *Sforzów*. Prócz innych przyczyn zawikłało go małżeństwo to w rozmaite zatargi z włoskiémi państwami, z których każde dążyło do wzmożenia się kosztem drugiego. W tym samym czasie wmieszała się i Francya pod *Karolem VIII.* w sprawy włoskie w zamiarze podbicia Medyolanu i Neapolu. Aby zapobiegnąć temu, zawarli Ludwik Moro, papież Alexander VI., Wenecya, król Ferdynand aragoński i ce-

---

potwierdzą uroczyście niniejszy układ i oświadczą wszyscy wspólnie i każdy z osobna za siebie i swych sukcesorów w otwartych listach, że wykonają go wiernie i sumiennie w wypadkach wyżéj przewidzianych. — Akt zatwierdzenia wystawiły stany węgierskie w Budzie 7. marca 1492; a prałaci i dostojnicy koronni osobne wystawili aprobacye. (X. Liske, Studia z dziejów wieku XVI).
Przyp. tłum.

sarz Maxymilian związek między sobą, zwany *św. Ligą* (1495). Dla utrwalenia przyjaźni między Ferdynandem a Maxymilianem umówiono przy téj sposobności małżeństwo *Filipa*, syna Maxymiliana, z *Joanną*, córką Ferdynanda, a *Jana*, syna Ferdynanda, z *Małgorzatą*, córką Maxymiliana.

Wojna z *Szwajcarami*, w którą popchnęły Maxymiliana w części spory graniczne o Tyrol, w części zaś i to, że Szwajcarzy nie chcieli poddać się niektórym zmianom, poczynionym w ustawie Rzeszy niemieckiéj, odwróciła na krótki czas uwagę Maxymiliana od spraw włoskich (1498). Korzystał z tego król francuski *Ludwik XII.*, następca Karola VIII., albowiem wpadł do Włoch i zdobył *Medyolan* (1499). Ludwik Moro umknął do Insbruku, nakłonił Maxymiliana do zawarcia pokoju z Szwajcarami i do ukończenia wojny, która niepomyślny przybierała dla niego kierunek. Przy pomocy Maxymiliana i Szwajcarów odzyskał Ludwik Medyolan (1500); lecz wkrótce potém opuszczony od Szwajcarów, poniósł klęskę pod *Nowarą* i popadł w niewolę Francuzów. Po niejakim czasie (1504) stanął pokój między królem francuskim a Maxymilianem; cesarz musiał w nim Medyolan odstąpić Francuzom.

Wśród tak trudnych stosunków pokusił się Maxymilian o przywrócenie praw i powagi cesarskiéj we Włoszech, i przygotowywał wyprawę do Rzymu, aby tamże z rąk papieża przyjąć koronę cesarzów rzymskich. Wywołało to zatargi z Wenecyą, która wzbraniała mu przejścia przez terytoryum rzeczypospolitéj. Książęta niemieccy, którzy przyrzekli wspierać Maxymiliana w téj wyprawie, nie dotrzymali słowa; wojsko cesarskie, wyprawione do Furlańska, pobili Wenecyanie, przytém zabrali część hrabstwa goryckiego i zdobyli Tryest w Istryi (1508). Duma i bezwzględne postępowanie Wenecyi dotknęła jednak wszystkich jéj sąsiadów, i były powodem, że w tym roku jeszcze stanęło przeciw nim przymierze w *Cambray*, zawarte między papieżem Juliuszem II., Ferdynandem aragońskim, królem francuskim i cesarzem Maxymilianem w celu wspólnego wystąpienia przeciw Wenecyi i podzielenia się jéj posiadłościami. Maxymilian i Francuzi pobili Wenecyan pod *Agnadello* (1509) i przycisnęli ich tak dalece, że prawie w saméj stolicy tylko bronić się mu-

sieli przeciw tak licznym nieprzyjaciołom. Maxymilian nietylko odzyskał zabrane mu przez Wenecyan posiadłości, lecz zajął także całe Furlany, Weronę, Wicenzę i wiele miast innych.

Wnet jednak rozbiła zawiść wzajemna przymierze kambrejskie. Pierwszy papież pojednał się z Wenecyanami, którzy odstąpili mu za to kilka miast, wcielonych odtąd do państwa kościelnego (1509). A gdy Maxymilian i Francuzi zamierzali z powodu tego zwrócić się przeciw papieżowi, stanął Ferdynand aragoński po stronie papieża (1511). Lecz i Maxymilian poznał wnet niebezpieczeństwo dla siebie z powodu zbytniego wzrostu potęgi francuskiéj we Włoszech, dlatego zawarł pokój z papieżem (1512) a oraz połączył się z nim i z Szwajcarami, którzy wpadli do Lombardyi, zdobyli Medyolan i wynieśli na tron książęcy *Maxymiliana Sforzę*, syna Ludwika Moro. Teraz połączyli się Francuzi z Wenecyanami przeciw cesarzowi (1513). Po niejakich zmianach w szczęściu wojenném zdobył *Franciszek I.*, następca Ludwika XII., Medyolan (1515) i zmusił Maxymiliana do pokoju bruxelskiego (1516), w którym Francuzi otrzymali Medyolan, Wenecyi zwrócono wszystkie jéj dawniejsze posiadłości, cesarz zaś zadowolnić się musiał zwrotem tego, co mu Wenecyanie na początku wojny byli zabrali.

Podwójne związki małżeńskie między domem *austryackim* a *hiszpańskim*, w skutek zbiegu nieprzewidzianych okoliczności stały się powodem połączenia rozległych krajów pod berłem potomków cesarza Maxymiliana. Filip, syn jego, miał z Joanny dwóch synów, *Karola* i *Ferdynanda*. Jedyny syn Ferdynanda aragońskiego, ożeniony z Małgorzatą, córką Maxymiliana, umarł bezpotomnie jeszcze za życia rodziców swoich. W skutek tego odziedziczył Filip w imieniu małżonki swéj Joanny najpierw *królestwo kastylijskie*, po śmierci matki jéj *Izabelli* (1504), która była królową Kastylyi. Po śmierci Filipa (1506) nastąpił starszy syn jego Karol tak w Kastylii jak i w *Niederlandach*, a tenże odziedziczył po śmierci dziada swego Ferdynanda także i królestwo *aragońskie* (1516), a oraz *neapolitańskie*, zdobyte przez Ferdynanda. Prócz tego należały do Karola posiadłości w *Ameryce*, właśnie co odkryte. przez Hiszpanów.

§ 57. Władysław II., król czesko-węgierski.

Kiedy tym sposobem dla domu habsburskiego wschodziła nowa i świetniejsza doba sławy i potęgi ich w Europie, zostawały rządy *Władysława II.* tak w Czechach jak i w Węgrzech dosyć daleko po za znaczeniem i sławą poprzedników jego na tronie tych krajów.

W Czechach ułożyły się wprawdzie dawniejsze starcia religijne, odkąd tak katolicy jak utrakwiści zobowiązali się na zjeździe w Kutnahorze (1485), nie przeszkadzać sobie wzajemnie, chociaż ani z papieżem, ani z kościołem niestanęło dotąd żadne porozumienie. Natomiast powstały za Władysława II. spory między dwoma wyższymi stanami a *mieszczaństwem* o prawa ich i przywileje (1500). Władza królewska była za słabą, aby spory te załatwić mogła na drodze prawa, dlatego gwałtem dochodzili jedni na drugich praw swych mniemanych. Przy tém tak szlachta jak i mieszczanie dążyli do tego, aby prawa swoje rozszérzać kosztem korony i całości państwa; w skutek tego upadały co raz więcéj dawniejsze urządzenia państwowe, a natomiast brała górę bezwzględna przemoc możnych nad słabszymi. Brak silnéj władzy wykonawczéj, któraby czuwała nad poszanowaniem prawa, objawiał się przedewszystkiem przy podziale ciężarów, spychanych przez szlachtę co raz więcéj na *stan włościański.*

Jeszcze większa swawola szlachty panowała w Węgrzech. Słaby król Władysław nie umiał zapanować nad żadném jéj stronnictwem, dobijającém się na wyścigi o wpływy na dworze, a raczéj o bogacenie siebie i familii swoich kosztem korony i państwa. Ucisk, który ciężył nad poddanym im ludem, wywołał w 1514 groźne *powstanie chłopów.* Chłopstwo dopuszczało się strasznych okrucieństw na znienawidzonéj mu szlachcie, a o wiele straszniejszym jeszcze był odwet, który szlachta wywarła na chłopach po stłumieniu powstania. *Jerzy Dosza*, główny przewódca rokoszu, został na rozkaz J. Zapolyi, wojewody siedmiogrodzkiego na rozpalonym żelaznym tronie żywcem upieczony, a towarzysze jego, długiém więzieniem wygłodzeni, musieli karmić się tą wstrętną pieczenią. *Jan Zapolya* był odtąd ulubieńcem

szlachty, a oraz głównym przeciwnikiem króla, którego koronę chciał osadzić na głowie swojéj. W tym celu podburzał on szlachtę mianowicie z powodu układu, zawartego między Władysławem a cesarzem Maxymilianem, na mocy którego w razie wygaśnięcia rodu Władysława, korona węgierska przypaść miała domowi habsburskiemu. Mimo gwałtownéj opozycyi tego stronnictwa, postanowiono dla utrwalenia powyższego układu podwójne związki małżeńskie między rodziną Władysława a Maxymiliana. [1]) *Ferdynanda*, wnuka Maxymiliana, zaręczono z *Anną*, córką Władysława, *Ludwika* zaś, syna Władysława, z *Maryą*, siostrą Ferdynanda (1515). [2]) W rok po kongresie wiedeńskim, na którym umówiono te małżeństwa, umarł Władysław II. (1516), a dziesięcioletni syn jego Ludwik II. wstąpił na tron czesko-węgierski pod opieką cesarza Maxymiliana i króla polskiego Zygmunta I. Właściwe rządy w tych krajach sprawowali jednak najwyżsi urzędnicy krajowi, przez stany do tego umocowani. Na początku r. 1519. umarł także i cesarz Maxymilian.

---

[1]) Rodowód habsbursko-Jagiellońskiego domu:

Albrecht II.
król Czech i Węgier.

- Elżbieta
  żona Kazimierza IV.
  króla polskiego.
  - Władysław II.
    król Czech i Węgier.
    - Anna
    - Ludwik II.
- Władysław
  Pogrobowiec.

Fryderyk IV.

- Maxymilian I.
  żona Marya Burg.
  - Filip Piękny,
    żona Joanna,
    królew. Kastylii
    i Aragonii.
    - Karol V.
    - Ferdynand,
    - Marya.
  - Małgorzata.

Przyp. Tłumacza.

[2]) O ile małżeństwo Ferdynanda z Anną Jagiellonką przyczyniło się do utwierdzenia praw domu habsburskiego do korony węgierskiej, udowodnił *Xawery Liske w Studiach z dziejów wieku XVI.*

Przyp. Tłum.

OKRES IV.

Od wstąpienia na tron Ferdynanda I. aż do bitwy na Białéj górze (1519-1620).

---

§ 58. Stan krajów austryackich w chwili śmierci Maxymiliana I.

W chwili śmierci cesarza Maxymiliana przebywał starszy wnuk jego *Karol*, jako król hiszpański, w Barcelonie; młodszy, 16 letni *Ferdynand*, znajdował się w Bruxeli na dworze ciotki swéj Małgorzaty, która sprawowała rządy w Niederlandach. Obydwaj byli wspólnymi spadkobiercami krajów austryackich; Karola prócz tego wybrali elektorowie w Frankfurcie w piątym miesiącu po śmierci Maxymiliana cesarzem rzymskim. Trudności, które stawiały mu stany hiszpańskie w chwili objęcia rządów, zatrzymały go dłużéj jak się spodziewał w Hiszpanii, dlatego nie zaraz mógł wejść w posiadanie nowego dziedzictwa swego.

Z okoliczności téj korzystały stany *austryackie*, aby wywołać nowe burze, do jakich nawykli byli za słabych rządów Fryderyka IV. W Wiedniu złożono i napędzono urzędników, którym Maxymilian na czas nieobecności swojéj powierzył był rządy kraju. Wydział, wysadzony przez stany, uchwycił stér rządu, opanował dochody książęce i zbrojownie.

W Niemczech rozpoczynało się właśnie wielkie poruszenie umysłów z powodu nauki *Marcina Lutra*, który jak niegdyś Hus w Czechach, występował z początku przeciw upadkowi karności kościelnéj, późniéj zaś zapuściwszy się w jednostronny wykład pisma świętego, wysnuwać stąd

zaczął nauki, sprzeczne zupełnie z nauką kościoła, podobnie téj, jaką przed stu laty wynaleźli byli Taboryci. Nauka Lutra znalazła wnet po wystąpieniu jego wielu zwolenników i krzewicieli w krajach austryackich, a mianowicie w Czechach, w stronnictwie *utrakwistów*, którzy według niéj dotychczasowy swój ustrój kościelny przekształcać zaczęli.

W Czechach i Węgrzech prócz zamętu, sprowadzonego nowostkami religijnemi, trwały i nadal dawniejsze spory między stanami. W Czechach zagodzono wprawdzie wnet po śmierci Władysława II. przez tak zwany układ *świętowacławski* (na sejmie odbytym około św. Wacława r. 1517) najgłówniejsze spory między mieszczaństwem a stanem szlacheckim, mimo to pozostało zawsze jeszcze wiele powodów do wzajemnych zawiści. Naczelnicy rządu krajowego nie znachodzili posłuszeństwa ani u jednego ani u drugiego stronnictwa; nigdzie zaś nie mieli zaufania, albowiem administrowali dochodami i dobrami koronnémi więcéj na korzyść własną jak królewską. O prawo i sprawiedliwość było coraz trudniéj, za to tém częstszą stawała się potrzeba pomocy własnéj, nie wolnéj od gwałtu. W Węgrzech wywoływał *Jan Zapolya* coraz większe niepokoje mianowicie od czasu, gdy nie udało mu się zostać palatynem po śmierci Emeryka Pereny (1519), lecz godność tę nadano przeciwnikowi jego *Stefanowi Batoremu*.

§ 59. Początki rządów Ferdynanda I. w krajach niemiecko-austryackich.

Dopiero w drugim roku po śmierci Maxymiliana przybył *Karol V.* po pierwszy raz do Niemiec, aby wejść w posiadanie tronu cesarskiego (1520). Będąc dziedzicem tak wielkich i bogatych krajów na zachodzie Europy, odstąpił on *Ferdynandowi* na mocy podziału familijnego, zawartego w Wormacyi (1521), wszystkie austryackie kraje z wyjątkiem Tyrolu. Ferdynand przybył niebawem do państwa swego. W Lincu odbyły się w myśl układów, zawartych między Władysławem a Maxymilianem, zaślubiny jego z Anną,

siostrą króla Ludwika II., a zaraz potém odprowadzono do Węgier Maryą, siotrę Ferdynanda, jako małżonkę króla Ludwika. Teraz dopiero złożyły stany dólno-austryackie hołd Ferdynandowi po przybyciu jego do Wiednia. Pierwéj jednak, nim mógł przeciwne sobie między stanami stronnictwo przywieść do zupełnéj uległości, musiał wracać do Niemiec w celu zastąpienia brata swego, zajętego z jednéj strony groźnym rokoszem, wybuchłym w Hiszpanii już po odjeździe jego, z drugiéj zaś strony nową wojną we Włoszech, powstałą między nim a Franciszkiem I., królem francuskim.

W tym samym czasie uderzył sułtan *Soliman I.* na twierdze w Bośnii i Serbii, zajmowane dotąd przez Węgrów. Próżno wzywał Ludwik Węgrów do pospolitego ruszenia. Nim szlachta zebrała się w dostatecznéj liczbie, zdobył Soliman *Sabacz* i *Belgrad* (1521), wyciął w pień miast tych załogi, a droga do Węgier stała mu odtąd otworem. Już téż w następnym roku zapuszczają Turcy łupieskie zagony swoje z jednéj strony do Węgier, z drugiéj aż do Krainy i Karyntyi (1522).

Arcyksiążę Ferdynand zawsze jeszcze przebywał w Niemczech dla spraw brata swego, który na początku r. 1522 odstąpił mu także *Tyrol* i *posiadłości familijne* w Szwajcaryi i Alzacyi. Podczas gdy Karol zwalczał powstanie w Hiszpanii, a na Francuzach zdobywał Medyolan, na którym osadził Franciszka, brata Maxymiliana Sforzy (1522), odbywał Ferdynand z książętami niemieckimi sejm w *Norymberdze*, aby zażegnać tymczasowo burzę, wywołaną nauką Lutra, a oraz aby uzyskać dla Węgier pomoc Rzeszy przeciw wrogowi chrześciaństwa. W sprawie ostatniéj wysłali książęta niemieccy poselstwo do Wiednia w celu porozumienia się ze stanami austryackimi a oraz z wyprawionymi tamże posłami króla Ludwika. Atoli stronnictwo niepokoju między austryackimi stanami sprzeciwiało się zawzięcie udzieleniu wszelakiéj pomocy przeciw Turkom, dopokąd by Ferdynand nie uczynił zadość najrozmaitszym ich żądaniom. Wtedy przybył Ferdynand spiesznie z Norymbergi do Wiener-Neustadt, stawił tych, którzy wygnali byli członków rządu krajowego, przed sądem swoim, ośmiu z nich ściąć rozkazał, innych ukarał w inny sposób, resztę zaś postrachem przywiódł do posłuszeństwa.

§ 60. Rządy Ludwika II. w Czechach i Węgrzech. Bitwa pod Mohaczem.

Mniéj pomyślnie wiodło się szwagrowi jego *Ludwikowi* w uporządkowaniu spraw krajowych tak w Czechach jak w Węgrzech. Gdy po ożenieniu się swojém z Maryą, siostrą Ferdynanda, jako 17letni młodzieniec ujął stér rządów, udał się najpierw do *Czech* (1522), gdzie uzyskał od sejmu środki pieniężne na zaspokojenie długów koronnych, a oraz przyzwolenie zbrojnéj pomocy przeciw Turkom; ustanowił téż nowych urzędników krajowych w miejsce dawniejszych (1523). Lecz ci po oddaleniu się króla do Węgier trafili na tyle przeszkód ze strony przeciwnego im stronnictwa, że król widział się zmuszonym, przywrócić dawniejszych urzędników, którzy pod pozorem religii zaczęli prześladować stronników królewskich, między którymi znajdowało się nie mało zwolenników nauki Lutra. *Jan Pasek* z *Wratu*, prymas czyli burmistrz Pragi, którego Ludwik wraz z innymi z urzędu był złożył, a teraz napowrót do godności téj przywrócił, wygnał z miasta wszystkich rajców i znakomitszych obywateli jako zwolenników Lutra (1524) i nie odwołano ich mimo rozkazu królewskiego.

Podobnie działo się i w Węgrzech. Tu hałasowali stronnicy Zapolyi na burzliwych sejmach, na które przychodzili uzbrojeni, tak długo przeciw królowi aż zmusili go, że odwołał Batorego i innych urzędników koronnych, posady zaś ich powierzył najzaciętszym swoim przeciwnikom (1525). To spowodowało większy jeszcze zamęt w kraju. Stronnicy Batorego pojawili się bowiem także zbrojno i w liczbie kilku tysięcy na sejmie i wymogli, że powrócić im musiano wydarte urzędy (1526). Ale do ofiar dla ojczyzny, jakich wymągało coraz większe niebezpieczeństwo od Turków, i to stronnictwo nie więcéj było skłonne, jak poprzednie.

Z takiego stanu rzeczy korzystał Soliman, zajęty dotąd w innych stronach państwa swego, podjął bowiem teraz nową wielką wyprawę przeciw Węgrom. Kiedy wojska tureckie zbliżały się już do granicy królestwa, zarządził Ludwik raz jeszcze pospolite ruszenie, a stany czeskie zawezwał do nadesłania przyrzeczonéj

pomocy. Lecz szlachta węgierska przybywała nielicznie, i za późno; a także i z Czech ledwie kilka oddziałów przybyło dość wcześnie, że użyć ich można było przeciw nieprzyjacielowi. Dlatego tylko 25.000 ludzi mógł Ludwik wyprowadzić przeciw Solimanowi, którego siły liczono na 200.000 wojowników. Pod *Mohaczem*, w pobliżu Dunaju, stoczono stanowczą bitwę (29. sierp. 1526). Chrześciańskie wojsko upadło pod przemocą 10 razy liczniejszego nieprzyjaciela; król Ludwik zginął w ucieczce, zapadłszy się z koniem w głębokiém bagnie, w którém utonął. Sułtan bez oporu dotarł aż do Budy, zniszczył całą okolicę aż do miasta Raby i wrócił na Szegedyn lewą stroną Dunaju. Przeszło 200.000 ludzi zginęło od miecza tureckiego, a innych wiele tysięcy uprowadzono w niewolę.

§ 61. Wstąpienie Ferdynanda I. na tron czesko-węgierski.

W czasie tych wypadków przebywał arcyksiążę Ferdynand w Insbruku, zajęty zawsze jeszcze sprawami brata swego Karola, który tymczasem walczył we Włoszech z Francuzami, a późniéj z papieżem i Wenecyanami, sprzymierzonymi przeciw niemu. Ze śmiercią Ludwika II. nabył Ferdynand prawo do korony węgierskiéj [1]), a jako małżonek jedynéj córki króla Władysława II. wystąpił on z prawami także i do korony czeskiéj [2]). Stany czeskie przystąpiły do nowéj elekcyi [3]) i wybrały *Ferdynanda* jednogłośnie (24. paźd. 1526), żądały jednak wystawienia dokumentu,

---

[1]) Na mocy traktatów z r. 1463 i 1491. (Porównaj § 54. 56. nota).
Przyp. tłum.

[2]) Prawa Ferdynanda I. do korony czeskiéj opierały się: 1) na dyplomie cesarza Karola IV. z r. 1348. (Porównaj § 52. nota).; 2) na traktacie sukcesyjnym z r. 1491. 3) Prócz tego zobowiązały się jeszcze w *r. 1510* stany czeskie zgodnie z królem Władysławem, że jeżeli król Ludwik umrze bez potomków, wtedy *królewna Anna zostaje prawowitą dziedziczką korony czeskiéj.* (Liske Studia z dziejów wieku XVI).
Przyp. tłum.

[3]) Według dyplomów z r. 1348. i 1510. nie mieli Czesi w r. 1526 prawa wybierania króla i sprzeciwiania się uznaniu Anny i małżonka jéj Ferdynanda.
Dopisek tłum.

w którym Ferdynand przyznaje im prawo wolnéj elekcyi. [1]) W Węgrzech natomiast jedynie stronnictwo Batorego uznawało prawo Ferdynanda do korony węgierskiéj. Większa część szlachty zaraz po odejściu Solimana zebrała się w Tokaju, i tu postanowiono zwołać sejm elekcyjny do Białogrodu królewskiego na dzień 5. listopada 1526. Tu, na bardzo liczném zgromadzeniu okrzyknięto *Jana Zapolyę* królem (10. listop.) [2]), a wnet potém wszedł on zbrojną ręką w posiadanie większéj części kraju.

Ferdynand, książę znakomitych zdolności i nieustraszonego umysłu, dalekim był od tego, aby dla przeszkód mu stawianych, zaniechać miał praw swoich, zwłaszcza że widział w tém groźne niebezpieczeństwo i dla reszty swoich krajów, gdyby Węgry pozostać miały w ręku niesfornéj szlachty, nieudolnéj na długo bronić kraju od jarzma tureckiego. Po objęciu rządów czeskich pod narzuconymi mu warunkami i po uroczystéj koronacyi w Pradze (24 lut. 1527), w któréj odtąd stolicę swą założył, zaczął on niezwłocznie przygotowywać wyprawę węgierską, aby zbrojną ręką zapewnić sobie koronę. Z wojskiem, zaciągniętém częściowo w Czechach, częściowo w krajach niemieckich, a dowodzoném przez *Kazimierza*, margrabiego brandeburskiego, i dzielnego Krainczyka *Kocyana*, wkroczył on do Węgier, zajął w spiesznym pochodzie Rabę, Komorn, Tatę, Gran, Wyszehrad, daléj zaś Nitrę, Tyrnawę i miasta bańskie; wypędził Zapolskiego z Budy, zwołał sejm i koronował się w Białogrodzie królem węgierskim (3. listop. 1527). Chorwaci, Sasi i Szeklery w Siedmiogrodzie a oraz większa część królestwa uznała teraz Ferdynanda królem swoim. Znakomity wódz Mikołaj *Salm* ścigał Zapolskiego po za Cisę, pobił go pod Rogajcem za Tokajem, a połączywszy się z Kocyanem przyparł go tak dalece, że uciekać musiał do Polski. (Marzec 1528).

W skutek zwycięstwa tego połączyły się na chwilę

---

[1]) Dyplom ten, wystawiony w Wiedniu 13. grud. 1526, cofnął Ferdynand w r. 1515. Dod. tłum.

[2]) Data sejmu i elekcyi Jana Zapolskiego według X. Liskego Studia i t. d. str. 257.

Dod. tłum.

wszystkie kraje *czeskie* i *węgierskie* a oraz i kraje *austryackie* pod jednym panującym. Każdy z tych krajów zatrzymał dotychczasowy swój ustrój państwowy, swoje sejmy i własnych najwyższych urzędników; jedynie osoba panującego wiązała je w jednę potężną całość polityczną, tworzącą odtąd silną zaporę przeciw owym burzliwym żywiołom, które groziły obaleniem wszelkiego prawa i porządku. Ferdynand umiał wyzyskać tak korzystną chwilę dla podniesienia we wszystkich swych krajach zachwianéj powagi królewskiéj. Stany austryackie, zastraszone sądem Wiener-Neustadtskim, okazywały Ferdynandowi daleko większą powolność, jak któremukolwiek z poprzedników jego. W Czechach rozwiązały stany na naleganie jego wszystkie związki, które były pozawierały jedne przeciw drugim, i uznały na przyszłość króla za najwyższego rozjemcę i sędziego w sporach swoich. Sądom krajowym zjednał Ferdynand nieznaną dotąd powagę, albowiem czuwał surowo nad tém, aby równą sprawiedliwość wymierzano wszystkim bez różnicy stanu i urodzenia. Będąc gorliwym i wiernym synem kościoła katolickiego, nie poszedł on jednak za przykładem Paska, prześladującego w Pradze Luteranów. Przeciwnie, poznawszy szkodliwość tego człowieka, osłabił on najpierw dotychczasowe znaczenie jego, późniéj złożył go z urzędu, przywołał do Pragi wygnanych przez niego obywateli (1529), a wreszcie zniósł owe burzliwe zgromadzenia, na których zuchwali mowcy, jak Pasek, przez jątrzenie namiętności ludu wolę swoję przesadzać nawykli.

§ 62. Jan Zapolya w przymierzu z Turkami i oblężenie Wiednia przez Solimana.

Daleko większe trudności napotkał Ferdynand we Węgrzech, gdzie nieprzyjaźne mu stronnictwo mimo oczywistéj zguby ojczyzny nie przestawało dążyć do pozbawienia go tronu. Większa część szlachty, mianowicie w okolicach zacisańskich, trzymała zawsze jeszcze z Janem Zapolskim, chociaż nie było go w kraju. Zapolski układał się tymczasem przez posła swego *Hieronima Łaskiego* z Solimanem,

wrogiem chrześciaństwa, a oraz z królem francuskim, głównym nieprzyjacielem domu habsburskiego. Za pieniądze francuskie zebrał on w Polsce znaczne wojsko i przeprawił się z niém do Węgier północnych, podczas gdy szlachta węgierska, sprzyjająca Ferdynandowi, pozostawała w zwykłéj swéj bierności. Wojsko Kocyana, źle płacone z powodu ogólnego niedbalstwa w płaceniu przyzwolonych podatków, odmówiło posłuszeństwa w chwili stanowczéj. Zapolski wkroczył przez Koszycę do Węgier, pobił pod dowództwem *Stefana Rewaja* wysłane przeciw niemu wojsko (1528), po czém całe zacisańskie Węgry stanęły po stronie jego, jako króla węgierskiego. Turcy, którzy przybyli mu z pomocą, rabowali w tym samym czasie południowe Węgry.

W lecie r. 1529 przybyl sam sułtan *Soliman* na czele 250.000 wojowników. Zapolya połączył się z nim na nieszczęśliwych polach pod Mohaczem, przybył z nim do Budy i na zamku, zdobytym mimo bohaterskiéj obrony *Tomasza Nadasdy*, przyjął z rąk Solimana oznaki królewskiej godności, zobowiązując się za to w swojém i następców swoich imieniu do płacenia Turkom rocznéj daniny. Stąd bez przeszkody już w śród strasznych pustoszeń przybył Soliman do Austryi i przystąpił do *oblężenia Wiednia*. Przeciw tak groźnemu nieprzyjacielowi gromadził Ferdynand koło Lincu wojska, złożone z austryackich jego poddanych i z posiłków książąt niemieckich. Czesi i Morawianie rozłożyli się dla obrony granic swoich koło Znajmu i Budziejowic. Na usilną prośbę Ferdynanda zawarł cesarz *Karol V.* pokój z papieżem i z Wenecyanami i wybierał się mu na pomoc z 20.000 wojskiem, zgromadzoném w obozie pod *Mantuą*. Tymczasem odpierała załoga wiedeńska, złożona w większéj części z najętych żołnierzy niemieckich, czeskich i nieco Hiszpanów, odważnie zajadłe szturmy, przypuszczane przez Turków. Po trzech tygodniach, gdy Soliman przekonał się o bezskuteczności swych wysileń, zwinął obóz pod Wiedniem i wrócił do państwa swego. Austrya dólna, Styrya, Słowaczyzna węgierska i inne okoliczne kraje zostały przez hordy tureckie srodze spustoszone a około 80.000 ludzi, różnéj płci i wieku popędzono w niewolę.

§ 63. Węgry podzielone między Ferdynandem I. a Janem Zapolskim.

Po ustąpieniu Turków wkroczyły wojska Ferdynanda do Węgier i przywróciły tamże panowanie jego w całéj północnéj części kraju, zamieszkałéj przez Słowaków i Rusinów, a oraz w okolicach po prawéj stronie Dunaju, od granicy austryacko-styryjskiéj aż po las Bakoński, jezioro Blateńskie a stąd na południe prawie aż po Drawę. Także i Chorwacya, a w Siedmiogrodzie Sasi i część szlachty stanęła po stronie Ferdynanda. W reszcie Węgier, i w większéj części Siedmiogrodu został królem Jan Zapolski. Starożytne siedziby królów węgierskich Buda i Białogród królewski, były w posiadaniu jego. Dla części Węgier, stojącéj po stronie Ferdynanda, był odtąd *Preszburg* stolicą rządu a oraz zwykłém miejscem sejmujących stanów. Z powodu nieustannéj potrzeby obrony kraju przeciw Turkom i Zapolskiemu, utrzymywano odtąd w Węgrzech *stałe wojsko*, złożone w części z krajowców, w części z Czechów i Niemców, z najwyższym wodzem na czele, którego siedzibą były zwykle *Koszyce*.

Daremne były usiłowania Ferdynanda, aby nakłonić Zapolyę do złożenia korony węgierskiéj. Kiedy pośrednictwo Zygmunta I., króla polskiego, w tym celu uproszone, pożądanego nie odniosło skutku, wznowił Ferdynand wojnę przeciw niemu.

Wojsko królewskie, dowodzone przez *Wilhelma Roggendorfa*, obległo Budę (1530), atoli odparli je Turcy, przybyli w pomoc Zapolskiemu. Po dwóch latach przybył Soliman powtórnie z wielkiém wojskiem do Węgier, wpadł do krajów Ferdynanda i zagroził ponownie Austryi (1532). Po drodze przystąpił Soliman do oblężenia małego miasteczka *Güns* z zamkiem, bronionym przez załogę, złożoną z 700 ludzi pod dowództwem szlachcica chorwackiego, *Mikołaja Jurisicza.* Bohaterska obrona załogi trzymała miesiąc cały Solimana pod murami zamku. Z czasu tego korzystał Ferdynand i brat jego Karol, ściągnęli bowiem znaczne wojska tak z własnych krajów, jak z Rzeszy niemieckiéj i oczekiwali z niém Solimana pod Wiedniem. Atoli sułtan,

znużony daremném oblężeniem Günsu, zwrócił się niespodziewanie do Styryi, spustoszył kraj, a zabrawszy 30.000 chrześcian do niewoli, wrócił przez Chorwacyą do państwa swego.

Cesarz Karol, zajęty ciągłą jeszcze walką z Franciszkiem, królem francuskim, nie ścigał ani sułtana, ani zwrócił broni przeciw Zapolyi, lecz powrócił znowu do Włoch, gdzie w jakiś czas potém po śmierci *Franciszka Sforzy* (1535) *Medyolan* przyłączył do monarchii hiszpańskiéj. Ferdynand, widząc niemożność prowadzenia dalszéj walki o własnych siłach, wysłał poselstwo do Konstantynopola i zawarł z sułtanem *zawieszenie broni*, w skutek którego tak Ferdynand jak Zapolya utrzymali się w posiadaniu dotychczasowych części królestwa (1533).

§ 64. Założenie państwa tureckiego w Węgrzech a księstwa siedmiogrodzkiego pod opieką Turcyi.

Mimo zawieszenia broni odbywały się ciągłe utarczki między Turkami a wojskiem królewskiém, postawioném dla strzeżenia chorwackiéj granicy, napadanéj przez pobliskie komendy tureckie. A nie długo trwało, że powstały nowe zawikłania, a te sprowadziły większe jak dotychczasowe burze na nieszczęśliwe Węgry.

Jan Zapolski nie miał potomstwa; do tego czuł on co raz więcéj brzemię tureckiéj opieki, które dobrowolnie był sobie nałożył. Nie mniéj dotkliwą była dla niego okoliczność, że szlachta węgierska spiskowała ciągle przeciw niemu, jak czyniła to za poprzednich królów. Skłoniło go to do zawarcia *tajnego układu* z królem Ferdynandem w *Waradynie* (1538), w którym po śmierci swojéj zapewnił mu następstwo w państwie swojém, a wymawiał sobie tylko stosowne wynagrodzenie na wypadek, gdyby go jakimkolwiek sposobem pozbawiono państwa jego. Atoli wnet po zawarciu tego układu, trzymanego w tajemnicy przed Turkami, wszedł on w związki małżeńskie z *Izabellą* (1539), córką króla Zygmunta polskiego, która w rok późniéj wydała na świat syna, Jana Zygmunta. W kilka dni po urodzeniu się tegoż umarł Jan Zapolya, rażony apopleksyą (20. lipca 1540). Ustanowieni przez niego opiekunowie dziecięcia, z których najznako-

mitszym był *Jerzy Utesinowicz* (Martinuzzi), biskup waradyński, Kroat z rodu, odciągali się z wykonaniem układu, zawartego z Ferdynandem i nie myśleli odstąpić mu rządów. W skutek tego wysłał Ferdynand wojsko do Węgier pod *Leonardem Felsem*, aby przemocą dochodzić prawa swego. Fels zdobył Wyszehrad, Waców, Peszt, Białogród królewski i obległ Budę, zdobyć jéj jednak nie mógł. W następnym roku wyprawił Ferdynand większe jeszcze wojsko pod *Wilhelmem Roggendorfem* (1541). I ten oblegał Budę, bronioną mężnie przez Utesinowicza i innych opiekunów małoletniego Zygmunta. W tém nadeszły wojska tureckie, które obsaczyły i pobiły Roggendorfa; on sam umarł z rany w ucieczce. Wnet przybył sam *Soliman* do Budy, osadził w mieście i na zamku turecką załogę, a względem Węgier rozporządził, że wszystek kraj *między Dunajem a Cisą*, który od granicy południowéj klinem wchodził w sam środek państwa, a prócz tego wszystkie ziemie po prawéj stronie Dunaju, a które nie były w posiadaniu Ferdynanda, zostały *własnością turecką* pod naczelnym rządem *baszy*, rezydującego w Budzie i z osadami wojskowemi na sposób turecki. Kraj po *wschodniéj stronie Cisy* i *Siedmiogród* oddał Soliman małemu Janowi Zygmuntowi jako *wojewodzie* i lennikowi swemu, pod zarządem Izabelli i ustanowionych opiekunów.

Ferdynand nie ustawał jednak i nadal w usiłowaniach, aby Turków wypędzić z Węgier, a kraj ten podbić znowu pod panowanie swoje. Lecz szczęście wojenne nie sprzyjało zamiarom jego. Po dwóch latach przybył Soliman znowu osobiście do Węgier, i rozszérzył panowanie swoje nad *wielką* częścią *Sławonii*, w południowych Węgrzech przez zdobycie twierdzy *Siklosz* wraz z okolicą, w północnéj zaś części kraju przez zdobycie *Granu* i Białogrodu królewskiego (1543). Po kilkoletniéj walce widział się wreszcie Ferdynand zmuszonym do zawarcia pokoju na 5 lat, zobowiązawszy się Solimanowi do płacenia rocznéj daniny 30.000 dukatów (1546).

§ 65. Rozszérzenie się protestantyzmu.

Największą przeszkodą do mniéj silnego wystąpienia przeciw Turkom, były dla Ferdynanda ciągle wzrastające

niepokoje z powodu szérzenia się nauki Lutra i innych reformatorów tak w Rzeszy niemieckiéj jak i we własnych jego krajach. Wielu niemieckich książąt chwytało się nauki Lutra nietylko dla siebie, lecz zmuszali przemocą poddanych swoich do oderwania się od kościoła katolickiego, a zabierając dobra kościelne pod pozorem naprawy czyli reformy kościoła, powiększali tém potęgę swoję. Tak cesarz Karol jak i Ferdynand, wybrany w tym czasie rzymskim królem (1531), walczyli według możności przeciw takiemu postępowaniu; lecz książęta zmuszali ich do ustępstw dla siebie przez to, że wyzyskując polityczne ich zawikłania, a mianowicie wojnę z Turkami, odmawiali im każdą razą pomocy, ile razy cesarz surowiéj przeciw nim wystąpić zamierzył. Przykład ten naśladowały protestanckie stany także i w krajach austryackich, a oraz w Czechach i Węgrzech

W *Austryi*, *Styryi* i *Karyntyi* przyjęła wkrótce największa część szlachty nową naukę i zmuszała do niéj mimo zakazów królewskich duchowieństwo i poddanych swoich. Tylko w miastach udało się Ferdynandowi położyć tamę zbytniemu krzewieniu się protestantyzmu przez to, że nie pozwalał tamże na żadne inne nabożeństwa publiczne, jak odprawiane według obrządku katolickiego. W *Czechach* dążył on do utrzymania równouprawnienia między *katolikami* a *utrakwistami* w myśl dawniejszych układów i kompaktatów, natomiast sprzeciwiał się wedle możności szérzeniu się sekty *braci czeskich*, powstałéj w ciągu XV. wieku z resztek Taborytów. A kiedy większa część utrakwistów przechylać się zaczęła na stronę luteranizmu, nie dopuścił, aby z powodu liczebnéj swéj przewagi opanowali zarząd kościelny w gminach utrakwistycznych, przez co i resztę ich pociągnąć by za sobą mogli.

§ 66. Wojna szmalkadska. Powstanie w Czechach.

Spory, wynikłe z takiego stanu rzeczy, musiały z czasem sprowadzić groźne burze. Książęta protestantcy w Niemczech zawiązali między sobą zbrojny związek w *Szmalkaden*, który sprzeciwiał się wszelkim rozkazom cesarskim, a przeciw katolickim członkom Rzeszy występował z całą

gwałtownością. Cesarz Karol V., który aż dotąd zawsze jeszcze prowadził wojnę z Francuzami, zawarł z nimi wreszcie pokój r. 1545, a to rozwiązało mu ręce do zbrojnego wystąpienia przeciw temu związkowi. W r. 1546, kiedy i Ferdynand zawarł był pokój z Turkami, postanowił cesarz rozprawić się z książętami. Ferdynand, który wraz z Maurycym saskim pomagał cesarzowi, wpadł do krajów *Jana Fryderyka*, elektora saskiego, podczas gdy Karol wkroczył do Bawaryi, aby stawić czoło wojsku książąt sprzymierzonych. Napad Ferdynanda zmusił Jana Fryderyka, że odłączywszy się od wojska sprzymierzonych, spieszyć musiał na obronę własnego kraju. Większa część książąt protestanckich w Niemczech południowych musiała się w skutek tego poddać cesarzowi. Atoli Fryderyk saxoński i Filip landgrabia heski, wsparci pieniędzmi francuskiémi a oraz przymierzem z Anglią, Szwecyą i Wenecyą, zbroili się do dalszéj wojny w Niemczech północnych.

Ledwie co Ferdynand wrócił z wyprawy saxońskiéj, a już opanował Jan Fryderyk nie tylko kraj swój cały, lecz i kraje Maurycego z wyjątkiem kilku obronnych miejscowości. W obawie, aby Jan Fryderyk nie zechciał teraz wykonać napadu na Czechy, wydał Ferdynand manifest do stanów czeskich, aby wszyscy z zbrojną swą drużyną zgromadzili się w obozie pod *Litomirzycami* (1547). Lecz stany protestanckie wzbraniały się usłuchać tego rozkazu żądając, aby pierwéj zwołano sejm, któremu jedynie przysługuje prawo zwołania pospolitego ruszenia. Kiedy król pod naciskiem okoliczności nie mógł żądaniu temu zadosyć uczynić, widział się zniewolonym wyruszyć w pole jedynie z wojskiem, zaciągniętém na własny koszt w Czechach i Węgrzech a oraz z tymi, którzy dobrowolnie stawili się pod chorągwią jego. Ze sposobności téj postanowiły korzystać stany, aby wymusić na królu przyzwolenie na wszystkie ich żądania tak pod względem religijnym, jak i w sprawach, o których dla utrwalenia porządku publicznego wbrew ich woli samowładnie rozporządzić musiał. Zwołano zjazd do Pragi, a tu zawiązały najpierw miasta królewskie a potém wielka część panów i szlachty *konfederacyą przeciw królowi;* zebrali wojsko, ustawili się z niém na granicy,

sasko-bawarskiéj, odcięli przywóz wojsku cesarskiemu, posuwającemu się od Chebu do Saxonii, nie wzbraniali pochodu wojsku Jana Fryderyka, które po zwycięstwie, odniesioném pod *Rochlicami*, Ferdynanda i Maurycego ścigało przez granicę czeską, lecz przypatrywali się spokojnie rozwojowi wypadków, aby w danéj chwili stanąć otwarcie po stronie niemieckich książąt protestanckich.

Lecz wkrótce przechyliła się szala zwycięstwa na stronę cesarza. Książęta protestantcy ponieśli pod *Mühlbergiem* (1547, 24. kwiet.) stanowczą klęskę, a Jan Fryderyk dostał się do niewoli. Ferdynand, wsparty posiłkami cesarskimi, zwrócił się teraz do Czech w celu ukarania skonfederowanych stanów. Lecz te na samą wieść o zwycięstwie cesarza, straciły wszelką otuchę i starały się na wyścigi o przebaczenie królewskie. Bez przeszkody przyszedł Ferdynand do Pragi, obsadził zamek i Małą stronę i zmusił staro- i nowomiejskich obywateli, a za przykładem tych wszystkie inne miasta królewskie do zdania się na łaskę i niełaskę.

Z naczelników spisku cztérech poniosło karę śmierci, kilku ukarano w inny sposób. Aby zaś zwycięstwo to posłużyło na całą przyszłość do podniesienia władzy królewskiéj, zarządził Ferdynand konfiskatę wielkiéj części dóbr i dochodów miast królewskich, zobowiązał je do stałéj opłaty od spożytych napojów, a wreszcie ustanowił w miastach tak zwanych królewskich (późniéj cesarskich) sędziów i naczelników (Hauptmanów) w celu dozorowania rajców i gmin. Konfiskatę częściową lub całkowitą rozciągnięto także na dobra niektórych panów i szlachty, głównych przewódców rokoszu, przez co powiększyły się dobra koronne. Przedtém już udało się Ferdynandowi (1545), skłonić sejmujące stany czeskie do zmiany wymuszonego na nim dyplomu, przyznającego im prawo wolnéj elekcyi królów, a natomiast do uznania *prawa dziedzictwa* domu habsburskiego do tronu czeskiego (§ 61).

§ 67. Jerzy Utesinowicz. Jan Zygmunt Zapolski.

Ledwie Ferdynand tym sposobem podniósł był powagę swoję w Czechach, a już otworzyły mu się widoki na od-

zyskanie utraconych części królestwa węgierskiego. W imieniu młodego Jana Zygmunta Zapolskiego sprawował rządy w Siedmiogrodzie i w przynależnéj części Węgier głównie biskup *Jerzy Utesinowicz*, mądrze i sprężyście. Surowe przestrzeganie porządku i sprawiedliwości ściągnęło mu jednak nieprzyjaźń szlachty madiarskiéj, a za sprawą jéj i zawiść królowéj Izabelli, która czuła się przez niego ograniczoną w wykonywaniu władzy swojéj.

Izabella wniesła zażalenie przeciw niemu do sułtana Solimana. Dotknięty tém Utesinowicz, a do tego nauczony doświadczeniem, że wmieszanie się Turków sprowadzić musi zgubę kraju, postanowił oddać go raczéj Ferdynandowi, i zawarł z nim za pośrednictwem Mikołaja Salma, naczelnego wodza wojsk królewskich w Węgrzech, bez wiedzy Izabelli umowę, według któréj młody Zapolski miał zaślubić jednę z córek króla Ferdynanda, otrzymać księstwo Opolskie i Raciborskie na Szląsku, Siedmiogród zaś odstąpić królowi Ferdynandowi. Dla wykonania układu tego wysłał Ferdynand wodza swego *Jana Castalda* z wojskiem do Siedmiogrodu (1551), gdzie między Izabellą a Utesinowiczem przyszło już z tego powodu do otwartéj walki. Izabella została pokonaną, uznała układ z Ferdynandem, wydała w ręce Castaldy koronę węgierską i udała się z synem do wyznaczonych jéj księstw na Szląsku.

Utesinowicz objął teraz rządy Siedmiogrodu jako namiestnik Ferdynanda, który za usługi jego wyjednał mu u papieża godność kardynalską. Lecz w ślad za tém przyszło do *wojny z Turkami*. Wojsko Solimana, wysłane pod beglerbegiem Romanii, wpadło do serbskiego Banatu, zdobyło *Lipę* i obległo *Temeszwar*. Utesinowicz powołał przeciw Turkom pospolite ruszenie i wyruszył wraz z Castaldem osobiście w pole. Beglerbeg cofnął się przed siłą ich za Cisę ku Szegedynowi; Temeszwar oswobodzono, a Lipę wzięto szturmem. Lecz na zamku w Lipie broniła się załoga turecka tak długo, aż Siedmiogrodzianie, przynagleni złą porą roku i brakiem żywności w wielkiéj części rozeszli się do domu, podczas gdy beglerbeg połączył się z wojskiem baszy budyńskiego, spieszącego mu z pomocą.

Wprawdzie poddała się w końcu załoga na zamku

w Lipie, jednak obydwie strony wojujące cofnęły się dla późnéj pory roku i rozłożyły się na leże zimowe. Czasu tego użył Utesinowicz na układy z Turkami w celu zawarcia zawieszenia broni, a używał przy tém różnych sposobów podstępu, aby omylić czujność Turków. O czynności téj jego zawiadomiono jednak Ferdynanda w ten sposób, jakoby Utesinowicz zamierzał Siedmiogród wydać Turkom. W skutek tego polecił Ferdynand Castaldzie, aby zwracał czujne oko na postępowanie kardynała, w razie zaś oczywistego niebezpieczeństwa, a które innym sposobem oddalić by się nie dało, aby zapewnił się osoby Utesinowicza, żywéj lub umarłéj. Castaldo, zazdroszczący prawdopodobnie kardynałowi władzy jego, pospieszył się z wykonaniem tego rozkazu i kazał zamordować Utesinowicza na zamku jego Alvinci (17. grud. 1551).

Czyn ten sprowadził złe następstwa. Castaldo nie umiał ani opierać się Turkom, ani utrzymać należytéj karności w wojsku, które burzyło się przeciw niemu, a na mieszkańcach kraju rozmaitych dopuszczało się nadużyć. Ci, a mianowicie szlachta madiarska, zawsze nowości chciwa, a przytém niesforna i niezgodna między sobą, utrudniała mu za to wszelkimi możliwymi środkami stanowisko jego. Przy takim stanie rzeczy zdobyli Turcy *Lipę* i *Temeszwar* a przeto cały *Banat* i przyłączyli go do państwa swego. Nie mniéj pomyślnie wiodła się Turkom walka z wojskami królewskiémi i w innych stronach Węgier. Z powodzenia Turków i z ogromnego zamętu w Siedmiogrodzie postanowiła korzystać Izabella, aby na nowo opanować rządu tego kraju. Przy pomocy tureckiéj wywołała ona ogólne powstanie; wojska królewskie musiały ustąpić z kraju, a syn jéj Jan Zygmunt Zapolski został wojewodą pod opieką Turcyi i z obowiązkiem płacenia jéj rocznéj daniny (1556). Po kilkuletniéj dalszéj jeszcze walce zawarł Ferdynand w *r. 1562 na 8 lat pokój z Turkami*, w którym ponownie musiał się zobowiązać do rocznéj daniny 30.000 dukatów. Siedmiogród i część Węgier zacisańskich musiał odstąpić Zapolskiemu, Turkom zaś wszystkie ich zdobycze, poczynione w obecnéj wojnie.

§ 68. Augsburski pokój religijny i tegoż skutki.

Spory religijne w Niemczech były znowu głównym powodem mniéj silnego wystąpienia Ferdynanda w wojnie tureckiéj. Prawie w rok po śmierci Utesinowicza podnieśli książęta nowy rokosz przeciw cesarzowi, a na czele ich stanął teraz sam Maurycy saski. Maurycy napadł Karola V., bawiącego wówczas w Tyrolu (1552) i zmusił go do ucieczki z Insbruku do Karyntyi. Albrecht, magrabia brandeburski, zajął *Cheb* i groził napadem na Czechy, podczas gdy sprzymierzeni z książętami Francuzi do nowéj gotowali się wojny. W tak niepomyślnych okolicznościach zapośredniczył Ferdynand *ugodę pasowską* (1552), zatwierdzoną późniéj w *augsburskim pokoju religijnym* (1555). Cesarz zgodził się w nim na tak zwane *prawo reformacyi*, na podstawie którego każdy pojedynczy książę czuł się uprawnionym do narzucenia poddanym swoim téj religii, którą sam wyznawał, katolickiéj, lub luterskiéj (ewangelickiéj) według tak zwanego *wyznania augsburskiego*.

Cesarz Karol V., zniechęcony nieudaniem mu się pracy całego życia, złożył w tym samym roku jeszcze (1556) rządy we wszystkich krajach, podległych berłu jego, poczém brat jego *Ferdynand* zajął *tron cesarski* w Niemczech, podczas gdy *Filip II.*, syn Karola, nastąpił po nim w Hiszpanii i wszystkich innych krajach, należących do królestwa tego. Do rzędu ich należało także i *księstwo medyolańskie*, nabyte przez Karola V. po bezpotomném zejściu ostatniego książęcia Franciszka Sforzy (1535).

Chociaż pokój augsburski i cesarzowi Ferdynandowi nadawał prawo reformowania w krajach jego niemiecko-austryackich, nie poszedł on jednak za przykładem tych książąt tak katolickich jak protestanckich, którzy przemocą poddanym narzucali wiarę swoję. Pomimo tego niechętnie tylko spoglądał on na coraz większe szérzenie się idei reformacyjnéj w krajach swoich. W Czechach, gdzie stany ewangelickie dążyły do obsadzenia *konsystorza*, najwyższéj władzy kościelnéj stronnictwa utrakwistycznego, ewangelickimi tylko duchownymi, aby przez to zawładnąć całém tém stronnictwem, odebrał Ferdynand prawo obsa-

dzenia konsystorza (1562), a obsadzał go odtąd sam duchownymi, którzy pozostali wiernymi dawnéj wierze utrakwistów. Prócz tego wznowił Ferdynand *arcybiskupstwo praskie*, nieobsadzone jeszcze od wojen husyckich i rozporządził, aby arcybiskupowi przysługiwało prawo święcenia tak katolickich jak utrakwistycznych kapłanów (1561); wreszcie wyjednał u papieża Piusa IV. i u soboru trydenckiego *pozwolenie na używanie kielicha* w myśl kompaktatów bazylejskich (1564) nietylko dla Czech, lecz i dla krajów swych austryackich. Pozwolenie to nie było jednak więcéj z wdzięcznością przyjęte, gdyż większa część mieszkańców tych krajów oderwała się już była od kościoła katolickiego.

§ 69. Cesarz Maxymilian II. Ostatnia wyprawa Solimana do Węgier.

Cesarz Ferdynand I. umarł 25 lipca 1564. Według ostatniéj woli jego podzielili się trzéj synowie krajami austryackimi w ten sposób, że najstarszy *Maxymilian II.* odziedziczył arcyksięstwo *austryackie*, *Ferdynand Tyrol* i posiadłości zewnętrzne (w Szwabii i Alzacyi), *Karol* zaś *Styryą*, Karyntyą, Krainę, hrabstwo Goryckie i Tryest. Maxymilian nastąpił po ojcu także w Czechach, w Węgrzech a oraz i w cesarstwie niemieckiém. *)

---

*) Potomstwo Ferdynanda I:

Ferdynand I.
mał. Anna Jagiellonka.

Maxymilian II. mał. Marya córka Karola V. — Ferdynand na Tyrolu — Karol II. styryjski

Dzieci Maxymiliana II.: Rudolf II. — Ernest — Maciej — Maxymilian tyt. król. pol. — Albrecht panuj. w Nieder. — Wacław — Anna m. Fil. II. (Filip III.)

Dzieci Karola II.: Ferdyn. II. m. Anna k. bawar. — Leop. bisk. Pasw. — Anna m. Zyg. III. — Marya Kryst. m. Zyg. Bator.

Dzieci Ferdynanda II.: Ferdynand III. mał. Marya Anna, córka Filipa III. — Leopold — Marya Anna żon. Maxymilia. I. bawar. — Cecylia Renata ż. Władys. IV.

Dzieci Ferdynanda III.: Ferdynand IV. — Leopold I. 1. mał. Małgorzata Teresa 2. Eleonora Magdal. — Marya Anna mał. Filipa IV.

Dzieci Leopolda I.: (1) Marya Anton. mał. elektor. baw. — (2) Józef I. — (2) Karol VI.

Cesarz Maxymilian II. był nie mniéj oświeconym i silnym panującym, jak ojciec jego Ferdynand. W sprawie reformacyi, przybierającéj coraz większe rozmiary, posunął się on w ustępstwach daléj od Ferdynanda, albowiem brzydził się wszelkim gwałtem, a gwałtem tylko powstrzymaną być mogła. W *Austryi* zezwolił on panom i szlachcie, jako téż poddanym ich na swobodne wykonywanie nabożeństwa ewangelickiego w obrębie ich posiadłości (1568), jedynie zabronił, aby poddanych nie przynaglali do wiary swojéj, na co jednak tak mało zważali teraz jak przedtém. W *Czechach* przyznał on także stanom ewangelickim wolność wyznania religijnego według przedłożonéj mu tak zwanéj *konfesyi czeskiéj*, podobnéj do wyznania augsburskiego, a do któréj przystąpili także i *bracia czescy* (1575). Za przykładem Maxymiliana poszedł i brat jego *Karol*, udzielając podobne koncesye protestanckim stanom w Styryi. Tylko arcyksiążę *Ferdynand tyrolski* zaczął w dzielnicy swojéj przemocą wytępiać protestantyzm.

Zaraz na początku rządów Maxymiliana przyszło w Węgrzech do nowéj wojny z Janem Zygmuntem Zapolskim, który dążył do opanowania całéj téj części Węgier, która przed tém należała do Siedmiogrodu (1565). Pokonał go znakomity wódz cesarski *Łazarz Schwendy*, który zdobył Tokaj, Szatmar i inne obronne miejsca, a przez to zajął dla cesarza prawie całe Zacisze. Tego nie mógł ścierpieć sułtan Soliman i wyprawił się w podeszłym już wieku po szósty raz osobiście z wielkiém wojskiem do Węgier (1566). Jeden oddział wojska jego zaczął podbijać okolice zacisańskie, przytykające do Banatu, ale nie na rzecz Zapolyi, lecz cesarza tureckiego.

Z innéj strony wkroczyło za pobudką Solimana przez Mułtany i komitat marmaroszki 80.000 *Tatarów krymskich* w pomoc Zapolskiemu, pustosząc okolice nadcisańskie w tak okrutny sposób, że wkońcu sam Zapolya musiał przeciw nim zwrócić się z wojskiem swojém. Z główną armią zmierzał Soliman ku zachodniéj stronie Węgier a najpierw do miasta i zamku *Sziget*, ówczesnéj twierdzy granicznéj. Bohaterski dowódca Szigetu, *Mikołaj Subicz hrabia Zriny*, Kroat, podjął się z małym pocztem wybrańców narodu

swego obrony, jakiéj mało tylko przykładów znajdujemy w dziejach wszystkich czasów i narodów. Po zdobyciu miasta i zamku poległ Zriny i waleczni jego towarzysze w ostatniéj zaciętéj walce z wrogiem chrześciaństwa; ale 20.000 Turków przypłaciło życiem to krwawe zwycięstwo. Jeszcze przed zdobyciem zamku umarł sułtan Soliman w obozie swoim; syn jego *Selim* rozpoczął niebawem odwrót, zadowalniając się zdobyciem dalszéj części zachodnich Węgier, które wraz z Szigetem wpadły w ręce Turków. Tymczasem walczył *Łazarz Schwendy* dość szczęśliwie przeciw Zapolskiemu, bo zdobył ponownie *Szatmar* i *Munkacz* a oraz całe górne Węgry aż po Cisę (1567). W r. 1568 zawarł cesarz znowu ośmioletni pokój z Turkami, w którym zobowiązał się do płacenia dawniejszéj daniny, a zresztą zatrzymała każda strona, co w wojnie zdobyła. Cesarz zyskał na tém więcéj, jak był utracił, albowiem rozszérzył znacznie państwo swoje kosztem Zapolskiego. Niepowodzeniem tém zniewolony zawarł w końcu Zapolya przyjacielski układ z cesarzem Maxymilianem (1570); lecz umarł wnet potém (1571), a stany siedmiogrodskie wybrały wojewodą czyli książęciem jednego z przedniejszych węgierskich magnatów, *Stefana Batorego.*

§ 70. Zmiany na tronie polskim za czasu Maxymiliana II.

Nie długo po przywróceniu pokoju w Węgrzech umarł król polski *Zygmunt II. August* (1572), ostatni z rodu Jagiellonów. Zaszła potrzeba elekcyi nowego króla, a to rozdzieliło szlachtę polską na stronnictwa, i wywołało zamęt, który sułtan turecki dla powiększenia wpływu swego na ościenne państwa chrześciańskie w ten sam sposób wyzyskać zapragnął, jak stało się to w Węgrzech z powodu niesforności tamtejszéj szlachty. Cesarz Maxymilian polecał Polakom drugiego syna swego *Ernesta*, lecz sprzeciwiała się temu szlachta drobna, niechętna królowi z domu austryackiego z obawy, aby nie pozbawiono ją jéj swobód szlacheckich. Za wpływem sułtana wybrano *Henryka*, brata króla francuskiego, dawnego sprzymierzeńca Turcyi (1573). Atoli Henryk, któremu wnet po-

tém przypadł był tron francuski, opuścił po roku Polskę (1574), a to spowodowało nową elekcyą króla. Po wielu burzach w kraju wybrała większa część panów polskich samego *cesarza Maxymiliana* (1575); atoli szlachta drobna, prowadzona przez kilku wielomożów, niechętnych domowi austryackiemu, nie uznała téj elekcyi, i wybrała królem *Stefana Batorego*, wojewodę siedmiogrodskiego, poleconego przez dwór carogrodski. Cesarz Maxymilian usiłował daremnie skłonić Batorego do dobrowolnego zrzeczenia się korony polskiéj, dlatego wahał się długo z przyjęciem ofiarowanéj mu godności, albowiem przewidywał stąd nową wojnę z Turcyą. Stefan Batory uprzedził go; bo po zdaniu godności książęcéj w Siedmiogrodzie na brata swego *Krzysztofa*, przybył do Polski i koronował się w Krakowie r. 1576. Nim załatwiono spór, stąd wynikły, umarł cesarz Maxymilian po krótkiém panowaniu w 50 roku życia swego (2. paźd. 1576).

§ 71. Cesarz Rudolf II. Zabiegi arcyksiążąt Maxymiliana i Ernesta około tronu polskiego.

Cesarz Maxymilian II. zostawił 6 synów; z nich najstarszy *Rudolf II.* nastąpił po ojcu w Czechach, w Węgrzech, w arcyksięstwie austryackiém a oraz i w cesarstwie niemieckiém. Młodszymi braćmi jego byli Ernest, Maciej, Maxymilian, Albrecht i Wacław; ostatni umarł już w r. 1578. Rozmaite nieporozumienia między braćmi zwichnęły zaraz na początku panowania Rudolfa dotychczasową zgodę w rodzinie domu austryackiego. Maciej, uwiedziony zbytnią żądzą panowania, przyjął z rąk zbuntowanych Niederlandczyków ofiarowaną mu godność namiestniczą (1577), przez co z wielkiém zgorszeniem Rudolfa stanął niejako na czele rokoszu, podniesionego przeciw starszéj linii domu habsburskiego, panującéj w Hiszpanii. Późniéj, przez samych Niederlandczyków odtrącony (1780), musiał wrócić do Austryi.

Dwaj inni bracia *Ernest* i *Maxymilian* poróżnili się między sobą z powodu nowéj elekcyi na króla polskiego. Po śmierci Stefana Batorego (1586) wystąpili obydwaj

jako kandydaci do korony polskiéj. Większość szlachty, nieprzychylna domowi austryackiemu, powołała tym razem do korony *Zygmunta*, królewicza szwedskiego; lecz inne stronnictwo nie uznało tego wyboru i wybrało arcyksięcia Maxymiliana (1587). Obydwa stronnictwa chwyciły za broń. Maxymilian przybył w pomoc stronnikom swoim, lecz pod Krakowem pobił go kanclerz *Zamojski*, głowa stronnictwa antiaustryackiego, wyparł go z Polski i ścigał aż na Szląsk, gdzie pod *Byczyną* (1588) powtórną zadał mu klęskę. Arcyksiążę sam dostał się do niewoli, z któréj uwolniono go dopiero po półtora roku (1589), kiedy przyrzékł, że zrzeknie się korony polskiéj. Nowego króla polskiego Zygmunta III. zniechęciły jednak wnet trudności, stawiane mu przez szlachtę znarowioną, dążącą nieustannie do osłabienia władzy królewskiéj. Postanowił on dlatego złożyć koronę, a stronnictwo sobie przychylne nakłonić do tego, aby arcyksięcia *Ernesta* wybrało następcą jego (1590). Lecz Maxymilian, który zawsze jeszcze żywił nadzieję zostania kiedyś królem polskim, zniweczył zamysły brata swego, albowiem zawiadomił spiesznie szlachtę polską o układach, prowadzonych między Ernestem a Zygmuntem. Przyszło stąd do scen burzliwych na tak zwanym *sejmie inkwizycyjnym*, a w skutek tego musiał Zygmunt zaniechać zamiaru swego. Stosunek jego do domu austryackiego pozostał jednak i nadal przyjacielskim, a w celu utrwalenia tegoż pojął za małżonkę *Annę*, arcyksiężniczkę austryacką, córkę Karola styryjskiego (1592).

§ 72. Wybuch 15 letniéj wojny tureckiéj za Rudolfa II.

Ledwie przeminęły niebezpieczne zatargi z Polską, a już wybuchła *nowa wojna z Turkami*. Pokój ośmioletni, zawarty za Maxymiliana II., przedłużano odtąd dwa razy jeszcze, a każdym razem na nowych lat ośm. Nie brakło jednak i w tym czasie na częstych zatargach a nawet krwawych bójkach między tureckiemi osadami wojskowemi a licznemi załogami cesarskiemi, utrzymywanemi w miastach, zamkach i czartakach wzdłuż węgiersko-chorwackiéj granicy.

Od bójek, spowodowanych rabunkiem zboża lub bydła w kraju nieprzyjacielskim z jednéj lub z drugiéj strony, przychodziło nieraz do szturmowania zamków i do bitew między tysiącami. Po stronie cesarskiéj odznaczali się w takiéj podjazdowéj wojnie szczególnie tak zwani *Uskoki*, serbskiego pochodzenia, którzy nie mogąc znosić jarzma tureckiego, szukali schronienia i znajdowali takowe na ziemi cesarskiéj. Jeszcze za cesarza Ferdynanda I. wyznaczono im na główne miejsce schronienia miasto *Seni* (Zengg) z okolicą w Chorwacyi, za co zobowiązali się do służby wojskowéj.

Od roku 1591, kiedy Turcy zawarli pokój z Persami, stojącymi aż dotąd w ciągłéj z nimi walce, przybierały te graniczne utarczki co raz większe i groźniejsze rozmiary. W r. 1592 wyruszył w pole sam basza bośniacki *Hassan*, zdobył Bihacz (1592) i spustoszył Chorwacyą aż po okolice Zagrzebia. Wodzowie cesarscy, którzy teraz z większemi siłami pospieszyć musieli na obronę granicy, pokonali go przy oblężeniu miasta *Syssek* nad ujściem Kulpy w bitwie, w któréj poległ Hassan wraz z 10.000 Turkami (1593). Porta wydała teraz wojnę. Rozpoczął ją wielki wezyr *Sinan* wyprawą do Węgier, w któréj zdobył *Wesprym* i *Palotę*, podczas gdy beglerbeg grecki, przysłany do Bośnii na miejsce Hassana, zdobył także i *Syssek* (1593). W następnym roku wyprawił się arcyksiążę *Maciej* na czele wojsk cesarskich do Węgier i obległ *Ostryhom*, podczas gdy *Krzysztof Teuffenbach*, naczelny wódz armii północno-węgierskiéj, uderzył na okoliczne zamki i twierdze tureckie, zdobył prawie cały neogrodski i hontski komitat, pobił baszów budyńskiego i temeszwarskiego i obległ *Hatwań*. Lecz wnet nadciągnął od Belgradu wielki wezyr Sinan z wojskiem 100 tysięczném, a zarazem wpadło 70.000 Tatarów krymskich przez komitat marmaroszki do górnych Węgier. Wojska cesarskie musiały w skutek tego odstąpić od oblężenia Ostryhomu i Hatwanu i rozłożyły się około *Raby*.

Połączeni Turcy i Tatarzy postanowili uderzyć na miasto i obóz chrześciański. Po sześciodniowych walkach poniosło wojsko chrześciańskie w nocnéj bitwie porażkę, połączoną z ogromnemi stratami. Raba wpadła w ręce tu-

reckie pierwéj, nim zdołano zebrać dostateczną siłę w celu jéj odsieczy.

§ 73. Zygmunt Batory, książę siedmiogrodski. Bitwa pod Keresteszem.

Zmiana, która podczas téj kampanii zaszła w Siedmiogrodzie, otworzyła dla armii cesarskiéj pomyślniejsze widoki. Po śmierci Krzysztofa Batorego (1581) nastąpił na tamtejszéj stolicy książęcéj syn jego *Zygmunt*, młodzieniec obdarzony znakomitemi zdolnościami, a który ze wstrętem tylko patrzył na dotychczasowe podrzędne stanowisko książąt siedmiogrodskich, klientów Porty tureckiéj. Gdy mu Sinan w czasie wyprawy swéj do Węgier w r. 1594 rozkazał, aby dostawił 60.000 wojska pomocniczego, postanowił Zygmunt zrzucić z siebie obelżywe jarzmo tureckie. Zawiązał on dlatego przyjacielskie stosunki z cesarzem Rudolfem i zaczął zbroić się do walki ze wspólnym wrogiem chrześciaństwa. Uzbroił on także i *Serbów*, mieszkających w Banacie, aby ułatwić im wyswobodzenie się z pod panowania tureckiego. W tém zbuntowała się przeciw Zygmuntowi szlachta madiarska w Siedmiogrodzie, nie chcąca popierać go w przedsięwzięciu jego. Jego własni stryjowie, biskup i kardynał *Andrzéj*, a oraz *Stefan* i *Baltazar Batory* stanęli po stronie szlachty. Zygmunt, pozbawiony książęcéj godności, podszedł jednak swoich przeciwników udaną ucieczką, albowiem niespodziewanie pojawił się znowu w kraju, zapewniwszy się poprzednio o wierności Szeklerów i Sasów, którzy nie zgadzali się z postępowaniem szlachty. Na sejmie, zwołanym do *Tordy*, uznano Zygmunta znowu książęciem. Nad rokoszanami wywarł on teraz straszliwą zemstę, albowiem 11 głównych przewódców rokoszu, a między tymi nawet stryj jego Baltazar ponieśli śmierć z ręki kata, majątki zaś ich zostały zagrabione. Potém zawarł on za zezwoleniem trzech siedmiogrodskich narodów z cesarzem Rudolfem przymierze przeciw Turkom (1595), do którego przystąpili za wdaniem się jego także *Aron*, wojewoda mułtański i *Michał*, hospodar wołoski. W układzie tym postanowiono między innémi,

że po wygaśnięciu rodu Batorych Siedmiogród przejdzie napowrót do korony węgierskiéj, a dla utrwalenia przyjaźni z domem cesarskim ożeniono Zygmunta z Maryą Krystyną, córką Karola styryjskiego.

Przymierzem tém byli Turcy r. 1595 zmuszeni do zwrócenia głównych sił swoich przeciw Wołoszy, Multanom i Siedmiogrodowi. Nowy sułtan Muhamed III, który co właśnie objął był rządy, wysłał nowego wezyra *Ferhada* do Wołoszczyzny. Ferhada pobiły dwukrotnie połączone wojska Zygmunta i Michała, przy czém 90.000 Turków życie utracić miało. Rozgniewany tém sułtan, kazał ściąć Ferhada a Sinana mianował znowu wielkim wezyrem. Lecz i Sinan, który wtargnął do Wołoszczyzny i posunął się do *Tergowisti*, musiał przed Zygmuntem cofnąć się aż do *Dziurdżewa* nad Dunajem, gdzie znowu poniósł klęskę.

Zabiegi kanclerza polskiego *Jana Zamojskiego*, który Arona multańskiego odciągnął od przymierza z Zygmuntem i wspólnie z nim pracował nad powrotem Andrzeja i Stefana Batorego do Siedmiogrodu, powstrzymały na jakiś czas Zygmunta w zwycięskim jego pochodzie. Kiedy jednak Zygmunt trafił na ślad tych knowań, kazał uwięzić Arona, a w miejsce jego osadził *Ryswana* na stolicy hospodarskiéj. Lecz wnet przybył Zamojski z wojskiem do Multan, wypędził Ryswana i osadził na hospodarstwie *Jeremiego Mohyłę*, wyjednawszy zarazem u Turcyi zatwierdzenie go w téj godności (1595).

Ze zwycięstw Zygmunta na Wołoszczyźnie korzystali tymczasem wodzowie cesarscy w Węgrzech nader szczęśliwie. Arcyksiążę *Maciej* zdobył w r. 1595 *Ostryhom* i pobił Turków pod bramami *Budy*. W r. 1596 zdobył arcyksiążę *Maxymilian*, postawiony na czele wojsk węgierskich, *Hatwan*. Teraz wyruszył w pole sam sułtan Muhamed na czele armii 200 tysięcznéj. Przed taką przemocą musiał Zygmunt Batory odstąpić od Temeszwaru, który trzymał w oblężeniu, cesarscy zaś musieli opuścić Hatwan, którego mury zostały znacznie uszkodzone podczas ostatniego oblężenia. Sułtan obległ najpierw *Jager* (Erlau) i opanował po walecznéj obronie załogi miasto i zamek. Arcyksiążę

Maxymilian, Krzysztof Teuffenbach i Zygmunt Batory połączyli teraz razem siły swoje i wystąpili do walki pod *Keresteszem.* Stoczono krwawą bitwę, w któréj chrześcianie pobici zostali ze stratą 20.000 ludzi; Turcy chociaż zwycięscy stracili 40 000 ludzi. Osłabione tém obydwie strony prowadziły wprawdzie wojnę przez cały rok 1597, lecz z małém tylko powodzeniem. Dopiero na wiosnę 1598 udało się wodzowi cesarskiemu *Adolfowi Schwarzenbergowi* śmiałym napadem i podstępem wojennym zająć *Rabę*, utraconą poprzednio po walkach krwawych.

§ 74. Przewrót rzeczy w Siedmiogrodzie i dalszy przebieg wojny z Turkami.

Nieustanne trudności, stawiane zamiarom *Zygmunta Batorego* przez szlachtę siedmiogrodską, tak dalece go zniechęciły, że w r. 1598 odstąpił Siedmiogród cesarzowi Rudolfowi w zamian za księstwo opolskie i raciborskie na Szląsku. Lecz już po kilku tygodniach wrócił on nazad do Siedmiogrodu, i objął na nowo rządy państwa Arcyksiążę *Maxymilian*, wysłany do Siedmiogrodu dla objęcia rządów, dowiedział się w drodze o powrocie Zygmunta, a na wieść o tém zajął *Wielki Waradyn.* Zygmunt zostawił go w posiadaniu tego miasta, a wnet połączyli się obydwaj przeciw Turkom, którzy tym razem napadli okolice nadcisańskie. Lecz ledwie odparto Turków, Zygmunt odstąpił Siedmiogród stryjowi swemu *Andrzejowi Batoremu*, wymówiwszy sobie stósowne utrzymanie i wyniósł się do Polski (1599).

Siedmiogród stał się teraz polem kilkuletnich zaburzeń, wywołanych raz po razu niestałością szlachty madiarskiéj. Kardynał Andrzéj Batory już po kilku miesiącach pozbawiony został państwa i życia przez *Michała*, hospodara wołoskiego (1599), który także i Jeremiego Mohyłę wygnał z Mułtan (1600), i obsadził je wojskiem swojém. Dla szlachty siedmiogrodskiéj rządy Michała nie złą były nauką, albowiem popierał przeciw niéj Wołochów i Szeklerów, których w poddanych swoich zamienić pragnęła. To było powodem,

że zażądano przeciw Michałowi pomocy od *Jerzego Basty*, cesarskiego wodza w Węgrzech górnych. Basta wkroczył do kraju, pobił Michała, któremu w tym samym czasie Polacy odebrali także Multany i Wołoszczyznę, osadziwszy w pierwszéj na powrót Jeremiego Mohylę, w drugiéj Szymona, bratańca Michała. Lecz ledwie pozbyto się Michała, a już powstała szlachta siedmiogrodska przeciw Baście (1601), i przywołała przeciw niemu Zygmunta Batorego, który po trzeci raz objął rządy nad Siedmiogrodem. Basta, nie mając na razie dostatecznéj siły pod ręką, cofnął się do Węgier, zatrzymał jednak dla cesarza przynajmniéj tę część Węgier, która dotąd należała do Siedmiogrodu. Skoro jednak otrzymał świeże posiłki, rozpoczął Basta niebawem wojnę z Zygmuntem i przymusił go do zawarcia nowego układu, w którym ponownie Siedmiogród odstąpił cesarzowi (1602); poczém udał się do Czech, gdzie wyznaczono mu dobra Raudnickie i Libochowieckie jako wynagrodzenie za zrzeczenie się Siedmiogrodu. Nowe powstanie szlachty pod przewództwem *Mojżesza Sekelego* (1603), a które popierał basza temeszwarski, przytłumił Basta, a przytém zdobył na baszy *Lipę* i *Lugosz*.

W czasie tych zamieszek w Siedmiogrodzie nie mogli Turcy w Węgrzech rozwinąć tak wielkich sił, jak poprzednio, albowiem wybuchła nowa wojna między nimi a *Persami*, z którymi cesarz wszedł był w porozumienie za pośrednictwem cara moskiewskiego, utrzymującego z nimi stosunki przyjaźni. Arcyksiążę Maciej zdobył w r. 1599 *Wesprym* i *Białogród królewski* i oblegał *Budę*, chociaż bezskutecznie. W r. 1600 zdobyli Turcy *Kaniszę*, nader ważną miejscowość na granicy styryjskiéj, a w dwa lata późniéj (1602) odebrali znowu Białogród. Wnet potém uderzył wódz cesarski *Roswurm* raz jeszcze na Budę, zdobył Peszt, a zawarłszy się w tém mieście, odpierał wszystkie szturmy wielkiego wezyra na to stanowisko swoje, poczém opanował także i *Hatwań* po cofnięciu się wezyra (1603).

§ 75. Zmiany religijne za cesarza Rudolfa II.

Powodzenie to oręża cesarskiego w Węgrzech i w Siedmiogrodzie przerwane jednak zostało przez wewnętrzne zamieszki,

tym razem daleko niebezpieczniejsze od wszystkich poprzednich.

Cesarz Rudolf nie posiadał wcale niezbędnych dla panującego przymiotów, jakie posiadali przesławni jego poprzednicy Ferdynand i Maxymilian. Miał on wprawdzie zamiłowanie dla sztuki i umiejętności i wspierał takowe, podejmując wielu znakomitych mężów na dworze swoim w Pradze; lecz studya jego naukowe, a również i inne mniéj pochwały godne zajęcia odwracały bardzo często uwagę cesarza od nader ważnych spraw państwowych. W ostatnich latach życia ulegał on czasami takim napadom melancholii, że unikał wszelkiego zetknięcia się z ludźmi z wyjątkiem kilku faworytów, którzy umieli panować nad umysłem jego a przytém rozstrzygali o najważniejszych sprawach według samolubnych swych widoków. W administracyi państwa pojawiał się w skutek tego coraz większy rozstrój i zamęt; w imieniu cesarza dopuszczano się niesprawiedliwości; sprawy, nie cierpiące zwłoki zaniedbywano lub odkładano tak dalece, że nawet wojskom, walczącym w Węgrzech z Turkami i rokoszanami, zbywało często na żołdzie i pożywieniu.

W sprawach religijnych uległy swobody, nadane stanom przez ojca jego, wprost przeciwnemu tłumaczeniu. Szlachcie protestanckiéj w *Austryi* zakazał on nietylko zmuszać poddanych do przejścia na jéj wyznanie, lecz zaczął mieszkańców miast i poddanych w dobrach cesarskich, którzy przeszli byli do nowéj nauki, przynaglać ostrymi środkami do powrotu na łono kościoła katolickiego. W *Czechach* wydano prawo, skierowane nietylko przeciw *braciom czeskim*, lecz oraz przeciw swobodom, nadanym przez Maxymiliana II. wszystkim wyznawcom tak zwanéj konfesyi czeskiéj. Zachęcony przykładem cesarza, zaczął i *Karol styryjski* surowszych chwytać się środków przeciw wzmagającemu się protestantyzmowi, chociaż dopiero po śmierci Karola (1590) syn i następca jego *Ferdynand* uczynił zupełny użytek z prawa reformacyjnego, ustanowionego w pokoju augsburskim. Swobody, nadane przez ojca, przyznał on tylko saméj szlachcie, poddanych zaś ich, a również poddanych książęcych nawracał doraźnymi środkami do wiary katolickiéj.

W tym samym duchu pojmowały prawo reformacyjne niektóre katolickie stany w *Czechach*, *Morawach* i na *Szląsku*, albowiem zmuszały poddanych swoich często nawet przemocą do wiary katolickiéj; a chociaż postępowanie takie sprzeciwiało się prawom krajowym, nie wzbroniono im jednak tego ze strony dworu cesarskiego. Protestantyzm rozszérzył się jednak z czasem i w *Węgrzech*, a mianowicie w *Siedmiogrodzie*, gdzie pojawiły się najrozmaitsze i najdziwniejsze sekty, nie cierpiane gdzieindziéj nawet przez samych protestantów, albowiem nie było władzy, któraby temu tamę położyć mogła. Dopiero po zdobyciu Siedmiogrodu przez Bastę i po szczęśliwym zwrocie wojny przeciw Turkom, zaczął dwór cesarski i w tych krajach tamować zbytnie krzewienie się nowości religijnych, a posługiwał się przy tém, zwłaszcza w miastach, gwałtownymi nieraz środkami. Kiedy z powodu tego na *sejmie preszburskim*, odbytym r. *1604*, podniesiono rozmaite zażalenia, wydano w imieniu cesarskiém w dodatku do uchwał sejmowych rozporządzenie, wznawiające surowe prawa przeciw protestantom, ustanowione jeszcze za króla Ludwika w chwili poczynającéj się reformacyi.

§ 76. Rokosz Stefana Boczkaja. Pokój w Żytwa-Dorog.

Rozporządzenie to podało burzliwéj węgierskiéj i siedmiogrodskiéj szlachcie nowy powód do niezadowolnienia. Nowy zwrot wojny na korzyść Turków ośmielił ich do podniesienia rokoszu otwartego. Chwila ta wydała im się tém stósowniejszą, bo właśnie nadciągnął był wielki wezyr *Hasan* z większém jak poprzednio wojskiem do Węgier, uderzył na *Peszt i Hatwań*, zdobył obydwa miasta i przystąpił do oblężenia *Ostryhomia*. W niebezpieczeństwie tém odwołano dzielnego *Bastę* z Siedmiogrodu i powierzono mu naczelne dowództwo w Węgrzech. Po krwawych walkach musiał Hasan cofać się przed nim aż do Budy. Lecz ledwie Basta opuścił Siedmiogród, a wnet wybuchło powstanie w węgierskiém Zaciszu, na czele którego stanął *Stefan Boczkaj*. Za przykładem jego poszła zaraz także szlachta siedmiogrodska, i zmusiła nieliczne załogi cesarskie wraz

z namiestnikiem cesarskim do opuszczenia kraju. Boczkaj zwyciężył *Jana Belgiojoso*, wodza cesarskiego w górnych Węgrzech, wyjednał sobie od Porty tureckiéj nadanie Siedmiogrodu i opanował *Koszyce*. Basta przybył po cofnięciu się Turków ku Budzie w pomoc Belgijosemu i pobił Boczkaja pod *Edelen* (1604), ale powstanie ogarnęło już i Węgry górne, spokojne od początku panowania Ferdynanda I. Zdrada wkradła się w szeregi armii cesarskiéj, źle płatnéj, a przeto nie skoréj do służby. Niebawem musiał Basta cofać się aż do granicy austryackiéj i dopiero około *Preszburga* zajął silne stanowisko (1605). Cała *Słowaczyzna* wpadła teraz w ręce Boczkaja, a lekkie podjazdy *Hajduków* jego zapuszczały się na łup aż do Morawy. W końcu powstała szlachta i w okolicach po prawéj stronie Dunaju i przystąpiła z pomocą sąsiednich Turków do zdobywania zamków i twierdz, opatrzonych w załogi cesarskie. Nowa turecka armia pod dowództwem wielkiego wezyra *Mechmeta* wyruszyła przeciw *Ostryhomiu* i zdobyła miasto po walecznéj obronie cesarskiego komendanta *Henryka Dampierre*.

Przy tak niepomyślnym stanie rzeczy ustanowił cesarz Rudolf brata swego arcyksięcia Macieja, wówczas namiestnika Austryi, gubernatorem w Węgrzech, umocowawszy go do zawarcia pokoju z Boczkajem i z Turkami. Maciej zawarł z nimi najpierw zawieszenie broni. Po długich i trudnych układach zawarto w *Wiedniu* (1606) pokój z Boczkajem, w którym odstąpiono mu dożywotnie Siedmiogród i całe węgierskie Zacisze wraz z komitatem marmaroszkim, ugocskim i bereghskim. Reszta Węgier wróciła pod panowanie cesarza, atoli pod warunkami, ograniczającymi władzę jego według życzeń i żądania szlachty. Stanom przyznano prawo wybierania sobie palatyna z trzech osób, proponowanych przez króla; w kraju prócz Komorna i Raby nie mogły odtąd inne stać wojska, jak tylko węgierskie; podczas nieobecności króla w kraju mógł gubernator wspólnie z sejmem rządzić państwem, nie potrzebując na to dalszego pozwolenia królewskiego; w końcu przyznano protestantom augsburskiego i helweckiego wyznania zupełne równouprawnienie z katolikami.

Układ ten z Węgrami miał jednak wtedy dopiero stać się prawomocnym, jeżeli i z Turkami pokój zawarty zostanie. Dlatego zgodzono się wkońcu i na pokój z Turkami, który zawarto nad rzéką *Żytwią* na przeciw miasteczka *Dorog*, w pobliżu Ostryhomia (1606). W pokoju tym zniesiono wprawdzie dotychczasową daninę, lecz Turcy zatrzymali wszystko, co dotychczas w Węgrzech zdobyli. W skutek tego została w posiadaniu Turcyi prócz Sławonii cała rozległa równina, stanowiąca środek Węgier tak, że granica między tureckiemi a cesarskiemi posiadłościami ciągnęła się od Sławonii wzdłuż Drawy i Mury aż do Legradu (cesarski); stąd w prostym kierunku około Kaniszy (turecka) aż do jeziora błateńskiego; daléj, przez środek tegoż jeziora około Wesprymu (cesar.) i przez las bakoński do Dunaju, a wzdłuż tegoż aż do Wacowa (cesar.); stąd zaś przez góry Matry i Jager (tur.) aż do Cisy. Dalszą granicę między Siedmiogrodem a tureckiemi posiadłościami tworzyła Cisa aż do ujścia Köröszy, a potém biała Körösz aż do Duly i Vilagos (obyd. tur).

§ 77. Spór między Rudolfem a Maciejem. Opozycyjne względem obu zachowanie się stanów węgierskich, austryackich i czeskich.

Pokój w *Żytwa-Dorog* nie zażegnał jednak niepokojów w monarchii austryackiéj. Powodzenie rokoszu węgierskiego zachęcało szlachtę także i innych krajów do zamachów na władzę panującego, zwłaszcza że przyszło do zatargów nawet w saméj rodzinie cesarskiéj. Arcyksiążę Maciéj, zachęcany przez ambitnych dworaków swoich, przed tém już domagał się od Rudolfa, który nie miał własnego potomstwa, aby za życia jeszcze swego kazał go koronować na króla Czech i Węgier. Kiedy Rudolf odciągał się z wykonaniem jego życzeń, zaczął Maciéj przedstawiać go jako nieudolnego do sprawowania rządów i chwytał się rozlicznych sposobów, aby nawet przeciw woli brata dostać się mógł do władzy. Cesarz Rudolf, który z powodu tego nie ufał Maciejowi, nie chciał przez dłuższy czas zatwierdzić pokoju żytwa-dorogskiego, zawar-

tego przez Macieja. To posłużyło Maciejowi za powód do podniesienia buntu przeciw cesarzowi i do zawiązania *konfederacyi austryackich i węgierskich stanów* w celu wzajemnego wspierania się w utrzymaniu warunków owego pokoju (1608). Gdy cesarz nie uznał konfederacyi, jako bezprawnie zawiązanéj, przyszło między braćmi do wojny. Maciéj ogłosił Rudolfa za nieudolnego do rządów, domagał się odstąpienia mu takowych i wyprawił się z wojskiem do *Morawy*, gdzie połączyły się z nim stany, a stamtąd do *Czech*. Cesarz Rudolf zwołał stany czeskie na sejm do Pragi i zażądał od nich pomocy. Lecz stany ewangielickie użyły téj sposobności, aby wymóc na nim przyrzeczenie, że przyzna im zupełną wolność religijną. Za pośrednictwem stanów zawarto w *Libni* koło Pragi pokój, w którym Rudolf odstąpił Maciejowi Węgry, Austryą i Morawę, dla siebie zaś zatrzymał tylko Czechy ze Szląskiem i Łużycami (1608).

Wypadki te wpłynęły na wzmożenie się znaczenia szlachty w krajach obu braci, a wynikały stąd coraz większe dla nich trudności. Sejm *węgierski*, zwołany na koronacyą Macieja, domagał się poprzednio przyznania mu prawa wolnéj elekcyi, a Maciéj musiał podpisać przedłożoną mu dotyczącą *kapitulacyą*, nim został koronowany (1608). W *Austryi*, gdzie przedtém jeszcze, bo podczas rokoszu Boczkaja uchylić musiano tymczasowo rozporządzenia, wydane przeciw protestantom, oświadczyły teraz stany ewangelickie, że nie pierwéj przystąpią do złożenia Maciejowi hołdu, aż zniesie zupełnie wstrętne im owe rozporządzenia, a swobody religijne przyznane będą także i miastom. Stany *górno-austryackie* obległy zamek cesarski w Lincu, usunęły naczelnika kraju i zaczęły się uzbrajać. Po dłuższém upieraniu się musiał Maciéj przystać na żądanie stanów i wydać im w tym celu tak zwaną *rezolucyą*, czyli jak ją stany nazywały, *kapitulacyą* (1609). W *Czechach* otworzyły stany w skutek odciągania się cesarza z wypełnieniem przyrzeczonych im swobód religijnych związek między sobą, zawarły *konfederacyą* z stanami *szląskimi*, zaczęły gromadzić wojska, wybrały wydział z 75 mężów, zwanych *dyrektorami* dla kierowania ich sprawami, a wkońcu przyprowadziły do tego, że cesarz musiał im nadać tak zwany *List*

majestatu (1609), w którym stanom przywrócono prawo obsadzenia *konsystorza* utrakwistycznego i kierownictwo nad *uniwersytetem* praskim, a oraz pozwolono im dla obrony religii wybrać z pośród siebie obrońców, czyli tak zwanych *defensorów*. Aby się zemścić nad bratem, który zgotował mu tyle przykrości, wszedł Rudolf w potajemne układy z arcyksięciem Leopoldem, bratem Fryderyka styryjskiego, ówczesnym biskupem pasowskim. Pod udanym innym pozorem zbierał Leopold w Pasowie wojsko, które pod koniec r. 1610 wpadło nagle do górnéj Austryi, a stąd do Czech, żeby zmusić stany do zrzeczenia się nadanego im poprzednio Listu majestatu, a do uznania Leopolda królem czeskim. *Wojsko pasowskie* zdobyło nagłym napadem Małą stronę Pragi, lecz na Starém i Nowém mieście wystąpiły stany do obrony, ściągnęły spiesznie nieco wojska, a wsparte posiłkami Macieja, którego Leopold po śmierci Rudolfa chciał wykluczyć od tronu czeskiego, wypędziły wojsko pasowskie z kraju, zadawszy mu znaczne straty. Rudolfa trzymano na zamku praskim tak długo, aż Maciej osobiście przybył do Czech. Rudolf musiał mu ustąpić Czechy i resztę krajów, które dotąd były w posiadaniu jego, i zatrzymał tylko tytuł rzymskiego cesarza. Wkrótce śmierć położyła koniec upokorzeniom jego (20. stycz. 1612), a Maciej nastąpił po nim także i na tronie cesarskim.

§ 78. Rządy cesarza Macieja.

Od czasu połączenia korony czeskiéj i węgierskiéj z krajami domu austryackiego nigdy jeszcze nie upadła powaga wspólnego rządu tak głęboko, jak teraz za panowania króla Macieja. Niemoc wobec wszystkich sąsiadów była koniecznym tego wynikiem. Wbrew postanowieniu pokoju z r. 1606., aby po śmierci Boczkaja Siedmiogród wrócił do korony węgierskiéj, wybrała szlachta tamtejsza zaraz po śmierci Boczkaja (1606), nowego książęcia z pośród siebie w osobie wiekowego już *Zygmunta Rakoczego*, po tegoż zaś dobrowolném ustąpieniu (1608), *Gabriela Batorego*. Ten, jak i wszyscy poprzednicy jego musiał przechodzić rozmaite starcia ze szlachtą niesforną, dla-

tego zawarł z cesarzem Maciejem układ w Tokaju (1612), w którym przyrzekł mu po swojéj śmierci następstwo pod tymi samymi warunkami, jak uczynił to niegdyś Zygmunt Batory. Z powodu tego układu grozili jednak Turcy wznowieniem wojny przeciw cesarzowi, a za pobudką ich powstała część szlachty siedmiogrodskiéj pod dowództwem *Gabriela* (Gabor) *Betlena* przeciw Batoremu (1613). Gabriela Batorego wypędzono, a wnet potém zabito zdradziecko w Waradynie, Betlena zaś obwołano książęciem. Za radą najznakomitszego swego doradcy, biskupa wiedeńskiego i kardynała *Khlesla*, powołał Maciej do Lincu *ogólne zgromadzenie stanów* czeskich, węgierskich i austryackich (1614), by zażądać od nich pomocy przeciw Turkom, a oraz w celu przeprowadzenia praw swoich do Siedmiogrodu. Atoli stanom nie zależało wcale na wspólnych sprawach państwa, dlatego odmówiły wszelkiéj pomocy, a cesarzowi nic innego nie pozostało, jak okupić pokój z Turkami odstąpieniem Betlenowi Siedmiogrodu (1615).

Tém mniéj można było liczyć na pomoc stanów w wojnie, wydanéj przez *Wenecyan* arcyksięciu Ferdynandowi styryjskiemu z powodu *Uskoków* seńskich, którzy dopuszczali się różnych gwałtów na morzu nietylko przeciw tureckim, lecz i przeciw weneckim okrętom. Po dwuletniéj walce, prowadzonéj na granicy państw obydwóch a mianowicie w Gorycyi i Furlanach, zawarto za pośrednictwem króla hiszpańskiego pokój w *Madrycie* (1617), w którym Ferdynand musiał się zobowiązać, że przesiedli Uskoków w głąb kraju, by oddalić ich od Seni i wybrzeży morskich.

Jeżeli władza cesarza we własnych jego krajach nie znachodziła poszanowania, tém mniej mogła ona podołać w sprawach Rzeszy niemieckiéj, gdzie z powodu kilkakrotnego naruszenia pokoju augsburskiego jeszcze za czasów Rudolfa przyszło do nowych sporów między katolikami a protestantami. Jedni przeciw drugim pozawiązywali zbrojne związki, oglądając się przytém za pomocą państw obcych, które widziały w tém pożądaną sposobność do zupełnego rozbicia potęgi habsburskiéj. Nawet między stanami krajów dziedzicznych znaleźli się ludzie, którzy w porozumieniu z obcymi dworami pracowali nad sprowadzeniem

na rodzinę panującą większych od dotychczasowych nieszczęść.

Z braci cesarza Macieja na początku jego rządu byli przy życiu tylko jeszcze *Maxymilian* i *Albrecht*. Także i stryj ich *Ferdynand* na Tyrolu nie żył już więcej (1595), krajami zaś jego, które spadły na Rudolfa i linią styryjską zarządzał arcyksiążę Maxymilian, jako umocowany stron obydwóch. Lecz tak Maciéj, jak i bracia jego nie mieli potomstwa. Dlatego było życzeniem cesarza, aby jeszcze za życia jego uznano arcyksięcia Ferdynanda tak w Czechach jak w Węgrzech przyszłym następcą jego. Chociaż nie podobało się to jednéj części szlachty, jednak uznały Ferdynanda najpierw stany czeskie i koronowały go na króla (1617); poczém udał się z Maciejem do Wiednia, stąd zaś na sejm do Preszburga, aby to samo uzyskać i od stanów królestwa węgierskiego (1618).

§ 79. Powstanie czeskie. Bitwa na Białéj górze.

Ledwie cesarz opuścił Pragę, a naczelnicy opozycyi czeskiéj zaczęli przygotowywać nowy wybuch, biorąc do niego powód przedewszystkiem ze spraw religijnych. Od kilku lat ciągnęły się spory o wybudowanie nowych protestanckich kościołów między opatem i mieszczanami *brunowskimi* z jednéj, z drugiéj zaś strony między arcybiskupem praskim a protestanckimi mieszkańcami miasteczka *Hrobu*. Defensorowie ewangielickiego wyznania pochwycili tę sposobność, żeby zwołać do Pragi liczne zgromadzenie panów i szlachty, a kiedy cesarz i namiestnicy wezwali zgromadzenie do rozejścia się, jako nieprawnie zebrane, udali się panowie i szlachta ze zbrojnym pocztem na zamek praski, czyniąc namiestnikom liczne zarzuty; poczém dwóch z nich *Jarosława Martinica* i *Wilhelma Slawatę* a oraz sekretarza ich *Filipa Fabriciusza* wyrzucili przez okno do głębokiéj fosy zamkowéj. W ślad za tém wybrano 30 dyrektorów do sprawowania rządów kraju, zaczęto gromadzić wojska pod dowództwem Henryka Macieja hr. *Thurna*, a od cesarza zażądano, by cofnął rozporządzenie względem

zamknięcia lub zburzenia kościołów w Brunowie i Hrobie i co do zakazu zjazdu praskiego. Arcybiskupa i opata brunowskiego a oraz jezuitów wygnano z kraju. Przeciw stanom katolickim, a mianowicie przeciw *Pilznu* i *Budziejowicom*, które nie chciały przyłączyć się do powstania, wyruszył Thurn w pole.

Już po wybuchu tego rokoszu uznały stany węgierskie, zgromadzone w Preszburgu, arcyksięcia Ferdynanda królem i koronowały go po podpisaniu kapitulacyi, trwardszéj od téj, którą przedtém przedłożono Maciejowi. Za radą jego wysłał cesarz nieco wojska do Czech pod dowództwem *Dampierra*, lecz Thurn pobił takowe. Stany czeskie pozawierały przymierza ze wszystkimi nieprzyjaciołmi domu austryackiego, a mianowicie z *Wiktorem Emanuelem*, książęciem sabaudskim, z Palatynem nadreńskim i innymi protestanckimi książętami Rzeszy niemieckiéj, a wreszcie z Wenecyą i Holandyą. Wiktor Emanuel wysłał im na pomoc wojsko, przedtém w innym celu zebrane, które pod dowództwem *Ernesta Mansfelda* wkroczyło do Czech i zdobyło Pilzno. Nowy wódz cesarski Karol *Bouquoi*, wysłany przeciw rokoszanom, został także od Thurna pobity.

Podczas układów o pokój, który zawrzéć próbowano, umarł cesarz Maciéj (1619). Teraz oświadczyły stany, że nie uznają *Ferdynanda II.* następcą jego. Thurn wpadł do Morawy i nakłonił stany tamtejsze mimo opozycyi stronnictwa katolickiego do połączenia się z Czechami; poczém wyprawił się do Austryi i przystąpił do oblężenia *Wiednia*. Wtedy stany *austryackie* wzbraniały się złożyć hołd Ferdynandowi pod pozorem, że nie jemu lecz *Albrechtowi*, ówczesnemu namiestnikowi w hiszpańskich Niederlandach, należy się panowanie w Austryi, chociaż Albrecht umocował Ferdynanda do odebrania przysięgi wierności w imieniu jego, późniéj zaś odstąpił mu w zupełności prawa swoje do kraju tego. Tylko spieszna pomoc, otrzymana od Dampierra, wyrwała Ferdynanda z przykrego położenia, które zgotowała mu zrewoltowana szlachta i mieszczaństwo wiedeńskie; poczém i Thurn musiał ustąpić, zwłaszcza gdy doszła go wieść, że Bouquoi zniósł wojsko Mansfelda.

Z Wiednia pospieszył Ferdynand do *Frankfurtu*. Tu za

usilném staraniem książąt katolickich, a mianowicie Maxymiliana bawarskiego wybrano go cesarzem. Stany czeskie, sprzymierzone z morawskimi, szląskimi i łużyckimi ogłosiły go tymczasem za pozbawionego tronu i powołały na królestwo *Fryderyka*, elektora palatyńskiego, naczelnika protestanckiéj *Unii* w Niemczech. W porozumieniu z nimi wpadł Gabriel *Betlen*, książę siedmiogrodski do górnych Węgier i podburzył tamtejsze stany do powstania przeciw Ferdynandowi. Thurn wyprawił się powtórnie do Austryi. Pod Wiedniem połączył się z nim Betlen, a obydwaj zabierali się do oblężenia miasta. Bouquoi bronił im przejścia przez Dunaj; także i cesarz Ferdynand wrócił w czas jeszcze, aby zająć się środkami obrony; wkońcu zima, słota i brak pieniędzy zmusiły ich do odwrotu. [1])

Fryderyk palatyński przybył tymczasem do Czech i koronował się królem (1619). Lecz panowanie jego nie długo trwało. Książęta niemieccy, dawniejsi sprzymierzeńcy jego, a równie i Wiktor Emanuel sabaudski zazdrościli mu wywyższenia i okazywali nie wiele gotowości do popierania go w ambitnych jego zamysłach. Natomiast znalazł Ferdynand w téj krytycznéj dla domu habsburskiego chwili pomoc w *Hiszpanii*, u *papieża*, u *Zygmunta III.*, króla polskiego i u innych książąt katolickich. *Maxymilian* bawarski

[1]) Ważną rolę w tych wypadkach odegrali polscy Lisowczycy pod Rogawskim. Kiedy król Zygmunt III. całe Węgry dla cesarza utracone obaczył, gdy usłyszał, że Betlen sejm do Preszburga na obranie nowego króla zwołał, pozwolił Jerzemu hr. Humanajemu, najwyższemu sędziemu królestwa węgierskiego, wyprowadzić Lisowczyków do Węgier. Czas to był najwyższy, bo Betlen zagarnąwszy w swą moc wszystkie węgierskie miasta prócz Komorny i Jagru zostawił w Węgrzech namiestnika swego Jerzego Rakoczego ze znaczném wojskiem, a sam z większém daleko pociągnął prosto na Wiedeń. Kiedy wraz z Thurnem kusił się o zdobycie stolicy cesarskiéj, wpadli Lisowczycy przez Karpaty do Węgier w 16.000 ludzi i zadali Rakoczemu na błoniach około *Homony* nad Laborzą (13. listop.) straszną klęskę, zajęli Michałowce (Michalcz), gdzie się prawie cała siedmiogrodska szlachta zawarła i zagrozili Koszycom. Zaledwie Betlena doszła wieść tak niespodziana z dodatkiem, że 60.000 Polaków na odsiecz Wiednia postępuje, wysyła zaraz wodza swego Redeja w pomoc Rakoczemu, znosi oblężenie stolicy i gdy co tchu do Węgier spieszy, korzysta z tego Dampierre, ściga cofających się i taką między nimi jak i Czechami sprawia klęskę, że tych ostatnich do 2.000 w odwrocie zginęło, a Betlen nie oparł się aż w Preszburgu. Sejm, na obranie nowego króla tamże zebrany, rozszedł się pełen trwogi bezskutecznie. (Patrz *Dzieje Lisowczyków* przez Maurycego hr. Dzieduszyckiego. Tom I. 200--211).

Dopisek tłum.

objął osobiście naczelne dowództwo. *Jan Jerzy*, elektor saski, chociaż protestant, stanął także po stronie Ferdynanda, otrzymawszy w zastaw *Łużyce*. Nie mając zaufania we własnych siłach, wysłał Fryderyk za radą Betlena poselstwo do Carogrodu, aby skłonić Turcyą do wznowienia wojny przeciw cesarzowi. Poselstwo wróciło z przyrzeczeniem, że w następnym roku uderzą Turcy przez Kanižę na kraje cesarskie.

Lecz nim do tego przyszło, skończyło się Fryderyka w Czechach panowanie. Na wiosnę 1620 wyruszył Maxymilian bawarski do walki z rokoszanami. Najpierw wkroczył on do *Austryi górnéj* i zmusił tamtejsze stany do złożenia Ferdynandowi przysięgi wierności, poczém zwrócił się do Czech. Równocześnie zajęły wojska elektora saskiego Szląsk i Łużyce. Wojsko czeskie, mniéj liczne i źle wyćwiczone, ustępowało przed Maxymilianem z jednego miejsca do drugiego i zatrzymało się dopiero pod Pragą. Tu stoczono stanowczą bitwę na *Białéj górze* (8. list. 1620), która skończyła się zwycięstwem Maxymiliana. Praga poddała się, a Fryderyk, straciwszy od razu wszelką odwagę, uciekł spiesznie z kraju.

OKRES V.

Od bitwy na Białéj górze do śmierci cesarza Karola VI. (1620—1740).

§ 80. Uspokojenie Czech, Węgier i Austryi po bitwie na Białéj górze.

Bitwa na Białéj górze złamała stanowczo opozycyą przeciw rządowi nietylko w Czechach, lecz i w wielu innych krajach państwa austryackiego. Po zajęciu Pragi poddały się Maxymilianowi bawarskiemu prawie całe Czechy bez dalszego oporu. Bouquoi, wysłany do Morawy, nie znalazł tam żadnych więcéj przeciwników, albowiem stany morawskie poddały się już poprzednio za pośrednictwem poselstwa, wyprawionego do Wiednia; a wnet potém poddały się elektorowi saskiemu i stany szląskie. Tylko *Mansfeld* trzymał się jeszcze jakiś czas w Pilznie i w kilku innych miastach czeskich. Maxymilian wysłał przeciw niemu wodza swego *Tilego*; ten zdobył Pilzno (1621), a Mansfelda ścigał aż do Palatynatu. *Bouquoi* wyprawił się tymczasem z Morawy do Węgier przeciw Betlenowi. [1])

Tu poległ Dampierre przy oblężeniu Preszburga. Bouquoi wziął miasto szturmem (1620), ścigał Betlena aż do Koszyc, lecz poległ przy oblężeniu twierdzy Neuhäusel (1621); poczém Betlen nabrawszy znowu siły, odparł wojsko cesarskie aż do Komorna i obległ Preszburg, podczas gdy lekka jazda jego łupiła Austryą i Morawę. Cesarz

---

[1]) 25. sierpnia 1620 na sejmie w Nensohl obwołano go królem węgierskim. Dopisek tłum.

Ferdynand zawarł z nim teraz pokój w *Mikołajowie* (Nikolsburg) (1622). Betlen zrzékł się w nim tytułu królewskiego, który był sobie przywłaszczył, lecz zatrzymał Siedmiogród, Węgry zacisańskie a oraz większą część Węgier północnych, bo aż po Koszyce, wraz z tém miastem. Potém zwołał Ferdynand *sejm* do *Preszburga*, na którym zatwierdził stanom wszystkie ich dawniejsze swobody tak religijne jak polityczne.

W innych podbitych krajach zasiadł Ferdynand do sądu nad przewódcami i uczestnikami powstania. Najsurowiéj postąpiono w Czechach, gdzie na jednym dniu stracono na rynku Starego miasta 27 osób ze stanu panów, szlachty i mieszczaństwa; innych ukarano więzieniem, wygnaniem z kraju lub innym sposobem. Wszyscy, którzy jakikolwiek udział mieli w powstaniu, a należała do tego największa część szlachty, musieli dobrowolnie wyznać winę swoję, poczém otrzymali od cesarza ułaskawienie, lecz z mniejszą lub większą utratą majątku w miarę większéj lub mniejszej winy każdego (1622).

Ponieważ nowostki religijne najwięcéj przyczyniły się do tego, że obok szlachty i wielka część ludności wiejskiéj brała udział w powstaniu przeciw katolickiemu swemu monarsze, przeto postanowił cesarz w krajach pokonanych przeprowadzić stanowczą reformę religijną. Dlatego zaraz po zwycięstwie na Białéj górze wydalił cesarz z Czech, Morawy i Austryi wszystkich kalwińskich a późniéj i luterskich kaznodziei i ustanowił *komisye*, które we wszystkich miastach królewskich miały zająć się nawróceniem mieszkańców do wiary katolickiéj; a tak samo uczynili wszyscy katoliccy właściciele dóbr z poddanymi swymi. W wielu okolicach wywołało to powstania prostego ludu, które krwawo musiały być stłumiane; z tych najgroźniejsze było powstanie *górno-austryackich* chłopów pod dowództwem obznajomionego z sztuką wojenną *Szczepana Fadingera* (1626). Liczne oddziały wojska cesarskie i bawarskie, wysłane przeciw nim, zostały rozbite, aż pokonał je wódz cesarski Pappenheim; poczém przewódców ukarano śmiercią i zagrabieniem majątków.

§ 81. Ukaranie Fryderyka palatyńskiego.

Elektor palatyński Fryderyk, którego panowanie w Czechach tak rychły wzięło koniec, uciekł po bitwie białogórskiéj przez Szląsk i Brandenburgią aż do Holandyi. Cesarz Ferdynand wydał na niego banicyą, jako na wiarołomnego wazala (1621), i ogłosił go za pozbawionego wszystkich jego krajów i godności. Kraju jego próbował bronić Mansfeld wraz z kilkoma protestanckimi książętami, chciwymi wojny i zamętu, lecz nie mającymi dostateczněj do rozporządzenia siły. Dla tego pokonał ich wnet wódz bawarski *Tily* (1622), wyparł z górnego i dólnego Palatynatu i ścigał aż do dólnéj Saxonii, czyli zachodniéj kończyny Niemiec północnych (1623), gdzie wkońcu rozpuścić musieli wojska swoje. Na sejmie w Ratysbonie nadał Ferdynand *Palatynat* wraz z godnością elektorską Maxymilianowi bawarskiemu (1624). Za to zwrócił Maxymilian cesarzowi Austryą górną, będącą w ręku jego tytułem zastawu za wyłożone koszta w walce za sprawę cesarską. Elektor saski, który podobnym sposobem *Łużyce* trzymał w zastawie, otrzymał teraz takowe na własność, przez co stracone zostały dla korony czeskiéj.

§ 82. Wojna z Chrystyanem duńskim.

Kara, wymierzona na Fryderyka palatyńskiego, ściągnęła Ferdynandowi nienawiść nietylko protestanckich książąt niemieckich, ale i innych monarchów, których niepokoić zaczęło tak wielkie a niespodziane wzniesienie się domu habsburskiego. Głównym nieprzyjacielem domu tego od więcéj jak stu lat była Francya. Za powodem kardynała *Richeliego*, ówczesnego ministra francuskiego, zbroiła się Anglia, Holandya, Dania i Szwecya w celu wzniecenia w Niemczech większych jeszcze wstrząśnień. Protestanckie stany dólno-saskie, zachęcone tym przykładem zawarły zbrojny związek, powołując na naczelnika tegoż *Chrystyana, króla duńskiego.* Aby poprzéć związkowych, zaopatrzył król angielski Karol I., szwagier Fryderyka palatyńskiego,

i Holendrzy Mansfelda w środki pieniężne w celu zebrania nowego wojska, a oraz skłoniono Betlena Gabora do wznowienia wojny w Węgrzech.

Po dokonaniu tych przygotowań przybył Chrystyan duński do dólnéj Saxonii i zaczął z pomocą protestantów podbijać stany katolickie (1626). Tily wyruszył przeciw niemu, podczas gdy Mansfeld posuwał się ze zbójeckiém swém wojskiem ku Elbie, aby stamtąd wpaść do krajów cesarskich. Wtedy to uzbroił na usługi cesarza niezwykle liczne wojsko magnat czeski *Albrecht Waldstein*, który wnet potém zasłynął jako jeden z najznakomitszych wodzów swego czasu. Pod *Dessau* w Saxonii pobił on Mansfelda na głowę; mimo tego przedarł się tenże przez Brandenburgią do Szląska, pobudził tamtejsze stany do ponownego oderwania się od cesarza, pobił pod Opolem oddział wojska cesarskiego i wtargnął do Węgier. Tu połączył się z nim Betlen Gabor, a ten skłonił także i baszę budyńskiego, jednak bez wiedzy Porty, że wpadł do węgierskiéj dzielnicy cesarza. Lecz Waldstein ścigając Mansfelda przybył także wkrótce z całą swą armią do Węgier. Betlen, nie czując się na siłach, by podołać Waldsteinowi, zwłaszcza że i basza na rozkaz Porty musiał zachować się spokojnie, zawarł z cesarzem pokój na dawniejszéj podstawie. Mansfeld musiał w skutek tego rozpuścić wojsko, sprzedał Turkom działa i inne przybory wojenne i wybrał się do Wenecyi, skąd myślał powrócić znowu na plac boju w Niemczech. Umarł jednak w drodze w Dalmacyi weneckiéj w pobliżu Spletu. Nie długo po nim umarł tamże i *Gabriel Betlen* (1628). Książęciem siedmiogrodskim wybrała teraz szlachta po kilkoletnich wewnętrznych sporach *Jerzego Rakoczego*, a Porta zatwierdziła go w téj godności.

Podczas gdy Waldstein przebywał w Węgrzech, stoczył Tily z Chrystyanem duńskim pod *Lutter* (w brunszwickiém) stanowczą bitwę (1626). Chrystyan poniósł tu zupełną porażkę. Tily ścigał go do Holsztynu. Tymczasem wrócił Waldstein z Węgier, obsadził załogami swemi twierdze w krajach elektora brandenburskiego i innych książąt protestanckich, o podejrzanéj dla cesarza wierności; wypędził z kraju książąt *meklemburskich*, sprzymierzeńców Chrystyana;

opanował wszystkie ważniejsze miejsca nad Bałtykiem i przysposabiał się, by wojnę przenieść za morze do krajów króla duńskiego i szwedskiego.

§ 83. Przeobrażenie ustawy w krajach korony czeskiéj. Wygnanie protestantów.

W czasie tego zwycięskiego pochodu wojsk cesarskich po za granicami państwa austryackiego przeprowadził Ferdynand w krajach swoich daleko sięgające zmiany ustawodawcze i administracyjne, zmierzające do usunięcia wszelkich dotychczasowych ograniczeń władzy panującego. W miejsce dawnego rządu w Czechach i w Morawach zaprowadzono po bitwie na Białéj górze tymczasowy nadzwyczajny urząd cesarskich komisarzy w osobie *Karola Lichtensteina* i kardynała *Franciszka Dietrichsteina* i poddano im wszystkie władze krajowe aż do stanowczego zaprowadzenia nowéj organizacyi państwa. Po 7 latach (1627) ogłosił cesarz Ferdynand dla Czech i Morawy nową *ordynacyą krajową*, która ograniczała udział stanów w ustawodawstwie, a pozostawiała im właściwie tylko prawo przyzwolenia i ściągania podatków. Prócz dotychczasowych trzech stanów, panów, szlachty i mieszczaństwa utworzono z duchowieństwa czyli prałatów na wzór staro-austryackich krajów stan czwarty z prawem pierwszeństwa przed innymi. Dziedziczne następstwo tronu w rodzinie Habsburgów, które podczas ostatnich rozruchów znowu obalić usiłowano, postawił cesarz jako prawo kardynalne dla królestwa czeskiego.

Równocześnie pojawiły się w Czechach, w Morawii i Szląsku, a oraz w Austryi górnéj i dólnéj cesarskie rozporządzenia (1627), zmierzające do zupełnego usunięcia protestantyzmu. Jak pierwéj mieszkańcom miast królewskich, nakazano teraz panom i szlachcie, by albo wrócili na łono kościoła katolickiego, lub z kraju się wynieśli. Wielka ilość rodzin szlacheckich, mianowicie w Czechach i Morawii, sprzedała dobra swoje w wyznaczonym terminie i wyszła z kraju.

§ 84. Edykt restytucyi. Albrecht Waldstein.

Podobnym sposobem zamierzył cesarz restauracyą kościoła katolickiego także i w Niemczech. Po zawarciu z królem duńskim pokoju w Lubece (1629) wydał on tak zwany *edykt restytucyi*, mocą którego miały być zwrócone kościołowi katolickiemu wszystkie arcybiskupstwa, biskupstwa, klasztory i inne dobra kościelne, które od czasu pokoju augsburskiego bezprawnie przeszły w ręce protestanckich książąt; równocześnie wyłączono kalwinistów od wszystkich pokojem tym nadanych swobód religijnych, ponieważ według wyraźnego brzmienia jego swobody te odnosiły się tylko do zwolenników wyznania augsburskiego.

Wykonanie edyktu trafiło jednak na wielkie i nieprzewidziane trudności. Ostatnie zwycięstwa tak dalece podniosły potęgę cesarza, że obawiać się jéj zaczęli nietylko protestanccy lecz i katoliccy książęta niemieccy. Przedewszystkiém zaś drażniło ich postępowanie wodza cesarskiego Albrechta Waldsteina. Cesarz w nagrodę zasług jego nadał mu prócz innych łask także i zdobyte przez niego księstwo meklemburskie. Do tego zdradził się on z zamiarem przywiedzenia książąt niemieckich do większéj jak dotąd zależności od cesarza, a wreszcie obciążał kwaterunkami wojska i kontrybucyami zarówno tak katolików jak protestantów. Na wezwanie Maxymiliana bawarskiego zjechali się katoliccy książęta do *Heidelbergu* (1629) i uchwalili tu domagać się od cesarza odwołania Albrechta Waldsteina, a iżby zapewnić sobie poparcie ze strony książąt protestanckich, przyrzekli im pomoc swoję w celu zniesienia edyktu restytucyi.

Tymczasem powstały dla cesarza nowe zawikłania we Włoszech z powodu sporów o sukcesyą księstwa Mantui i Montferatu. Po śmierci tamtejszego księcia Wincentego (1627) spierali się o następstwo po nim Karol newerski i Ferdynand z Gwastali. Pierwszego popierała Francya, drugiego Hiszpania a oraz i książę Sabaudyi. Ferdynand przyznał Mantuę i Montferat jako lenna cesarstwa Ferdynandowi gwastalskiemu. Lecz Ludwik XIII, król francuski, wkroczył osobiście z woj-

skiem do Włoch (1629), i zajął księstwa wspólnie z Wenecyanami na rzecz Karola newerskiego. W skutek tego wysłał cesarz zaraz po zawarciu pokoju z królem duńskim 30 tysięczne wojsko do Włoch, złożone z żołnierzy Tilego i Waldsteina, nawykłych do boju. Wojsko to zdobyło Mantuę i prowadziło dalej pomyślnie wojnę z Francyą i z jéj sprzymierzeńcami.

Knowania niemieckich książąt nadały jednak nieprzyjemny obrót sprawom cesarza. Ferdynand zwołał w r. 1630 sejm Rzeszy do *Ratysbony* w zamiarze skłonienia książąt, by syna jego Ferdynanda III. wybrali przyszłym cesarzem. Lecz tak katoliccy jak protestanccy książęta domagali się, by pierwéj uczyniono zadość ich żądaniom. Utwierdzał ich w tém agent francuski Ojciec Józef, zakonu Kapucynów, wysłany na sejm od Richeliego w celu zapewnienia książąt o gotowości Francyi w popieraniu ich przeciw cesarzowi. Uporne obstawanie książąt przy swoich żądaniach skłoniło wkońcu cesarza do tego, że rozpuścił większą część wojska, Waldsteinowi odebrał naczelne dowództwo, a wykonanie edyktu restytucyi odłożył na późniéj. Także i sprawę mantuańską załatwiono w ten sposób, że Karol newerski został w posiadaniu księstwa, Ferdynandowi zaś gwastalskiemu przyznano pewne wynagrodzenie. Mimo tych ustępstw nie uczyniono zadość życzeniu cesarza co do wyboru syna jego na króla rzymskiego.

Zniweczywszy tym sposobem zamiary Ferdynanda rozsnął Richelieu równocześnie całe pasmo intryg w celu dalszego podkopania potęgi cesarskiéj. Owocem tych intryg była nowa wojna z Gustawem Adolfem, królem szwedskim, wysuniętym przeciw cesarzowi pod pozorem obrony sprawy protestantów. Gustaw Adolf nie mógł dotąd zająć się tą sprawą z powodu wojny z Zygmuntem III., królem Polski, którego wspierał także i cesarz na podstawie dawnych przyjacielskich między nimi stosunków. Po wielu i ciężkich nieszczęściach, sprowadzonych przez Gustawa na Polskę, udało się wreszcie Richeliemu sprowadzić rozejm między nim a Zygmuntem III., a iżby tém łatwiéj popchnąć go do wojny z cesarzem, przyrzekł mu pomoc pieniężną ze strony Francyi, a oraz Anglii i Holandyi.

§ 85. Wojna z Gustawem Adolfem.

Ledwie Ferdynand rozpuścił większą część wojska Waldsteina ulegając w tém domaganiom się sejmu ratysbońskiego, a już wylądował Gustaw Adolf z wojskiem na wyspie Rugii, zajął Szczecin na Pomorzu i zmusił Bogusława XIV., ostatniego sławiańskiego księcia kraju tego, do zawarcia z nim układu, w którym wyznaczył Gustawa następcą i spadkobiercą swoim. Słabe załogi cesarskie, które trzymały się jeszcze w niektórych miastach pomorskich, zostały wyparte. Gustaw zdobył Frankfurt nad Odrą i pędził przed sobą wojsko cesarskie aż do Szląska.

Wystąpienie w Niemczech tego nowego nieprzyjaciela było powodém, że katoliccy książęta stanęli znowu po stronie cesarza. Wspólnie z nim wystawiono nowe wojsko pod naczelném dowództwem Tilego. Niektórzy protestanccy książęta z *Janem Jerzym* saskim na czele zawarli w *Lipsku* (1631) między sobą umowę, aby w obecnéj wojnie nie popierać ani cesarza, ani Gustawa; inni, między którymi landgraf heski był najznakomitszym, przerzucili się otwarcie na stronę króla szwedzkiego. Jerzy Wilhelm, elektor brandenburski, który miał dawniejsze prawa do Pomorza po śmierci Bogusława, wahał się, po któréj ma stanąć stronie. W tém wyruszył Gustaw Adolf na Berlin, stołeczne jego miasto, i zmusił go do przymierza z sobą, a oraz do wydania twierdz swoich załogom szwedskim. Gustaw Adolf zwrócił się teraz do Meklemburgu, zdobył kraj słabo tylko broniony, i oddał go dawniejszym książętom, wygnanym przez Waldsteina.

Tily w pochodzie swoim przeciw królowi szwedzkiemu zatrzymał się najdłużéj przy oblężeniu Magdeburga. Po długiéj i wytrwałéj obronie protestanckiéj ludności wzięto miasto szturmem; żołnierze Tilego rozsierdzeni oporem, stawianym im w ulicach i domach, rabowali i mordowali mieszkańców, a wkońcu zapalili miasto. Aby na tyłach wątpliwego nie mieć przeciwnika, zwrócił się teraz Tily przeciw elektorowi saskiemu i zażądał, żeby tenże odstąpił od umowy lipskiéj, wojsko zaś swoje połączył z cesarskiém. Lecz elektor nie chciał zaniechać opozycyi przeciw cesarzo-

wi, ale przeszedł na stronę Gustawa Adolfa i zażądał od niego pomocy. W skutek tego Gustaw Adolf wkroczył do Saxonii i stoczył z wodzem cesarskim bitwę pod *Breitenfeldem* w pobliżu Lipska (17 wrześ. 1631). Tily poniósł tu zupełną klęskę, a wojska szwedskie, nie znajdując nigdzie oporu, zalały teraz kraje katolickie w południowych i zachodnich Niemczech. Gustaw zdobył wtedy kraje biskupa wircburskiego i bamberskiego, arcybiskupa elektora moguńckiego i trewirskiego, pobił po drugiéj stronie Renu wojska katolickiego księcia lotaryńskiego, a oraz wojska hiszpańskie, ciągnące z Niederlandów w pomoc cesarzowi, wkońcu rozłożył się w Moguncyi na leże zimowe. Tymczasem wkroczył był elektor saski, według umowy z nim zawartéj, po bitwie pod Breitenfeldem do *Czech* w zamiarze przywołania wygnanych protestantów, zajął bez oporu Pragę i opanował kraj cały, ogołocony z wojska, aż po granicę Austryi i Morawy.

Zamiarem Gustawa Adolfa było, by kosztem katolickich książąt zawładnąć wielką częścią Niemiec, zostać przy pomocy protestantów cesarzem niemieckim, a złamawszy wpływ i potęgę Austryi urządzić Rzeszę niemiecką na zupełnie innych podstawach.

Już teraz w większéj części Niemiec odgrywał on rolę wszechwładnego pana, a podbite lub sprzymierzone z nim stany musiały mu składać przysięgę wierności. Na wiosnę r. 1632 wyprawił się on przeciw Maxymilianowi bawarskiemu. Tilly zdobył *Bamberg*, lecz wnet stąd wyparty gdy cofał się po za linią Dunaju, poniósł nad *Lechem* wtórą dotkliwą klęskę i stracił życie. Gustaw Adolf zdobył Augsburg i Monachium, obległ Ingolstadt i Ratysbonę i gotował się wspólnie z Sasami do napadu na dziedziczne kraje cesarza.

W téj nader groźnéj chwili wezwał cesarz Ferdynand *Albrechta Waldsteina* do ponownego objęcia naczelnego dowództwa. Na głos tego wodza zbierały się niesłychane dotąd zastępy wojowników w obozie jego pod *Znajmem* w Morawii. Nie minęło kilka tygodni, a liczne i dobrze uzbrojone wojsko stało gotowe do boju. Waldstein wpadł do Czech i wypędził stamtąd Sasów w krótszym czasie,

jakiego potrzebowali do zajęcia tego kraju. Stąd wkroczył on do górnego Palatynatu, gdzie połączył się z nim Maxymilian bawarski. Zwrot ten niespodziewany zmusił Gustawa Adolfa, że zaniechawszy dalszego podboju Bawaryi wyruszył przeciw Waldsteinowi i pod *Norymbergą* zajął silnie obwarowane stanowisko, podczas gdy Waldstein obsadził przyległe wzgórza. Jeden oczekiwał zaczepki ze strony drugiego. Dopiero po dziewięciu tygodniach uderzył Gustaw Adolf na obwarowane stanowisko Waldsteina, lecz ze stratą odparty został, poczém zostawiwszy załogę w mieście, zwrócił się znowu do Bawaryi w nadziei, że i wodza cesarskiego pociągnie za sobą. Lecz Waldstein nie zważał na to, ale udał się do Saxonii, zdobył Lipsk, Merseburg i wiele miast innych, chcąc przez to zmusić elektora saskiego do odstąpienia od przymierza z królem szwedskim. Aby zapobiec temu, wyprawił się Gustaw Adolf w późnéj już jesieni także do Saxonii, a tu przyszło do bitwy pod *Lützen* (16. listop. 1632). Po krwawéj walce i wielkich stratach po obu stronach musiał Waldstein ustąpić z placu boju; lecz Gustaw Adolf poległ w bitwie.

§ 86. Dalsza wojna ze Szwedami od śmierci Gustawa Adolfa do śmierci Waldsteina.

Śmierć Gustawa Adolfa zmieniła zupełnie dotychczasowy stan rzeczy. W imieniu sześcioletniéj córki jego *Krystyny* rządził Szwecyą kanclerz *Axel Oxenstierna*. Zamiar założenia cesarstwa protestanckiego w Niemczech musiał być zaniechanym, a nawet zaborczym zapędom Szwecyi w celu rozszérzenia swéj potęgi musiał Oxenstierna nadać charakter umiarkowania, ponieważ stała się ona już powodem obawy tak dla książąt niemieckich jak i dla ministra francuskiego. Naczelne dowództwo nad wojskami szwedskiémi poruczono Bernhardowi weimarskiemu, który z wiosną r. 1633 rozpoczął znowu wojnę podbiciem katolickich stanów najpierw w Westfalii a późniéj w Alzacyi. Inny oddział wojska szwedskiego pod komendą *Thurna*, byłego przywódcy rokoszu czeskiego, i saskiego generała *Arnima*

wtargnął do Szląska. Waldstein, który przez całą zimę Czech nie opuścił, wyruszył teraz przeciw nim w pole; lecz niebawem przyszło do rozejmu, a między Waldsteinem, Arnimem, wysłannikami Oxenstierny i Richeliego rozpoczęły się układy pokojowe. Przebiegły minister francuski pobudzał Waldsteina, by zwrócił się przeciw cesarzowi, a z pomocą Francyi i Szwecyi opanował królestwo czeskie. Może być, że Waldstein pozornie tylko zgadzał się z tym planem, lecz potajemne znoszenie się jego z nieprzyjacielem musiało przeciw niemu rozbudzić podejrzenie na dworze cesarskim. Układy pokojowe rozbiły się tymczasem zupełnie, a Waldstein podstępem wojennym rozdzieliwszy od siebie saskie i szwedskie wojska, napadł niespodzianie Thurna, zamknął go około *Steinau* nad Odrą i całe wojsko jego, złożone z 10.000 ludzi, zabrał do niewoli.

Po tém zwycięstwie wkroczył Waldstein doliną Odry do Brandenburgii, zdobył Frankfurt i Berlin, i przygotowywał wyprawę na Meklemburg i Pomorze, by wojnę przenieść w głąb krajów protestanckich. Lecz Bernard wejmarski wpadł był tymczasem do Bawaryi, zdobył Ingolstadt, i obległ Ratysbonę. Na wezwanie Maxymiliana bawarskiego polecił cesarz Waldsteinowi, by pospieszył mu z pomocą. Zatrzymało to Waldsteina w zwycięskim jego pochodzie, a zniechęcony tém rozpoczął odwrót do Czech, atoli w tak powolnych marszach, że Bernard zdobył tymczasem Ratysbonę. Całą zimę przepędził teraz Waldstein w *Pilznie*. Utwierdziło to cesarza w powziętém już dawniéj podejrzeniu, dlatego zamyślał o odebraniu mu naczelnego dowództwa. Waldstein wdał się tymczasem, nie wiedzieć w jakim zamiarze, w nowe ze Szwedami układy. Lecz w tém ogłoszono dekret cesarski, usuwający go od naczelnego dowództwa, a to zniweczyło wszystkie plany jego. Opuszczony od większéj części wojska i oficerów, którzy uważali go za zdrajcę, udał się dla osobistego bezpieczeństwa z dwoma pułkami, które miał właśnie przy sobie, do *Chebu*. Lecz w mieście tém zamordowano go za sprawą kilku wiernych cesarzowi oficerów wraz z najznakomitszymi doradcami jego (1634).

§ 87. Bitwa pod Nordlingą. Pokój praski.

Na czele wojska cesarskiego stanął teraz arcyksiążę *Ferdynand*, najstarszy syn cesarza, a przy boku jego *Gallas* i *Piccolomini*. Niezwłocznie wkroczono do Bawaryi, odebrano Ratysbonę, a Szwedów wyparto do Szwabii. Liczne wojsko hiszpańskie, które przez Tyrol przybyło z Lombardyi, połączyło się z cesarskiém, a wnet potém stoczono wielką bitwę pod *Nordlingą* (7. września 1634), w którój Szwedów na głowę pobito. Ustąpili oni teraz z całych południowych Niemiec, a trwoga napadła protestanckich książąt. Najpotężniejszy z nich elektor saski zawarł spiesznie pokój z cesarzem w *Pradze* (1635). Cesarz odstąpił w nim od wykonania edyktu restytucyi i od innych punktów, będących przedmiotem zażaleń stanów, które teraz tém chętniéj odrywały się od przymierza ze Szwedami, przed innymi zaś elektor brandenburski.

§ 88. Wojna ze Szwecyą i Francyą aż do pokoju westfalskiego.

Pokój praski zdawał się niweczyć wszystkie usiłowania Francyi i Szwecyi, dążące do pomnożenia własnéj potęgi kosztem cesarza i Rzeszy. Dlatego tém gorliwiéj skupiają one wszystkie swoje siły do nowéj walki. Między *Richeliem* i *Oxenstierną* stanęła teraz nowa umowa, w którój przyrzekli sobie pomoc wzajemną w celu zaboru niektórych części Rzeszy niemieckiéj. W skutek tego występują sami teraz Francuzi na plac boju. Równocześnie zobowiązali się Holendrzy do napadu na Belgią, a książęta Sabaudyi i Parmy do uderzenia na Medyolan, aby zatrudniwszy tym sposobem hiszpańskie wojska pomocnicze we własnym ich kraju, odwrócić je przeto od Niemiec. Aby temu zapobiec, wtargnęli sami cesarscy do Francyi, lecz odparło ich wojsko, którém osobiście dowodził Ludwik XIII. (1636). Równocześnie opanował szwedski generał *Banner* po nowém zorganizowaniu wojska swego w północnych Niemczech Brandenburgią, pobił Saxończyków w bitwie pod *Witstokiem* i obległ Lipsk.

Podczas tego stanu rzeczy umarł cesarz Ferdynand II. (1637). Nastąpił po nim syn jego Ferdynand III. tak w cesarstwie niemieckiém jak i we wszystkich innych krajach dziedzicznych, oprócz Tyrolu, który Ferdynand II. w r. 1623 odstąpił był bratu swemu Leopoldowi. Po śmierci Leopolda (1632) objął rządy Tyrolu najstarszy syn jego Ferdynand Karol.

Wojna ciągnęła się ze zmienném szczęściem a co raz bardziéj wzrastającą powszechną niedolą jeszcze przez lat dwanaście. R. 1637 wyparł Gallas Bannera i ścigał go aż na Pomorze. W r. 1638 sprzyjało szczęście znowu Bannerowi, albowiem wkroczył do Brandenburgii i Saxonii, a Gallasa aż do Czech zapędził. Bernard weimarski, który wstąpił do służby francuskiéj, zdobył tymczasem całą Alzacyą, przeszedł Ren i zagrażał Bawaryi; atoli śmierć zniweczyła zamysły jego (1639). W tym samym roku wkroczył Banner do Czech, pobił na głowę Gallasa i łupił kraj przez rok cały w sposób okrutny. Jedynie Pragę ocalił Gallas, zamknąwszy się w mieście. Dopiero w r. 1640 wypędził go stamtąd Leopold, brat cesarza Ferdynanda III.; Banner cofnął się przed nim przez Saxonią do Turyngii, gdzie połączył się z Francuzami, którzy wkroczywszy do Niemiec północnych, kilku protestanckich książąt nakłonili do przymierza z sobą, obiecując im za to wynagrodzenie kosztem krajów i praw katolickich stanów i cesarstwa. Cesarz Ferdynand III. odprawił tego roku sejm w Ratysbonie, na którym uchwalono, by zawiązać układy pokojowe z Francuzami i Szwedami. Postanowiono zarazem, by pełnomocnicy wszystkich interesowanych w tém książąt i państw obcych zebrali się częścią w *Monasterze*, częścią zaś w *Osnabryku* na ziemi westfalskiéj. Sejm był jeszcze zebrany, kiedy Banner i francuski generał Guebriant niespodzianie podsunęli się pod Ratysbonę i zamknęli cesarza wraz z książętami w mieście. Wnet jednak przybył Piccolomini na odsiecz z Austryi (1641), a Banner musiał znowu cofnąć się do Saxonii, gdzie wkrótce umarł w Halberstadzie (1641).

Następca jego w naczelnym dowództwie *Torstenson* działał śmieléj, jak wszyscy dotychczasowi szwedscy dowódcy od śmierci Gustawa Adolfa. W r. 1642 dotarł on

przez Brandenburgią i Szląsk aż do Morawy i zdobył Ołomuniec. Arcyksiążę Leopold i Piccolomini zmusili go do odwrotu do Saxonli; lecz ponieśli tam powtórną klęskę pod *Breitenfeldem* (1643). Torstenson ścigał ich znowu przez Czechy i Morawę aż do Austryi. Zanosiło się jednak wtenczas na wojnę między Danią i Szwecyą, a to zmusiło go do odwrotu. Gallas posunął się za nim aż do Holsztynu (1644). Ale Torstenson z niesłychaną szybkością ukończył wojnę z Danią, zadawszy jéj kilka klęsk dotkliwych i zmusiwszy ją do zawarcia pokoju; poczém zwrócił się natychmiast przeciw Gallasowi, który bez zatrzymania cofał się aż do Czech. Inne wojsko cesarskie, które pod dowództwem Hatzfelda stanęło z nim do walki, rozbił Torstenson w bitwie pod *Jankowem* (1645), poczém posunął się aż pod Wiedeń. Tu miał się z nim połączyć także i *Jerzy Rakoczy*, wojewoda siedmiogrodski, lecz Turcy przeszkodzili temu, gdyż zależało im wtenczas na utrzymaniu pokoju z cesarzem.

W czasie téj burzy wojennéj we własnych krajach cesarza srożyła się wojna z Francyą nad Renem i w Szwabii, prowadzona przeważnie wojskami bawarskiémi ze zmienném szczęściem. Podczas gdy Torstenson kusił się o zdobycie Wiednia, udało się arcyksięciu Leopoldowi, Gallasowi i Bawarczykom wyprzeć Francuzów po za Ren. Teraz przybył Leopold na odsiecz Wiednia i zmusił szwedskiego wodza do opuszczenia Austryi i Morawy (1645).

Wkrótce potém złożył Torstenson dla braku zdrowia dowództwo, a *Gustaw Wrangel* został następcą jego (1646). I ten starał się, by przenieść wojnę głównie do krajów cesarskich. W r. 1646 wyruszył przeciw niemu sam cesarz Ferdynand, broniąc mu koło Chebu wejścia do Czech; poczém Wrangel, połączywszy się ze sławnym francuskim generałem *Turennem* wkroczył do Bawaryi, by stamtąd wykonać napad na Austryą. Piccolomini stanął przeciw obu wodzom nieprzyjacielskim, i zmusił ich, że cofnęli się aż do Menu. Ale w r. 1648 wtargnął inny szwedski generał *Königsmark* do Czech w sam środek kraju, zajął niespodzianie *Małą stronę Pragi* i przystąpił do oblężenia *Starego* i Nowego miasta. Mieszczaństwo z małym pocztem regularnego wojska broniło się tak dzielnie, że odparło wszystkie szturmy, aż nadeszła wieść

o zawartym pokoju w Monasterze i Osnabryku, który wreszcie położył koniec trzydziesty już rok trwającéj wojnie (1648).

W pokoju tym, zwanym *westfalskim*, przysądzono tak Francyi jak i Szwecyi kraje Rzeszy niemieckiéj, na których zaborze im zależało; a mianowicie zabrała Francya Alzacyą, któréj niektóre części aż dotąd należały do tak zwanych zewnętrznych austryackich posiadłości. Protestanccy i katoliccy książęta niemieccy uznani zostali za udzielnych i niezależnych panujących w krajach im podległych; władzę zaś cesarza ograniczono na kierownictwo ogólnemi sprawami państwa, wykonywane wspólnie z elektorami i innymi przedniejszymi książętami, a którzy odtąd stałych delegatów swoich przy sejmie w Ratysbonie utrzymywać mieli. Urządzenie to podawało Francyi i Szwecyi a oraz innym sąsiednim państwom ciągłą sposobność do mieszania się w sprawy niemieckie, gdyż znachodziło się zawsze stronnictwo między książętami, gotowe do popierania samolubnych ich zamiarów. Wpływu swego na książąt niemieckich używały państwa te mianowicie na to, aby dom habsburski pozbawić tronu cesarskiego. Jednak udało się Ferdynandowi za życia jeszcze swego przeprowadzić wybór najstarszego syna swego Ferdynanda IV. na następcę w cesarstwie (1653). Gdy ten przed ojcem jeszcze umarł (1654), Francya i Szwecya nie dopuściły wprawdzie, by za życia ojca jeszcze wybrano młodszego syna Leopolda, lecz po śmierci Ferdynanda III. (1657), został on mimo ich oporu cesarzem, albowiem żaden z książąt niemieckich nie czuł się dość potężnym, by utrzymać się na tronie cesarskim.

§ 89. Cesarz Leopold I. Wojna z Turkami. Bitwa pod St. Gotthardem.

Przed tém już odbyła się koronacya *Leopolda I.* na króla Czech i Węgier (1655). W kilka lat po jego na tron wstąpieniu umarł Ferdynand Karol na Tyrolu (1662), syn Leopolda, brata Ferdynanda II, a nastąpił po nim brat jego Zygmunt Franciszek, biskup augsburski. Lecz już w trzy lata (1665) późniéj umarł także i Zygmunt Franciszek, a Tyrol

przypadł cesarzowi Leopoldowi i zostawał odtąd w ciągłém połączeniu z resztą krajów monarchii pod jednym panującym.

Jeszcze nie przeminęły dla monarchii austryackiéj zgubne skutki trzydziestoletniéj wojny, a już nadchodziła nowa burza od strony Turcyi. Powodem tego były zawsze jeszcze nieuporządkowane stosunki Siedmiogrodu, którego książęta, zmuszeni staczać ciągłe walki z niesforną i o dobro kraju niedbającą szlachtą, popadali przez to w co raz większą zależność od Turcyi, któréj przez cały ten czas daninę płacić musieli.

Jerzy Rakoczy pomagał królowi szwedskiemu Karolowi Gustawowi X. w wojnie jego przeciw *Janowi Kazimierzowi*, królowi polskiemu; lecz ponieważ nie zgadzało się to z widokami Turcyi, dlatego pozbawiła go Porta godności książęcéj (1657). Szlachta siedmiogrodska wybrała księciem *Franciszka Redaja*, którego jednak Porta niezatwierdziła, lecz ustanowiła w miejsce jego *Achacego Barczaja.* Przeciw temu wystąpił Rakoczy i wypędził go z kraju (1659). Barczajowi przybyli jednak Turcy z pomocą; a gdy Rakoczy po dwuletniéj wojnie z nimi poległ w bitwie pod Kołoszwarem (1660), zabrali Turcy całe zacisańskie Węgry, będące dotąd częścią księstwa siedmiogrodskiego i wcielili je do państwa swego. Stronnictwo Jerzego Rakoczego wybrało teraz następcą jego *Jana Kemenego.* Ten zwyciężył Barczaja i stracić go kazał; poczém zwrócił się do cesarza Leopolda z prośbą o pomoc przeciw Turkom, odstępując mu za to siedmiogrodską część Węgier górnych. Lecz na to Turcy nie chcieli pozwolić i rozpoczęli wojnę z cesarzem. *Kemeny* został usunięty, a *Michał Apaffy* mianowany następcą jego. Cesarz wysłał na pomoc Kemenemu znakomitego swego wodza *Montecuculego* (1661), który wkroczył do Siedmiogrodu, zdoby Kołoszwar i rzucił do kilku miast załogi cesarskie. Lecz po oddaleniu się jego zginął Kemeny w przypadkowéj utarczce z małym pocztem Turków (1662), poczém Michał Apaffy bez dalszéj przeszkody wszedł w posiadanie władzy swojéj.

Wojnę z cesarzem rozpoczął w r. 1663 wielki wezyr *Achmet Kiuprili* wielką wyprawą na Węgry. Z armią, złożoną z 200.000 ludzi, przeszedł on pod Ostryhomem Dunaj, zdobył *Neuhäusel* i *Nitrę*, i spustoszył całą węgierską Sło-

waczyznę a oraz wielką część Morawy. Wojsko cesarskie za słabe, by stawić opór tak przemagającéj sile tureckiéj, trzymało się w obwarowanym obozie pod Komornem. Dopiero po rozłożeniu się Turków na leże zimowe, odebrali cesarscy Nitrę i oblegli *Kaniszę.* W celu obrony tego miasta zwrócił się wielki wezyr z całą swoją armią do zachodnich Węgier, i stoczył niedaleko granicy styryjskiéj bitwę około miasta *St. Gottharda* (1664). Tu pobił go Montecuculi na głowę, poczém zawarto pokój na lat 20 w *Eisenburgu* (Vasvar). Michał Apaffy został wojewodą siedmiogrodskim, lecz tak cesarz jak Turcy utrzymali się w posiadaniu siedmiogrodskiéj części Węgier, którą poprzednio byli zajęli.

§ 90. Zamachy Ludwika XIV. Pokój akwisgrański i nimwecki.

Zaraz po tych wypadkach musiał dwór cesarski zwrócić baczność swoję na sprawy Rzeszy niemieckiéj i zachodnich jéj sąsiadów. Albowiem *Ludwik XIV.*, król francuski, potężniejszy od któregokolwiek z poprzedników swoich, rozpoczął rozszérzać granice państwa swego kosztem krajów sąsiednich. Najpierw rozpoczął on wojnę z Hiszpanią i zabrał niektóre miasta w Niederlandach, a oraz Wolne hrabstwo burgundskie (Franche-Comté), będące dotąd częścią cesarstwa niemieckiego (1668). Nadaremnie wzywał cesarz książąt niemieckich do obrony granic państwa; dopiero kiedy Holandya i Anglia zawarły z cesarzem i Hiszpanią przymierze przeciw Francuzom, oddał Ludwik w *pokoju akwisgrańskim* Wolne hrabstwo burgundskie, lecz zatrzymał zdobyte miasta niederlandskie.

Lecz już w następnym roku napadł Ludwik Holandyą, wygnał księcia Karola lotaryńskiego i elektora trewirskiego z ich krajów (1669), i spustoszył Palatynat dolny a oraz inne kraje niemieckie, nad Renem położone. Lecz i teraz jeszcze nie dali się książęta niemieccy nakłonić do wojny z Francyą. Dopiero kiedy Ludwik zabrał niektóre okolice po lewym brzegu Renu, należące do elektora brandenburskiego, przystąpił tenże do przymierza z cesarzem (1672).

Montecuculi zmusił Francuzów do ustąpienia za Ren (1673), poczém i Rzesza wydała wojnę Ludwikowi, który natomiast w Szwecyi silnego znalazł sprzymierzeńca (1674). Szwedzi uderzyli na elektora brandenburskiego, lecz zostali pod Ferbellinem pobici (1675). Ale Francuzi zdobyli powtórnie Franche-Comté, przeszli Ren a w końcu zmusili cesarza i Rzeszę do zawarcia pokoju w *Nimwegen* (1679), na mocy którego Franche-Comté, a pod pewnym względem nawet i Lotaryngia przyłączone zostały do Francyi.

§ 91. Spisek węgierskich magnatów.

Podczas tych wojen zaszły w Węgrzech wypadki, nader ważne w skutkach swoich dla bytu monarchii austryackiéj. Nieustanna skłonność szlachty węgierskiéj do spiskowania i rokoszów, zrodziła wkrótce po ukończeniu wojny tureckiéj nowy spisek w celu oderwania Węgier od domu austryackiego. Należeli do niego: najwyższy urzędnik królestwa palatyn Franciszek *Wesselenyi*, najwyższy sędzia kraju Franciszek *Nadasdy*, ban chorwacki *Piotr Zriny* a oraz dwaj najmożniejsi magnaci *Krzysztof Frangepani* i *Franciszek Rakoczy*. Do spisku wciągnięto także i styryjskiego naczelnika kraju *Erazma Tattenbacha*. Porozumiawszy się między sobą (1666), zawarli oni układ z Michałem Apaffym, księciem siedmiogrodskim i rozpoczęli rokowania o pomoc z Portą i Ludwikiem, królem francuskim, jako najzaciętszymi nieprzyjaciołmi cesarza. Wesselenyi umarł r. 1667; a dopiero po śmierci padł dwór na ślad tego sprzysiężenia. Ani groźby, ani przyrzeczenie przebaczenia winy nie powstrzymały naczelników spisku od tegoż wykonania.

Rakoczy podburzył górne Węgry, i zwołał do *Koszyc* zgromadzenie 13 komitatów, na którém uchwalono zaciąg wojska przeciw cesarzowi. Zriny podniósł rokosz w Chorwacyi. Wtedy wysłał cesarz nieco wojska do obu tych krajów, by stłumić powstanie w samym jego początku. Konwent koszycki i tegoż wojska zostały rozprószone (1670), zamki Zrinyego zdobyte. Wszyscy sprawcy powstania

dostali się w ręce sprawiedliwości. Zriny, Nadasdy, Frangepani i Tattenbach zostali straceni (1671).

Aby na przyszłość w Węgrzech silniejszy stworzyć porządek, zamierzył Leopold przeobrazić dotychczasową ustawę państwa, a zaczął od tego, że mianował *Kaspra Armbringera*, wielkiego mistrza zakonu niemieckiego, pełnomocnym gubernatorem w Węgrzech (1673). Krok ten przysporzył powstaniu, już prawie przytłumionemu, nowych uczestników. Na czele ich stanął *Emeryk Tekely*, który przed tém schronił się był do Siedmiogrodu. Wsparty pomocą Michała Apaffyego wpadł on ze zbrojnym pocztem do Węgier górnych; wkrótce wzrosło tu wojsko jego przez miejscowych malkontentów i polskich ochotników do 20.000 ludzi (1678), podczas gdy Ludwik XIV. przyrzékł mu hojne zasiłki pieniężne, Porta zaś wojska pomocnicze. Wielka część Węgier górnych, a także i miasta górnicze wpadły wnet w ręce rokoszan. Leopold, zatrudniony wojną z Ludwikiem XIV., toczoną nad Renem, nie mógł rozwinąć w Węgrzech dostatecznéj siły militarnéj. Dlatego powołał on w r. 1681 sejm do *Szopronia* (Ödenburg), na którym przywrócono dawniejszą ustawę krajową, poczyniwszy w niéj najniezbędniejsze tylko zmiany; dla rokoszan zaś ogłoszono ogólną amnestyą. Lecz wszystkie łagodne środki okazały się daremnymi.

§ 92. Druga wojna z Turkami za Leopolda I. Wtóre oblężenie Wiednia.

Pokój, zawarty z Turcyą, zbliżał się do końca. Porta, korzystając z przykrego położenia cesarza, zgadzała się na jego odnowienie tylko pod warunkiem, że cesarz zobowiąże się do płacenia dawniejszego haraczu. Kiedy cesarz warunku tego przyjąć nie chciał, wypowiedziała Turcya Austryi wojnę. Z Tekelym zawarto układ (1682), na mocy którego otrzymać miał *Węgry górne* z tytułem księstwa pod zwierzchnictwem sułtana i za opłatą rocznéj daniny. Tekely zdobył w r. 1682 Koszyce, Preszów, Nitrę i innych miast wiele. W r. 1683 wkroczył sam wielki wezyr *Kara Mustafa* na czele 200.000 ludzi do Węgier. Celem wyprawy

jego było zdobycie Wiednia. Wojska cesarskie pod dowództwem Karola lotaryńskiego, którego Ludwik XIV. pozbawił był księstwa, musiały ustępować spiesznie przed przemocą turecką. Cesarz Leopold udał się do Lincu, a Turcy oblegli po raz wtóry stolicę monarchii.

Niebezpieczeństwo, które stąd groziło całemu chrześciaństwu, zjednało cesarzowi chętnych sprzymierzeńców. Z książąt niemieckich przysłała Bawarya, Saxonia i Baden znaczne posiłki wojenne. *Jan Sobieski*, król polski, który już przed tém prowadził wojnę z Turkami, zawarł z cesarzem przymierze w celu wzajemnéj obrony i stanął osobiście na polu walki. Załoga wiedeńska, którą dowodził *Rydiger Stahremberg i Zdeńko Kaplirz ze Sulewic* odpierała przez ośm tygodni dzikie napady Turków. Lecz w samą porę jeszcze nadciągnęły wojska chrześciańskie pod dowództwem Karola lotaryńskiego i Jana Sobieskiego na odsiecz miastu. Pod murami Wiednia stoczono krwawą bitwę; Kara Mustafa został na głowę pobity i cofnął się do Węgier.

§ 93. Wyswobodzenie Węgier z pod panowania tureckiego. Pokój karłowicki i ryswicki.

W ślad za nim pospieszyły wojska cesarskie, aby rozpocząć stanowczy bój o wyswobodzenie królestwa węgierskiego z pod panowania Turków. W tym samym jeszcze roku zdobyto *Ostryhom* (1683). W r. 1684 przystąpili *Wenecyanie* do przymierza z cesarzem i z Polską, by rozpocząć z Turkami wojnę na morzu. Cesarscy pobili Turków pod Budą, zdobyli *Peszt* i wyparli Tekelego, walczącego w Węgrzech górnych, do wschodnich komitatów. W r. 1685 wystąpili Turcy ze świeżemi siłami do walki, zmusili wojsko cesarskie do opuszczenia Pesztu i oblegli Ostryhom. Tu pobił ich powtórnie Karol lotaryński [1]) i zdobył Neu-

[1]) Książę *Karol V. lotaryński*, urod. 1643, walczył najpierw przy boku stryja swego Karola przeciw Francyi; późniéj nie przyjąwszy warunków pokoju nimweckiego, tyczących się Lotaryngii, wstąpił do armii austryackiéj. Znakomite zdolności wojskowe obok niezwykłéj skromności zjednały mu przychylność Montecuculego,

häusel. Seraskier Ibrahim, nowy wódz wojska tureckiego po Karze Mustafie, którego sułtan udusić rozkazał, składał winę złego prowadzenia wojny na Tekelego i pojmał go w Waradynie zdradziecko. Lecz sułtan Tekelego wypuścić, a Ibrahima ściąć rozkazał; atoli podczas zamętu, sprowadzonego owém uwięzieniem między węgierskimi rokoszanami, zdobyli cesarscy *Koszyce*, Saros-Patok i inne jeszcze miejsca we wschodnich komitatach, poczém winnych do surowéj pociągnięto odpowiedzialności.

W roku 1686 wyprowadził Karol lotaryński wojsko cesarskie z Komorna i posuwał się z niém po obu brzegach Dunaju aż do Pesztu i Budy. Po zdobyciu Pesztu przystąpiono do oblężenia Budy. Wtedy wielki wezyr nadciągnął z całą swoją siłą, lecz prawie przed oczyma jego zdobyli *chrześcianie Budę* po długiéj i upornéj obronie załogi miasta. Wielki wezyr cofnął się do Osieka; cesarscy postępując za nim zdobyli Siklosz, Pięciokościoły, tudzież prawie całe tureckie Węgry po prawéj stronie Dunaju, a wnet potém i Szegedyn nad Cisą. Wkońcu zwrócił się Karol lotaryński z główną swoją armią do Siedmiogrodu. *Michał Apaffy* musiał się poddać i uznać zwierzchność króla węgierskiego nad Siedmiogrodem w ten sposób, jak było przed Janem Zapolskim; zatrzymał bowiem tylko godność książęcą dla siebie i swoich potomków, a przyjąć musiał załogi cesarskie do Kołoszwaru, Sibina i do 12 innych najsilniéj obwarowanych miast kraju swego. Nowe wojsko tureckie, które r. 1687 nadciągnęło do Węgier, doznało zupełnéj porażki pod *Parkanami*, cztery mile od Mohaczu, poczém cesarscy zajęli Sławonią aż po Sawę i ujście jéj do Dunaju. Cesarz Leopold zwołał tego roku *sejm do Preszburga*, na którym powtórnie ogłoszono powszechną amnestyą a oraz zatwierdzono dotychczasową ustawę krajową,

---

a połączonym usiłowaniom obydwu zawdzięcza armia austryacka ówczesne swoje wydoskonalenie. Wojsko czciło go jako ojca, a miłość ta obok wiary w wielkie zdolności jego jako wodza, przyczyniły się do zwycięstw jego pod Wiedniem, Parkanami, Ostryhomem, Wacowem, Budą i Mohaczem. Król Jan Sobieski wielbił go dla cnót jego i szczycił się jego przyjaźnią, a temu stosunkowi tylko zawdzięczyć należy w wielkiéj części powodzenie pod Wiedniem w r. 1683. Umarł w r. 1690, licząc dopiero 47 rok życia. Był on dziadem Franciszka Stefana lotaryńskiego, męża Maryi Teresy i założyciela obecnie panującéj dynastyi austryackiéj. Przyp. tłum.

jednak opartą na wyraźném uznaniu *dziedziczności tronu*, jako zasadniczéj podstawy państwa.

Po wyparciu nieprzyjaciela chrześciaństwa z całego królestwa węgierskiego prócz niektórych twierdz, trzymanych w ciągłém oblężeniu, przenieśli wodzowie cesarscy wojnę na ziemię turecką. W r. 1688 zdobyto *Belgrad* serbski; w r. 1689 przystąpił także i car rosyjski do przymierza przeciw Turkom; wojsko cesarskie wkroczyło do Bośnii, Serbii i Wołoszczyzny, i zdobyło *Widdin*. Już podczas téj wojny przechodzili kilkakrotnie serbscy mieszkańcy tych ziemi na terytoryum cesarskie, by przyłączywszy się do wojska chrześciańskiego walczyć przeciw dotychczasowym swym ciemiężycielom. Teraz wydał cesarz Leopold odezwę do mieszkańców zajętéj części Serbii, ofiarując im siedziby w ziemiach, dopiero co na Turkach zdobytych (1690); a w skutek tego przesiedliło się przeszło 36.000 rodzin serbskich, greckiego wyznania, z patryarchą swym *Arsenim Czernowiczem* do Syrmii, czyli wschodniéj części Sławonii, i do Baczki t. j. do ziemi, położonéj między Dunajem a dólną Cisą. Cesarz Leopold nadał im wielkie swobody (1690), a w zamian za to zobowiązali się ci nowi osadnicy, jak niegdyś Uskokowie w Chorwacyi, do stałéj służby wojennéj na tureckiém pograniczu.

Postępy oręża cesarskiego wstrzymane zostały w skutek nowego naruszenia pokoju przez Ludwika XIV. Znowu zabrał on część krajów Rzeszy niemieckiéj na lewym brzegu Renu. Cesarz nakłonił książąt niemieckich do ponownego podniesienia broni przeciw najezdcy (1690), a z powodu tego musiano część wojska z Węgier wyprawić nad Ren. Turcy korzystali z téj sposobności w nadziei odzyskania dawniejszéj potęgi. Wielki wezyr *Mustafa Kiuprili* zdobył Widdin i Belgrad (1690) i wyprawił Tekelego z pomocniczém wojskiem tureckiém do Siedmiogrodu. Tu właśnie umarł był książę Michał Apaffy (1690), a w imieniu małoletniego syna jego Michała II. rządzili krajem cesarscy komisarze. Tekely wpadł do kraju i kazał obwołać się księciem. Lecz wódz wojsk cesarskich Ludwik, margrabia badeński, wystąpił niebawem przeciw niemu i wyparł go do Multan. W następnym roku przeszedł Mustafa Kiuprili Sawę i ude-

rzył na margrabiego badeńskiego pod *Słonym kamieniem* (Salankemen) nad Dunajem (1691), lecz poniósł klęskę po długiéj i krwawéj bitwie.

Po tém świetném zwycięstwie udał się margrabia badeński nad Ren dla objęcia naczelnego dowództwa przeciw Francuzom. Ponieważ brakło zdolnego dowódcy po stronie cesarskiéj, dlatego wlekła się teraz wojna z Turkami przez kilka lat z małém tylko powodzeniem.

W r. 1695 wyruszył w pole sam sułtan *Mustafa II.*, zdobył Lipę, poraził wojsko cesarskie pod *Lugoszem*, a powtórnie pod *Temeszwarem* (1696), poczém opanował cały Banat. Stronnicy Tekelego wzburzyli na nowo Węgry górne i zdobyli *Tokaj*. Wtedy postawił cesarz na czele armii węgierskiéj 34 letniego bohatera *księcia Eugeniusza sabaudskiego*. [1]) Eugeniusz uderzył na sułtana podczas przechodu wojska jego przez rzékę Cisę pod *Sentą* (1697). W skutek śmiałego i po mistrzowsku wykonanego napadu ponieśli tu Turcy najkrwawszą ze wszystkich klęskę, po któréj sułtan uciekł spiesznie do Konstantynopola. Wnet potém rozpoczęto układy pokojowe, a w końcu stanął pokój zawarty w *Karłowicach* (1699). Przed tém już, bo w r. 1696 objął był cesarz Leopold Siedmiogród w zarząd własny, zniewolony do tego niebezpiecznémi knowaniami, w które zapuścił się Michał II. Apaffy; za odstąpienie kraju wyznaczył mu cesarz stosowne wynagrodzenie. Teraz musieli Turcy zrzeknąć się wszelkich praw do Siedmiogrodu oraz do Węgier, będących w ich posiadaniu, z wyjątkiem *Banatu temeszwarskiego*, rozgraniczonego z Cisą i Moroszą.

Wojnę z Francyą ukończono dwa lata pierwéj *poko-*

---

1) Książę *Eugeniusz Franciszek* urod. się 18. paźd. 1663 w Paryżu. Był on piątym z kolei synem hr. Eugeniusza Soissons z domu sabaudskiego i Olimpii Mancini, córki kardynała Mazariniego. Odepchnięty przez Ludwika XIV, wstąpił młody Eugeniusz do służby austryackiéj, a pierwsze wawrzyny wojenne zbierał pod okiem księcia lotaryńskiego. Przy odsieczy Wiednia uzyskał Eugeniusz stopień pułkownika, przy zdobyciu Ostryhomu stopień generała. W r. 1688 był on komendantem armii austryackiéj we Włoszech, a w roku 1697 został naczelnym jéj wodzem w Węgrzech. Odtąd poczyna się okres wielkich jego czynów wojennych i sławy wiekopomnéj. Wenecki poseł Ruzini nazywa go „roztropnym w radzie, śmiałym w pomysłach, odważnym w ich wykonaniu, zimnym podczas bitwy, skąpym w słowach, oszczędnym w szafowaniu grzecznościami, wysokim w szacunku i zaufaniu każdego, nieubliżającym nikomu, od wszystkich lubianym“. *(J. Zahn. Ferdynand III. und Leopold I. Wien 1869.)* Przyp. tłum.

jem ryswickim (1697), w którym Ludwik XIV. zwrócił niektóre kraje, dawniéj zabrane, a mianowicie *księstwo lotaryńskie*. Pojednawcze to jego usposobienie stąd pochodziło, że Francya potrzebowała wytchnienia, by mogła się przygotować do nowéj wojny, cięższéj od wszystkich poprzednich.

§ 94. Hiszpańska wojna sukcesyjna.

W Hiszpanii panował wtedy król Karol II., ostatni męski potomek starszéj linii domu habsburskiego. Po bezpotomném jego zejściu miały według układów familijnych kraje hiszpańskie przypaść młodszéj linii austryackiéj. [1]) Lecz Ludwik XIV. chciał, aby z pominięciem Austryi Hiszpania dostała się wnukowi jego Filipowi andegaweńskiemu, i pozawierał jeszcze za życia Karola II. rozmaite układy z innémi państwami, zmierzające do podziału monarchii hiszpańskiéj. Wkrótce przed śmiercią Karola II. wyłudził on na nim podpisanie

[1]) Historyk francuski *Mignet (Négotiations relatives à la succession d' Espagne 1835—1842)* pierwszy wyjaśnił dokładnie sprawę sukcesyi hiszpańskiéj. Dowiódł on, że według hiszpańskiego prawa sukcesyjnego, linia *prosta* miała *zawsze* pierwszeństwo przed linią poboczną, a przeto córki panującego króla przed tegoż braćmi. Prawo to uznawała i hiszpańska linia domu habsburskiego, bo świadczy o tém testament Karola V. i Filipa II. Z dzieci Filipa IV. był *Karol II.* ostatnim męskim potomkiem, *Marya Teresa* starszą, *Małgorzata Teresa* młodszą córką. Pierwsza, małżonka Ludwika XIV. zrzekła się przed ślubem prawa swego do dziedzictwa hiszpańskiego za wypłaceniem posagu 500.000 korón, lecz *posagu tego nie wypłacono nigdy*, a z powodu tego uznał później Ludwik XIV. zrzeczenie się małżonki swéj za nieważne, bo 1. sprzeciwiało się hiszpańskiemu prawa sukcesyjnemu a 2. ponieważ niewypłacono jéj posagu. *Małgorzata* była małżonką Leopolda, a wychodząc za mąż nie zrzeka się dziedzictwa swego. Ludwik XIV. i Leopold chcieli dlatego z początku załatwić sprawę sukcesyjną na drodze pokojowéj i zawarli między sobą układ (1668) względem podziału sukcesyi, zapomniany jednak późniéj z powodu wojny między Francyą i Austryą. W r. 1698 w porozumieniu z Anglią i Holandyą wystąpił Ludwik XIV. z nowym projektem podziałowym. Lecz dowiedział się o tém Karol II. i wyznaczył dziedzicem swoim jedynego potomka Małgorzaty w prostéj linii, Józefa Ferdynanda, syna elektora bawarskiego Maxymiliana i Maryi Antoniny, córki Małgorzaty i Leopolda; lecz ten umarł r. 1699. Wtedy unieważnił Karol II. zrzeczenie się Maryi Teresy i postanowił dziedzicem swoim wnuka jéj, Filipa andegaweńskiego (2. paźd. 1700.) W cztéry tygodnie późniéj umarł Karol II. Lecz Leopold nie odstąpił i teraz od prawa swego i opierał je na pochodzeniu swojém od infantki Maryi, córki Filipa III., która przed zamęściem swojém z Ferdynandem III. nie zrzekła się prawa do dziedzictwa hiszpańskiego, podczas gdy uczyniła to wyraźnie siostra jéj Anna, wychodząc za Ludwika XIII. *(A. Gindely, Lehrbuch der allgemeinen Geschichte. T. III. Wyd. 4.)*

Przyp. Tłum.

testamentu, w którym Filipa andegaweńskiego ustanowił dziedzicem korony hiszpańskiéj. Karol II. umarł w r. 1700. Bez zwłoki wysłał Ludwik wnuka swego do Hiszpanii, kazał go za zgodą stanów koronować w Madrycie (1700), a równocześnie wyprawił wojska do Włoch i Niederlandów dla zajęcia krajów, należących do monarchii hiszpańskiéj (1701).

Wynikła stąd wojna, tak zwana hiszpańska sukcesyjna. Ludwik XIV. pozyskał na swoję stronę kilku książąt niemieckich, a mianowicie Maxymiliana bawarskiego i brata jego elektora kolońskiego, we Włoszech zaś Wiktora Amadeusza sabaudskiego i księcia mantuańskiego. Agenci Ludwika starali się o zgotowanie kłopotów cesarzowi Leopoldowi we własnych jego krajach, albowiem podburzali szlachtę węgierską do nowego rokoszu. Przytém była monarchia austryacka znacznie osłabioną w skutek ogromnych wysileń, których wymagała ledwie co ukończona wojna z Turkami. W takich okolicznościach książę Eugeniusz sabaudski, postawiony na czele szczupłego i źle zaopatrzonego wojska cesarskiego we Włoszech, z początku słaby tylko opór mógł stawić Francuzom. Dopiero po roku udało się dworowi cesarskiemu nakłonić Anglią i Holandyą do przymierza z sobą w celu wyniesienia drugiego syna cesarskiego, arcyksięcia Karola, na tron hiszpański (1701). Do przymierza tego przystąpił wkrótce także Fryderyk, elektor brandenburski, któremu cesarz nadał tytuł *króla pruskiego*. Za jego i kilku innych książąt niemieckich współdziałaniem wydała i Rzesza wojnę Ludwikowi XIV., a wskutek tego wystawiono wojsko nad Renem, podczas gdy Marlborough, wódz angielski, wtargnął do hiszpańskich Niederlandów (1702).

Elektor bawarski trzymał się mimo tego wytrwale przymierza francuskiego. Wojsko jego, połączone z francuskiém pod dowództwem marszałka Villara, zwyciężyło kilka razy nad Renem. W r. 1703 uderzyli Bawarczycy i Francuzi z dwóch stron na *Tyrol;* elektor zdobył Insbruk a marszałek francuski Vendome dotarł z Lombardyi aż do Trydentu. Przeciw obydwom wystąpił lud tyrolski do walki. Kiedy Bawarczycy pokusili się o przejście przez wysoki grzebień Alp w środku kraju w celu połączenia się z Vendomem, zamknięto ich w ciasnych dolinach, porażono na

głowę, a wkrótce wyparto z całego kraju. Książę Eugeniusz sabaudski teraz udał się z Włoch do wojska cesarskiego w Niemczech; także i Marlborough przybył w pospiesznych marszach z Niederlandów do Bawaryi, a połączywszy się z Eugeniuszem uderzyli obydwaj na połączone siły francusko-bawarskie pod *Hochstädt* (1704). Francuzi i Bawarczycy ponieśli tu zupełną klęskę. Marszałek Tallard dostał się do niewoli; elektor bawarski uciekł do Niederlandów, a cała Bawarya wpadła w ręce wojska cesarskiego i musiała ludźmi i pieniędzmi przyczyniać się do prowadzenia dalszéj walki przeciw Francuzom.

Jeszcze przed tém zwycięstwem wylądował był syn cesarza Leopolda arcyksiążę Karol przy pomocy Anglii i Holandyi w *Hiszpanii* i rozpoczął w przymierzu z królem portugalskim wojnę przeciw Filipowi andegaweńskiemu na ziemi hiszpańskiéj (1703). Wiktor Amadeusz sabaudski, z obawy przed wzmagającą się przemocą Francuzów we Włoszech, przeszedł także na stronę cesarza (1703). Lecz tymczasem wybuchło w Węgrzech za namową Ludwika XIV. nowe powstanie pod przywodnictwem *Franciszka Rakoczego*. Gdy z powodu wojny stało tam mało tylko wojska, dlatego opanowali rokoszanie wkrótce kraj prawie cały z wyjątkiem miejsc warownych, a z których także usiłowali wyprzeć załogi cesarskie.

Wśród takiego stanu rzeczy umarł cesarz Leopold I. r. 1705. Nastąpił po nim starszy syn jego *Józef I.*, a ten prowadził wojnę z daleko większym naciskiem, jak ojciec jego. Elektorowie bawarski i koloński, a także i książę mantuański, jako wiarołomni wazale cesarstwa, ogłoszeni zostali za pozbawionych swych krajów (1705). Marlborough pobił marszałka francuskiego Villeroi i wygnanego elektora bawarskiego w bitwie pod *Ramillies* (1706). Marszałek Vendome, opierający się dotąd Eugeniuszowi we Włoszech, musiał w skutek tego spieszyć do Niederlandów przeciw wodzowi angielskiemu. Teraz wyparł Eugeniusz Francuzów nietylko z całéj Lombardyi, lecz wyswobodził także i *Turyn*, który w oblężeniu trzymali, poczém ścigał ich aż do Francyi i obległ *Tulon*, zaczepiony równocześnie przez Anglików i Holendrów od strony morskiéj (1706).

W tym samym czasie wtargnął inny wódz cesarski *Daun* do Neapolu i opanował kraj cały.

Oblężenie Tulonu nie miało spodziewanego powodzenia; książę Eugeniusz musiał odstąpić od niego i udał się do Niederlandów. Tu odniósł on i Marlborough pod *Oudenarde* (1708) świetne zwycięstwo nad dzielnym Vendomem, a w następnym roku pod *Malplaquet* (1709) nad generałem Villarem. Ludwik XIV. ofiarował pokój, i gotów był ustąpić z Hiszpanii, by wnukowi jego Filipowi andegaweńskiemu zostawiono tylko hiszpańskie posiadłości w Niederlandach i we Włoszech. Lecz przeciwnicy jego żądali zwrotu nawet tych krajów, które był bezprawnie zabrał w poprzednich wojnach. Obie strony prowadziły tedy dalėj wojnę z tém większém wysileniem. Francuzi rzucili główne swoje siły pod Vendomem do Hiszpanii. Arcyksiążę Karol wszedł był zwycięzko już do Madrytu, ale Vendome pobił wojsko jego pod *Villa Viciosa* (1709) i zmusił go do ograniczenia się na obronie Katalonii.

§ 95. Niepokoje w Węgrzech podczas wojny o sukcesyą hiszpańską.

W *Węgrzech* i *Siedmiogrodzie* przybierało tymczasem powstanie z każdym rokiem coraz groźniejsze rozmiary. Niewyćwiczone bandy powstańców nie mogły wprawdzie podołać wojsku cesarskiemu w otwartém polu, lecz ponieważ liczba tego była nader szczupłą, dlatego chciał dwór cesarski na drodze łagodności nakłonić Rakoczego i innych przywódców powstania, by wrócili do uległości. Lecz wszystkie starania okazały się daremnémi. Na zjeździe, zwołanym w tym celu do Tyrnawy, stawiał Rakoczy za warunek pokoju zniesienie dziedziczności tronu węgierskiego w rodzinie Habsburgów, dla siebie zaś domagał się Siedmiogrodu jako księstwa udzielnego (1705).

Po dwóch latach kazał on się istotnie na sejmie siedmiogrodskim w Marosz-Wasarheli obwołać księciem Siedmiogrodu, poczém zwołał sejm węgierski do Onodu, na którym ogłosił Józefa I. za pozbawionego tronu węgier-

skiego (1707). W tym samym czasie, kiedy Eugeniusz i Marlborough w Niederlandach i we Włoszech sławne odnosili zwycięstwa, wyprawiono wreszcie generała *Heistera* z silniejszém nieco wojskiem do Węgier, a ten pobił Rakoczego w bitwie pod Treneczynem (1708). Daremnie wysyłał Rakoczy dwukrotne poselstwo do Carogrodu o pomoc turecką; po zdobyciu wszystkich przez niego zajętych miast przez wojska cesarskie, musiał on wkońcu uciekać do Polski (1710). Cesarz ułaskawił wszystkich uczestników rokoszu i zatwierdził powtórnie w tak zwanéj *ugodzie szatmarskiéj* (1711) dotychczasową ustawę królestwa. Niedługo potém umarł cesarz Józef I. w 33 roku życia swego, nie pozostawiwszy męskich potomków (1711).

§ 96. Pokój utrechcki i rastadski.

Ze śmiercią jego nastał w wojnie z Ludwikiem XIV. zwrot niepomyślny. W panowaniu nad krajami austryackimi i w cesarstwie nastąpił po nim brat jego *Karol VI.*

Anglia i inni sprzymierzeńcy Austryi obawiali się teraz zbyt wielkiego skupienia potęgi w jednych rękach, gdyby ten sam panujący posiąść miał i całą Hiszpanią. Dlatego zawarła Anglia zaraz po śmierci Józefa zawieszenie broni z Ludwikiem XIV. (1712), a wnet potém i pokój w *Utrechcie* (1713). Karol, tém niezadowolony, prowadził czas jeszcze jakiś wojnę z Francuzami nad Renem, lecz wkońcu przystąpił do pokoju utrechckiego w ugodzie rastadskiéj i badeńskiéj (1714). Filip andegaweński otrzymał Hiszpanią, cesarz zaś Niederlandy, Neapol, wyspę Sardynią, księstwo Medyolanu i Mantui. Sycylią otrzymał książę sabaudski. Bawaryą zwrócono dawniejszéj rodzinie książęcéj.

§ 97. Wojna z Turkami. Pokój pasarowicki.

Lecz i ten pokój nie zapewnił Austryi dłuższego odpoczynku. Wojna, która wybuchła między Turcyą a Wenecyą z powodu naruszenia pokoju karłowickiego, sprowadziła wy-

powiedzenie wojny Turcyi także i ze strony cesarza, jako wspólnego poręczyciela owego pokoju. Doświadczenie i wysokie zdolności księcia Eugeniusza sabaudskiego położyły tym razem wojnie rychły koniec. Wojsko tureckie, które pod dowództwem wielkiego wezyra przeszło Sawę, poniesło pod *Piotrowaradynem* (1716) dotkliwą klęskę, po któréj Eugeniusz zdobył *Temeszwar*. W następnym roku (1717), obległ on *Belgrad*, obsadzony wyborową załogą, złożoną z 30.000 ludzi. Wielki Wezyr przybył z 200.000 ludźmi na pomoc. Lecz Eugeniusz pobił go pod murami Belgradu, poczém miasto się poddało, a wojska cesarskie wkroczyły zwycięsko do Bośnii, Serbii i Wołoszczyzny. Przerażeni Turcy prosili teraz spiesznie o pokój, który zawarto w *Pasarowicach* pod warunkiem, że nietylko Banat temeszwarski, lecz także Belgrad i znaczna część Bośnii, Serbii i Wołoszczyzny, przyznane zostały cesarzowi (1718). Natomiast Wenecya zrzeknąć się musiała Morei na rzecz Turcyi.

§ 98. Sankcya pragmatyczna.

Pokój utrechcki i pasarowicki postawił monarchią austryacką u szczytu jéj potęgi. W skład monarchii wchodziły odtąd nietylko ludy różnego języka i różnego stopnia oświaty, lecz oraz kraje, geograficznie od siebie bardzo oddalone. Cesarz Karol VI. nie zaniedbywał żadnego środka, żeby podnieść dobrobyt ich wewnętrzny, a przez to pomnożyć także i potęgę domu swego. Ale wkrótce zajęła całą uwagę jego jedna wielka troska, pochodząca stąd, że nie mając męskiego potomstwa, obawiać się musiał, żeby potężne to państwo nie rozpadło się po śmierci jego. Obawa ta była tém więcéj uzasadnioną, że w pojedyńczych królestwach i krajach, dłużéj lub króciéj połączonych pod wspólném berłem domu habsburskiego, nie było jasno określonego prawa co do następstwa na wypadek wygaśnięcia męskiéj linii domu panującego, lub téż że prawo to tłumaczono rozmaicie według rozmaitych krajów. Z powodu tego ogłosił cesarz Karol VI. jako powszechne prawo zasadnicze dla całéj monarchii tak zwaną *sankcyą pragmatyczną* (1713), która

postanowiła najpierw, żeby na przyszłość wszystkie kraje monarchii austryackiéj tworzyły jednę niepodzielną całość, a powtóre, by po wygaśnięciu męskiéj linii dziedzictwo tronu przeszło na linią żeńską domu panującego według prawa pierworodzstwa.

Prawo to, w którém po pierwszy raz wyraźnie wypowiedziano zasadę jednolitéj całości monarchii austryackiéj, przygotowanéj przez kilka wieków, a wreszcie ziszczonéj, poddał cesarz pod zatwierdzenie sejmów pojedyńczych krajów koronnych, umyślnie w tym celu zwołanych (1720), a równocześnie starał się o uzyskanie uznania i poręczenia téj ustawy u pierwszorzędnych mocarstw europejskich.

Sprawa ta trafiła jednak na wielkie trudności i wymagała nie mało ofiar z powodu nieustannych zatargów między mocarstwami. Pierwsze takie zatargi wywołał hiszpański minister kardynał *Alberoni*, który zamierzał koronę francuską po śmierci Ludwika XIV. pozyskać dla króla swego Filipa V., a oraz chciał odebrać kraje, odpadłe od Hiszpanii w skutek pokoju utrechckiego. Lecz zamysły jego zniweczyli Anglicy, Francuzi, Holendrzy i cesarz Karol VI, albowiem zawarli między sobą przymierze przeciw Hiszpanom i księciu sabaudskiemu, któremu Alberoni obiecał księstwo medyolańskie za popieranie swoich zamiarów (1718). Alberoni musiał ustąpić z urzędu swego (1719), a w pokoju, wnet potém w Hadze zawartym (1719), musiał książę sabaudski odstąpić cesarzowi Sycylią w zamian za Sardynią i otrzymał stąd tytuł *króla sardyńskiego.*

§ 99. Dalsze starcia między europejskiémi mocarstwami za czasu Karola VI.

Wnet potém przyszło do zatargów między cesarzem a Anglią, Holandyą i Francyą z powodu Towarzystwa handlowego, które Karol VI. założył w *Ostendzie* w celu utworzenia drogi handlowéj z austryackich Niederlandów do innych części świata (1724). Przeciw Francyi wszedł teraz cesarz w przymierze z Hiszpanią, która między inném uznała sankcyą pragmatyczną; to samo uczyniła i rosyjska

cesarzowa Katarzyna, przystępując do tego przymierza. Natomiast sprowadziła Anglia, Francya i Holandya na stronę swoję królów pruskiego, duńskiego i szwedskiego. W pokoju, zawartym w *Paryżu* (1727) zezwolił wreszcie cesarz Karol na rozwiązanie Towarzystwa ostendskiego. Przymierze cesarza z Hiszpanią nie miało jednak warunków trwałości. Wnet bowiem przyszło do zatargów między nimi o sukcesyą *Parmy*, *Piaczencyi* i *Toskany*. Hiszpania zawarła teraz przymierze z Francyą i Anglią, a w *układzie wiedeńskim* (1731) musiał cesarz zgodzić się na pozostawienie tych krajów przy Hiszpanii, za co król hiszpański uznał ponownie sankcyą pragmatyczną; a do tego przystąpiła także i Anglia.

Ale większe jeszcze spory powstały wkrótce potém prawie między wszystkiémi państwami europejskiémi z powodu elekcyi *króla polskiego*. Po śmierci Augusta II. (1733), elektora saskiego, wybrała jedna część szlachty polskiéj syna jego *Augusta III.*, druga zaś *Stanisława Leszczyńskiego*. Wojska rosyjskie zaprowadziły Augusta III. do Krakowa i tam go koronowano. Po tegoż stronie stanął także cesarz i król pruski Fryderyk I. Za Stanisławem Leszczyńskim wystąpiła natomiast Francya w przymierzu z Hiszpanią i Sardynią. Król Emanuel sardyński wpadł niebawem do Lombardyi i zdobył prawie cały kraj oprócz Mantui; Francya zajęła znowu księstwo lotaryńskie; syn króla Filipa hiszpańskiego, Don Carlos, zabrał nietylko Parmę, Piaczencę i Toskanę, lecz kazał się także koronować na króla Neapolu i Sycylii. Przeciw tak licznym nieprzyjaciołom sprzymierzeńcy cesarza Karola nie dali mu prawie żadnéj pomocy. Książę Eugeniusz wyruszył wprawdzie nad Ren, ale wojsko jego było za słabe, by mogło walczyć przeciw licznéj i dobrze zorganizowanéj armii francuskiéj (1734). Zmusiło to cesarza do zawarcia pokoju w Wiedniu (1735), na mocy którego odstąpił Don Carlosowi *Neapol* i *Sycylią*, królowi zaś sardyńskiemu kraj po prawéj stronie Ticinu, będący dotąd częścią księstwa medyolańskiego. Za to dostał cesarz tylko Parmę i Piaczencę. Lotaryngią otrzymał w dożywocie Stanisław Leszczyński, po śmierci zaś jego przypaść miala Francyi; w zamian za nią oddano księciu *Fraciszkowi lo-*

taryńskiemu Toskanę. Za tyle ofiar, poniesionych przez cesarza, uznały wszystkie mocarstwa, biorące udział w zawarciu tego pokoju, sankcyą pragmatyczną. Według tego prawa zasadniczego miała nastąpić po cesarzu najstarsza córka jego Marya Teresa, zaślubiona wnet potém Franciszkowi lotaryńskiemu (1736).

§ 100. Wtóra wojna turecka za cesarza Karola VI. Pokój belgradski.

Po tylu burzach czekała cesarza Karola VI. na schyłku jego życia jedna jeszcze *wojna z Turkami.* Prawie przed zaczęciem jéj umarł wielki wódz austryacki książę Eugeniusz (1736). W wojnę tę zawikłało cesarza przymierze z carową rosyjską, która wdała się w walkę z Turkami. Wojska cesarskie, nie mające zdolnego na czele wodza, ponosiły straty w Wołoszczyźnie, Serbii i Bośnii. Turcy zdobyli Orsowę i Semendrią (1739), pobili hr. Wallisa w głównéj bitwie pod *Grodskiem* (1738), i przystąpili do oblężenia *Belgradu.* Cesarz zarządził dlatego rokowania pokojowe, które sprowadziły pokój, zawarty w obozie tureckim, a okupiony odstąpieniem Belgradu i zdobytych przedtém części Bośnii, Serbii, Wołoszczyzny, tak że Sawa i Dunaj aż po Orsowę tworzyły odtąd południową granicę monarchii. Wnet po zawarciu tego pokoju umarł cesarz Karol VI., ostatni męski potomek rodu habsburskiego.

OKRES VI.

Od wstąpienia na tron Maryi Teresy aż do kongresu wiedeńskiego (1740—1815).

§ 101. Wojna o sukcesyą austryacką.

Wszystkie ofiary Karola VI, uczynione w celu uznania sankcyi pragmatycznéj przez europejskie mocarstwa, nie uchroniły monarchii austryackiéj od wielkich burz i wstrząśnień po śmierci jego. Zaledwie Karol VI. zamknął oczy, a już wystąpił książę Karol bawarski z mniemanémi prawami do krajów domu austryackiego, powołując się na pochodzenie swoje od Anny, córki Ferdynanda I, zaślubionéj poprzednikowi jego Albrechtowi V. bawarskiemu († 1587).[1])

[1]) Według twierdzenia *Karola bawarskiego* zapewnić miał Ferdynand I. córkom swoim prawa do sukcesyi austryackiéj w braku sukcesorów płci *męskiéj*. Po bliższém rozpatrzeniu testamentu Ferdynanda I. pokazało się jednak, że nie było tam mowy o potomkach męskich, lecz o potomkach „*prawych*“ a przeto Marya Teresa nie mogła być wyłączoną od sukcesyi. Zresztą należy oddać sprawiedliwość Karolowi za to, że mimo nieuzasadnionych swych prteensyi, nie uznał on był nigdy sankcyi pragmatycznéj, jak uczynili to wszyscy inni przeciwnicy Maryi Teresy.

Prócz Karola bawarskiego wystąpili z pretensyami do sukcesyi austryackiéj: August III, elektor saski i król polski, król hiszpański i Fryderyk II, król pruski. *August III.* opierał roszczenia swoje na tém, że najstarsza córka Józefa I. była żoną jego. *Hiszpania* domagała się całéj sukcesyi austryackiéj na mocy układu z r. 1617, w którym Ferdynand II. potomstwu płci żeńskiéj z linii hiszpańskiéj domu habsburskiego miał przyznać pierwszeństwo przed żeńskimi potomkami linii austryackiéj. Było to jednak czystém zmyśleniem, albowiem Ferdynand II. w rzeczonym układzie przyznał był tylko *męskim* potomkom linii hiszpańskiéj pierwszeństwo przed żeńskimi potomkami linii austryackiéj. *Fryderyk II.* wystąpił z prawami do Karniowa, Lignicy, Brzegu i Wolawy. Karniów czyli Jägerdorf należał niegdyś do Jana Jerzego, margrabiego brandenburskiego, lecz utracił go w skutek udziału w powstaniu czeskim z r. 1618. Względem sukcesyi Lignicy, Brzegu i Wolawy stanął był kiedyś układ między książętami lignickimi, którzy byli w posiadaniu tych księstw, a margrabiami brandenburskimi. Umowa ta sprze-

Wnet znalazł on między mocarstwami, które uznały sankcyą pragmatyczną, niektóre gotowe do popierania uroszczeń jego. Podczas gdy mocarstwa te układały się między sobą o podział monarchii austryackiéj, wystąpił niespodzianie król pruski Fryderyk II. przeciw Maryi Teresie. Nie troszcząc się wiele o powody prawne, bo kierowany jedynie chęcią zaboru, wpadł on do Szląska (1740) i zażądał od Maryi Teresy odstąpienia mu tego kraju, ofiarując jéj za to pomoc przeciw reszcie jéj nieprzyjaciół. Królowa wyprawiła przeciw niemu wojsko pod dowództwem hr. Neipperga. Lecz Fryderyk zdobył Głogów i Wrocław, pobił Neipperga pod *Molwicami* niedaleko Brzegu (1741), i połączył się z innémi mocarstwami, które zbroiły się do wojny przeciw Maryi Teresie.

Francya, Hiszpania, Sardynia, Bawarya i Saxonia zawarły między sobą przymierze w celu opanowania tych części monarchii austryackiéj, na których zaborze im zależało (1741). Połączone wojsko bawarsko-francuskie wtargnęło najpierw do Austryi górnéj i do Czech. Stany tych krajów zmuszono do złożenia hołdu elektorowi bawarskiemu (1741), którego wnet potém w Frankfurcie obrano cesarzem niemieckim, jako Karola VII. Nie mogąc podołać tak licznym nieprzyjaciołom, skłoniła się Marya Teresa do zawarcia w Schellendorfie rozejmu z Fryderykiem pruskim, na mocy którego odstąpiła mu cały *Szląsk dolny* z Wrocławiem, stolicą kraju (9 paźdz. 1741). Z krajów staroaustryackich o ile nie wpadły w ręce nieprzyjaciół, a oraz z Węgrów [1])

---

ciwiała się jednak prawom korony czeskiéj, dlatego protestowały przeciw niéj stany czeskie, a w skutek tego zniósł ją Ferdynand I. w r. 1546, a sami książęta ligniccy uznali ją za niebyłą. (Gindely, Lehrbuch der allgem. Geschichte. Tom III.) Dop. tłum.

[1]) Kiedy wojska nieprzyjacielskie zalały Austryą, Szląsk i Czechy, a nawet najodważniejsi nie mieli nadziei, jedna Marya Teresa nie straciła wiary w zwycięstwo sprawy swojéj. O czém by żaden z ówczesnych królów nie pomyślał, odwołała się ona do przywiązania swych poddanych, i powierzyła się Węgrom. D. 20. czerwca 1741, przybyła królowa do Preszburga, przyjęta z zapałem przez stany, zebrane na sejm królestwa. Korzystając z przykrego położenia królowéj, chciano z początku wymóc na niéj rozmaite ustępstwa, lecz szlachetny palatyn Pallfy potrafił zażegnać zbierającą się burzę, i szlachtę natchnąć zaufaniem do królowéj.

Już 25. czerwca odbyła się jéj koronacya, po któréj zgodziła się na wszystkie żądania narodu, o ile takowe pogodzić się dały z jednością państwa. Kiedy niebezpieczeństwo stawało się co raz groźniejszém, przywołała królowa 11. wrze-

wystawiono liczne wojsko, które zbierało się około Znojmu na Morawie pod dowództwem księcia *Karola lotaryńskiego*, szwagra Maryi Teresy. Karol lotaryński wyprawił się na wyswobodzenie Czech (1742); z innym oddziałem wojska wkroczył hrabia *Khevenhiller* do Austryi górnéj. Wkrótce zdobył Khevenhiller Linc na Bawarczykach, poczém nie zatrzymywany, wkroczył do Bawaryi i zajął Monachium.

Zaniepokojony tém Fryderyk II. zerwał zawarte niedawno zawieszenie broni, wkroczył do Morawy i zdobył *Ołomuniec*, *Iglawę* i *Znojm*. Karol VII, jako król czeski, ustąpił mu Szląska całego wraz z hrabstwem klackiém, za co Fryderyk przyrzekł mu pomoc swoję. Książę Karol lotaryński wyruszył przeciw niemu do Morawy i wyparł go nazad do Szląska; lecz Fryderyk wpadł z innéj strony do Czech i pobił księcia w bitwie pod *Chotusicami* niedaleko Czasławia. W *pokoju wrocławskim* (1742) odstąpiła dlatego Marya Teresa Fryderykowi Szląsk cały, z wyjątkiem księstwa opawskiego, karniowskiego i cieszyńskiego. Do pokoju tego przystąpił i August III, elektor saski a oraz król polski; a w tym samym jeszcze roku zawarto pokój także i z królem sardyńskim.

Wojska cesarskie zwróciły się teraz z całą siłą przeciw reszcie nieprzyjaciół. Francuzi, których Karol lotaryński

śnia członków obu izb sejmowych na zamek w Preszburgu. W sukni żałobnéj, w koronie św. Szczepana na głowie i z mieczem jego przy boku, zasiadła królowa na tronie. Po słowach kanclerza *Ludwika Bathyaniego*, w których starał się skreślić smutne położenie monarchii, a stany wzywał do obrony tronu i państwa, przemówiła Marya Teresa: „Położenie państwa naszego jest nader smutne. Nieprzyjaciele zabrali nasze kraje dziedziczne; teraz rozchodzi się o królestwo węgierskie, o naszę osobę, nasze dzieci i koronę. Opuścili nas wszyscy, a jedyną ucieczką naszą jest jeszcze wierność tych przesławnych stanów, broń i duch bohaterski tego narodu. W téj ciężkiej chwili wzywamy was usilnie, żebyście jak najspiieszniéj czynne obmyśleli środki dla obrony naszéj osoby, naszych dzieci, korony i państwa"!. Na wzmiankę o dzieciach Marya Teresa zalała się łzami. Głębokie wzruszenie opanowało zgromadzonych, lecz wnet zagrzmiały okrzyki: „Dajemy krew i życie nasze!" Już 13. września uchwalono pospolite ruszenie królestwa. W kilka dni później 20. września spełniło się inne życzenie królowéj, bo stany uznały małżonka jéj współregentem królestwa. D. 21 wrześ. złożył on w obec zebranych około tronu stanów przepisaną przysięgę. a zakończył ją słowami: „krew i życie moje dla królowéj i królestwa węgierskiego"! Marya Teresa zaś wziąwszy małego następcę tronu na ręce, pokazała go stanom, które zawołały w uniesieniu: „Umrzemy za królowę i jéj rodzinę, umrzemy za króla naszego Maryą Teresę!" (*Maria Theresia von Dr. J. A. Weiss. Wiedeń 1863.*)

Przyp. tłum.

obległ w Pradze, musieli cofać się do Chebu, poniósłszy wielkie straty w ludziach i przyborach wojennych; stamtąd zaś wyparto ich wnet aż do Renu (1743). Karol VII, który tymczasem wrócił był do Monachium, musiał stąd powtórnie uciekać, kraj zaś swój, jak niegdyś ojciec jego Maxymilian Emanuel, zostawić w ręku austryackich generałów. Król angielski Jerzy II stanął po stronie Maryi Teresy (1742), przybył sam na czele wojska najpierw do Niederlandów, później zaś przez Ren do Niemiec i pobił Francuzów w bitwie pod *Dettingen* (1743).

Ale ledwie Karol lotaryński przeszedł Ren, by przenieść wojnę na ziemię francuską (1744), a już złamał Fryderyk II. po drugi raz pokój, obawiając się, by po zwycięženiu reszty nieprzyjaciół królowéj nie odebrano mu bezprawnie wydartego Szląska, wpadł nagle do Czech, opanował *Pragę* i połowę kraju, prawie całkiem z wojska ogołoconego. W skutek tego musiał Karol lotaryński wracać od Renu; nowe wojsko, spiesznie na Węgrzech zebrane, połączyło się z nim w Czechach, a Fryderyk musiał na Szląsk ustąpić. Wkrótce potém umarł Karol VII. w Frankfurcie (1745); syn jego Maxymilian Józef zaniechał nieprzyjaźni względem Maryi Teresy, za co zwrócono mu Bawaryą w pokoju, zawartym w *Füssen*. August III, elektor saski, wszedł z Maryą Teresą w zbrojne nawet przeciw Fryderykowi przymierze, poczém *Franciszek lotaryński*, mąż Maryi Teresy, cesarzem obrany został. Teraz wtargnął Karol lotaryński na Szląsk, musiał jednak, od Fryderyka II. pod *Hohenfriedbergiem* pobity, znowu do Czech ustąpić. Tu stoczył on z nim drugą bitwę pod *Zarowem* (Soor) między Krolowodworem a Trutnowem. Fryderyk zwyciężył powtórnie, wrócił przez góry na Szląsk i pobił Sasów pod *Kesselsdorfem.* W końcu zawarto nowy *pokój w Dreźnie* (1745), w którym ponownie zatwierdzono Fryderykowi posiadanie Szląska i hrabstwa klackiego.

W czasie tym odnieśli Francuzi pod *Fontenai* zwycięstwo nad Anglikami i opanowali w skutek tego prawie całe austryackie Niederlandy. Równocześnie wpadli oni wraz z Hiszpanami do krajów króla sardyńskiego i do Lombardyi (1745). Było to jednak już po zawarciu pokoju

drezdeńskiego, dlatego w obydwu tych krajach trafili na silny odpór wojsk cesarskich (1746). Wreszcie stanął pokój powszechny w *Akwisgranie* (1748), w którym Marya Teresa odstąpiła dla królewicza hiszpańskiego Filipa i męskich potomków jego Parmę, Piaczencę i Gwastalę.

Tak uratowała monarchia austryacka zasadę jedności swojéj, krótko przed tém prawnie i jasno wypowiedzianéj. Okupiono ją wprawdzie utratą niektórych ważnych krajów, ale natomiast tém silniéj utwierdzoną została spójnia między pozostałemi częściami monarchii. Wszystkie ludy austryackie, a mianowicie Węgrzy, którzy przed niedawnym jeszcze czasem żadnym nie gardzili środkiem, by zerwać ogniwa, wiążące ich z monarchią, stały teraz zjednoczone przeciw zamachom wrogów zewnętrznych, dążących do rozbicia ich połączenia pod jednym domem panującym. Austrya dowiodła, że podołać może największym potęgom europejskim, i że w łonie jéj kryją się zasoby, które mądrze pokierowane, prowadzić ją mogą do zwycięstwa i sławy, do znaczenia i potęgi.

§ 102. Wewnętrzne reformy za rządów Maryi Teresy.

Po téj rozstrzygającéj walce o całość monarchii nadedeszła teraz chwila wielkich wewnętrznych przeobrażeń i ulepszeń w rozmaitych gałęziach administracyi państwa, a które przyczynić się więcéj jeszcze miały do utwierdzenia téj jedności.

Od czasu wielkich wewnętrznych zaburzeń, które dały początek wojnie trzydziestoletniéj, upadł we wszystkich krajach austryackich nietylko dobrobyt ich materyalny, ale także i poziom duchowego ich wykształcenia. Wojna sama zostawiła po sobie straszne, przed tém niewidziane spustoszenia. Tysiące wsi leżały w popiołach, pola stały opustoszałe, mieszkańcy zaś wyginęli od nędzy, głodu, zarazy i od miecza nieprzyjacielskiego. Z niektórych krajów, a mianowicie z Czech i Morawy, wyszła wielka część zamożniejszych mieszkańców z powodu różnicy pod względem wiary. Nowi nabywcy ziemi, przeważnie obcy przybysze,

obchodzili się z swymi poddanymi daleko surowiéj, jak dawniejsi ich panowie, wymyślali sobie liczne nowe ciężary, a pomnażali dawniejsze. W skutek tego przybywały do powszechnego zubożenia nowe jeszcze przyczyny. Nędza materyalna prowadziła jednak za sobą także i nędzę moralną, szérzoną i przez inne jeszcze okoliczności. Już same nowostki religijne działały szkodliwie na obyczaje ludu i na stopień ich oświaty. Wyszydzając praktyki i ustawy dawnego kościoła, schlebiały one nadto zmysłowym skłonnościom ludu; zapuszczając się zaś dowolnie w roztrząsanie subtelnych kwestyi religijnych, a na czém przywódcom i zwolennikom ich najwięcéj zależało, odwracały ducha od więcéj praktycznych gałęzi ludzkiéj wiedzy, a w których inne narody, a mianowicie romańskie, w owym czasie znaczne uczyniły postępy. Nawrócenia do kościoła katolickiego środkami przymusowymi za cesarza Ferdynanda II., a którymi następcy jego posługiwać się nieprzestali, bardzo mało tylko w tym względzie naprawić mogły. Chodziło tu bowiem raczéj o usunięcie wszelkich śladów protestanckich zwyczajów, jak o krzewienie prawdziwie katolickich obyczajów. Wśród wrzawy wojennéj zdziczały obyczaje, a zapał do kształcenia się ostygnął w ogólności. Życie literackie zatrzymało się na czas długi u Niemców, Czechów i innych ludów austryackich. Szkoły, chociaż nieco lepiéj urządzone jak przed 30 letnią wojną, nie wydawały jednak długo jeszcze spodziewanych owoców. Kościołowi i państwu zbywało przeto na potrzebnéj liczbie sług uzdolnionych, a do obydwóch wśród tak niepomyślnych stosunków musiały zakraść się rozmaite niedostatki.

Ustawiczne wojny, w których nie jeden raz chodziło o wyratowanie monarchii od zupełnéj zaguby, odwracały uwagę panujących od usunięcia złego, starzejącego się co raz więcéj. Cesarz Józef I. powziął był w tym kierunku niektóre nader ważne postanowienia, ale śmierć zawczesna nie dozwoliła mu ich wykonania. Za Karola VI. nie wiele w téj pracy postąpiono. Dopiero Marya Teresa, monarchini, obdarzona znakomitymi przymiotami ducha a przejęta gorącém pragnieniem polepszenia doli powierzonych jéj ludów,

przystąpiła do tego zadania z całym zapałem szlachetnéj duszy. [1])

Czynność reformacyjna Maryi Teresy przypada głównie na okres od r. 1748—1756. W czasie tym rzuciła ona podwaliny do nowéj budowy państwa, odpowiednio wymogom wieku i potrzebom ludów. Z państwa federacyjnego, jakiém była ówczesna Austrya, chciała ona utworzyć całość jednolitą pod względem ustawodawstwa i administracyi, z centralną władzą u góry, niekrępowaną interesami prywatnymi indywiduów lub korporacyi. Należało przy tém rozbudzić uśpione dotąd siły i zasoby państwa, by wytworzyć z nich potęgę, zdolną do odparcia zaborczych zamachów sąsiadów, a monarchii zjednać należne się jéj stanowisko między państwami europejskiémi. Lecz i pod względem oświaty nie należało Austryi zostawać w tyle po za innémi państwami, mianowicie Francyą i krajami protestanckimi, dlatego i ten kierunek nie uszedł uwagi troskliwéj cesarzowéj.

Przedewszystkiem wypadło ograniczyć zbyt wybujałą potęgę stanów na rzecz centralnéj władzy państwa. Wszystkie kraje koronne były w posiadaniu ustawy, noszącéj wszelkie jeszcze cechy średniowiecznego feudalizmu. Duchowieństwo, panowie i szlachta mieli wszędzie przewagę, miasta były bez znaczenia, a lud prosty, z wyjątkiem jednego Tyrolu, dźwigał wszędzie pęta poddaństwa, w niektórych zaś krajach, jak w Czechach, Morawie, Krainie i Siedmiogrodzie, istnéj niewoli. Stany same nakładały, rozdzielały i wybierały podatki, stawiały i zaopatrywały wojsko, mianowały urzędników krajowych, wpływały na sądownictwo i polityczną administracyą kraju; sądownictwo zaś i policya w instancyi pierwszéj należała zupełnie do właścicieli dóbr, a w miastach do magistratów czyli syndykatów. Wobec téj wszechwładzy stanów pozostawał dla władzy centralnéj

[1]) Obok Maryi Teresy zasłużyli się około reorganizacyi monarchii: 1) *hr. Fryderyk Wilhelm Haugwitz* na polu reformy wewnętrznéj; 2) *hr. Rudolf Chotek* na polu reformy finansów państwa: 3) *Gerhard van Swieten* na polu reformy uniwersytetów, a w części gimnazyów i szkół ludowych; 4) *Wacław Antoni Kaunitz* na polu polityki zewnętrznéj; 5) *Daun*, *Lascy* i książę *Wacław Lichtenstein* na polu wojskowości.

Przyp. tłum.

szczupły tylko zakres działania. Najwyższą radą przy boku monarchy były tak zwane *cesarskie Konferencye.* Na czele pojedyńczych działów zarządu stała *Kancelarya nadworna i państwowa* dla spraw zewnętrznych, *Nadworna rada wojenna dla spraw wojskowych*, *Kamera nadworna dla finansów,* a prócz tych *austryacka*, *czeska*, *węgierska i siedmiogrodska kancelarya nadworna* a wreszcie *włoska i niederlandska* Rada dla politycznych i sądowych spraw dotyczących krajów.

Pierwszym krokiem do przeobrażenia tych stosunków był *patent z dnia 14. maja 1749*, którym oddzielono sądownictwo od administracyi, obydwie zaś kancelarye nadworne austryacką i czeską zlano w jednę pod nazwą *Directorium in internis*, które od r. 1762 nazywano *c. k. połączoną Kancelaryą nadworną.* Ponieważ dawne konferencye ministrów nie zgadzały się z nowym porządkiem rzeczy, utworzyła Marya Teresa r. 1760 z młodszych mężów stanu z Kaunitzem na czele *Radę państwa*, jako najwyższe i ostatnie ogniwo w zarządzie sprawami monarchii.

Dokonawszy tych zmian u góry, przystąpiono do przeobrażenia władz prowincyonalnych. Wydziałom stanowym odebrano zwolna administracyą polityczną a powierzono ją *Guberniom* czyli *Namiestnictwom.* Sejmy krajowe zbierały się wprawdzie i później jeszcze, lecz zwykle tylko dla wysłuchania tak zwanych *postulatów* rządowych. Aby zaś nadzór i opiekę państwa rozszérzyć także i na najniższe warstwy austryackich ludów, ustanowiła Marya Teresa (1747—1756) *cyrkuły* czyli *obwody* dla prowincyi, w których ich dotąd nie było, powierzając im nadzór nad wykonaniem ustaw i rozporządzeń rządowych, a oraz opiekę nad poddanym ludem wiejskim. Nie mogąc od razu usunąć *poddaństwa*, mającego swe źródło w średniowiecznèm prawie feudalnèm, starała się Marya Teresa o *złagodzenie* tego stosunku przez zaprowadzenie tak zwanych *urbariów*, regulujących posiadłości rustykalne i dnie robocizny.

W celu podniesienia dochodów państwa zarządzono reformę *podatku gruntowego* na podstawie tak zwanego *Katastru teresiańskiego* (1748), który z wyjątkiem ośmiomiesięcznéj przerwy (od 1. listopada 1789 do 1. lipca 1790) aż do r. 1819 pozostał w używaniu. W ślad za tém poszło *znie-*

sienie uwolnienia gruntów dominikalnych od płacenia podatków (1751), czém usunięto wiekową niesprawiedliwość, która w 40 lat późniéj we Francyi stała się jednym z powodów strasznego przewrotu państwa. Ponieważ dobrobyt ludów stanowi najpewniejsze źródło dochodów państwa, dlatego wspierała Marya Teresa przemysł i handel, otwierając ostatniemu nowe drogi i targi. Mianowicie *Tryest* zawdzięcza Maryi Teresie całe swoje późniejsze znaczenie.

Nie mniejsze zasługi położyła Marya Teresa około reorganizacyi armii austryackiéj. Wobec mocarstw militarnych, jakiémi była Francya, Prusy i Rosya, nie mogła Austrya poprzestać na dotychczasowym wadliwym systemie wojskowym, zależnym od woli stanów prowincyonalnych lub innych chwilowych przypadków. Dlatego rząd sam musiał zająć się poborem, organizacyą i zaopatrzeniem wojska, nie chcąc ulec losowi, jaki spotkał Polskę. *Daun* i *Lascy* byli duszą reform, dokonanych na tém polu. Mianowicie zaś artylerya austryacka, wydoskonalona przez księcia *Wacława Lichtensteina*, należała jeszcze w czasie wojen napoleońskich do najznakomitszych swego czasu. By armii zapewnić zdolnych oficerów, założyła Marya Teresa 1752 wojskową Akademią kadetów w Wiener-Neustadt, a 1754 Akademią wojskowych inżynierów w Wiedniu. Wielką zasługę około armii austryackiéj zjednała sobie wreszcie cesarzowa przez ustanowienie *wojskowego orderu Maryi Teresy* (1757) w nagrodę znakomitych czynów wojennych.

Co się szkół tyczy, to aż do roku 1740 stały one pod bezpośrednim kierunkiem i nadzorem kościoła. Szkoły początkowe, gimnazya, zakłady filozoficzne i teologiczne były instytucyami kościelnemi, a szkoły prawnicze i medyczne zostawały także w ścisłym związku z kościołem. Nauka w tych szkołach była wcale niedostateczną, albowiem stała na stanowisku, zajętém jeszcze na rozdrożu 16. i 17. wieku. W gimnazyach uczono nieco łaciny i greczyzny, lecz o naukach przyrodniczych, geografii i historyi nie było prawie mowy. Na tak zwanych filozoficznych i teologicznych fakultetach górowała metoda scholastyczna; nauka prawnicza zasadzała się na suchém nauczaniu i wyuczeniu się jurydycznych formułek; nauki przyrodnicze i medyczne były

w ogromném zaniedbaniu. Marya Teresa pierwsza postawiła zasadę, że państwu przysługuje prawo a nawet obowiązek czuwania nad szkołami i oświeceniem publiczném. Prócz licznych rozporządzeń, zmierzających do reformy uniwersytetów w duchu wieku swego, wiekopomną jéj zasługą pozostaną *szkoły ludowe*, które jéj właściwie zawdzięczają swój początek. Dla przysposobienia synów szlacheckich do służby państwowéj, założyła, cesarzowa w r. 1746 tak zwane *Teresianeum* w Wiedniu.

W celu ujednostajnienia sądownictwa, nader rozmaitego w różnych krajach koronnych, zamiarem było Maryi Teresy, zaprowadzić *jednakowy kodex* dla wszystkich prowincyi. Pracowali nad nim profesor *Azzoni*, radca dworu *Zenker* i *Dr. Holger*. Zamiar nie przyszedł w całości do skutku, wydano jednak liczne rozporządzenia w celu usunięcia zwyczajów, tchnących ciemnotą, barbarzyństwem, i brakiem ludzkości. [1])

§ 103. Wojna siedmioletnia.

Nowe wojny i spory z innémi mocarstwami, odwróciły na jakiś czas uwagę Maryi Teresy od téj gorliwéj pracy około wewnętrznego dobra monarchii. Najniebezpieczniejszym sąsiadem państwa austryackiego było przez dłuższy czas tak zwane królestwo pruskie. Król *Fryderyk II.* nie gardził żadnym środkiem, by powiększyć państwo kosztem swych sąsiadów, dlatego téż baczył pilnie na wszystkie strony, by usunąć przeszkody, któreby na jego drodze powstać mogły. Wielką korzyścią dla niego była starodawna nieprzyjaźń między domem austryackim a *Francyą*. Przymierze jego z Francyą było powodem, że w ostatniéj wojnie z Prusami rozdzielić musiano siły austryackie w celu równoczesnéj obrony Niederlandów, Lombardyi i innych krajów Rzeszy przeciw Francuzom i zawsze gotowym ich sprzymierzeńcom w Niemczech i we Włoszech. W stosunkach tych sprowadził znakomity mąż

[1]) *Maria Theresia vom Aachner Frieden bis zum Schlusse des siebenjährigen Krieges von Dr. Franz Ilwof. Wien 1865.*

stanu *Antoni Wacław Kaunitz*, [1]) któremu Marya Teresa w kilka lat po pokoju akwisgrańskim powierzyła kierownictwo sprawami zewnętrznemi państwa, bardzo ważne zmiany. Udało mu się bowiem położyć koniec tradycyjnéj nieprzyjaźni między francuskim a austryackim dworem a natomiast utorować drogę do przyjaźni między nimi. Wpłynęło to z drugiéj strony na oziębienie dotychczasowych przyjacielskich stosunków między Anglią i Austryą. Gdy w r. 1756 przyszło do wojny między Anglią a Francyą z powodu sporów o granice posiadłości ich w Ameryce północnéj, usiłowała Anglia daremnie nakłonić Austryą do przymierza przeciw Francyi, i przerzuciła się w skutek tego na stronę króla pruskiego. Natomiast Marya Teresa zawarła teraz przymierze z Francyą, (w Wersalu 1. maja 1756), do którego przystąpił także August III., elektor saski a oraz król polski.

Król Fryderyk II., obawiając się, by przymierze to nie zwróciło się przeciw niemu i nie zmusiło go do oddania bezprawnie wydartego Szląska, chwycił niespodzianie za broń, wpadł do Saxonii i zamknął wojsko Augusta w obwarowanym tegoż obozie pod *Pirną* (1756). Cesarskiego generała Browna, spieszącego Sasom na pomoc, pobił Fry-

---

1) *Wacław Antoni Kaunitz Rietberg* urod. w Wiedniu 2. lutego 1711, był synem hr. Maxymiliana Ulryka i Maryi Ernestyny hr. Rietberg. Kształcił się on na uniwersytecie wiedeńskim, a późniéj w Lipsku i Leodyum; poczém dłuższe odbywał podróże po Niederlandach, Anglii, Francyi i Włoszech, poznając ustawy, stosunki polityczne i dażenia znakomitych ludzi państw ówczesnych. W r. 1737 wstąpił Kaunitz do służby rządowéj. Za Karola VI. był on członkiem Rady nadwornéj a późniéj cesarskim komisarzem w Ratysbonie. Marya Teresa wysłała go 1742 w dyplomatycznéj misyi do Włoch; w r. 1745 był on pełnomocnym ministrem w Bruxeli na dworze namiestnika ks. Karola lotaryńskiego; r. 1747 posłem w Anglii; w r. 1748 reprezentantem Austryi na kongresie akwisgrańskim, a wreszcie od r. 1751 do 1753 posłem w Paryżu. Powołany stąd do Wiednia, albowiem pozyskał już był cesarzowę dla przyszłéj polityki swojéj, zasiadał najpierw na konferencyach ministrów i w Radzie państwa, poczém mianowała go Marya Teresa kanclerzem dworu i państwa. Był to jeden z najznakomitszych mężów stanu, jakich Austrya posiadała. Wielkiego doświadczenia, wielkiéj znajomości spraw europejskich, bystry, przezorny, zdolny do inicyatywy, przytém wyrozumiały i przystępny dla uczuć ludzkich i sprawiedliwości. On pierwszy zerwał w Austryi z dotychczasowém, przez wieki utwierdzoném zapatrywaniem się na nią, jako część Rzeszy niemieckiéj, zmuszoną naginać politykę swoję do ciasnych stosunków rozpadającego się cesarstwa. Celem jego było, by wytworzyć z Austryi potężną indywidualność polityczną, opartą wewnątrz na skupieniu i jednoczeniu rozstrzelonéj dotąd siły jéj ludów, ze zwróconém przytém bacznêm okiem na zewnętrzne stosunki i działalność polityczną wszystkich mocarstw europejskich.   Przyp. tłum.

deryk pod *Łowożycami* w Czechach, a cała armia saska, licząca 17.000 ludzi, musiała się w skutek tego poddać zwycięzcy. August zostawił Saxonią Prusakom, a sam wyniósł się do Polski. Marya Teresa otrzymała posiłki nietylko od Francyi, lecz także od Szwecyi i Rosyi. Ale znajomość sztuki wojennéj nadawała zawsze przewagę wojskom Fryderyka. W r. 1757 napadł on Czechy spodziewając się, że może uda mu się i ten kraj zagarnąć dla państwa swego. Niedaleko Pragi, na wzgórzach ciągnących się od Żiżkowa ku wschodowi, przyszło do bitwy; pokonany książę Karol lotaryński musiał z 18.000 ludźmi rzucić się do Pragi, którą Fryderyk otoczył wojskiem swojém. Lecz wkrótce nadciągnął inny wódz cesarski, marszałek *Daun*, z Morawii na odsiecz oblężonéj czeskiéj stolicy. Fryderyk zostawił tylko część wojska pod Pragą, a sam zwrócił się przeciw Daunowi. Pod *Kolinem* przyszło do bitwy, w któréj Fryderyk pierwszy raz dopiero poniósł wielką klęskę (18. czer. 1757) i musiał spiesznie uchodzić z Czech do Szląska.

Około tego czasu wkroczyło wojsko francuskie pod marszałkami d' Estrées i Soubise przez Ren do Niemiec. D' Estrées pobił Anglików pod *Hastenbekem*; Soubise posunął się aż pod Erfurt w Turyngii, by połączywszy się z wojskiem cesarskiém, wtargnąć do krajów Fryderyka. Równocześnie wpadło wojsko rosyjskie do Prus wschodnich, a szwedskie na Pomorze. Karol lotaryński, który za Fryderykiem poszedł na Szląsk, zdobył Świdnicę i Wrocław. Fryderyk, ze wszystkich stron przyciśnięty, zwrócił się najpierw przeciw Francuzom i pobił Soubisa na głowę w bitwie pod *Rosbachem;* poczém powrócił na Szląsk i zwyciężył Karola lotaryńskiego pod *Litomiem.* Wojska cesarskie musiały po téj przegranéj ustąpić ze Szląska, Fryderyk zaś wpadł do Morawy i obległ *Ołomuniec* (1758). Lecz generał cesarski *Laudon* napadł na silny oddział wojska pruskiego około Opawy, rozbił go i zniszczył wielkie zasoby wojenne, prowadzone za królem. Fryderyk musiał zaniechać oblężenia i przyspieszył odwrót, by zwrócić się przeciw Rosyanom, którzy właśnie zdobyli Królewiec. Fryderyk pobił ich pod *Zorndorfem*, wrócił się potém na Szląsk, lecz tu zadał mu Daun pod *Hochkirchem* powtórną klęskę. W następnym

roku pobił go Laudon i wódz rosyjski Sołtyków pod *Kunesdorfem* (1759); a w tym samym prawie czasie wkroczył Daun do Saxonii, zdobył Drezno, a niedaleko tego miasta pod *Maxen* wziął do niewoli generała Finka z 15.000 żołnierzami. Wkrótce pobił Laudon pod *Łańcutem* na Szląsku pruskiego generała *Fouqueta* (1760). Król zwrócił się teraz sam przeciw Laudonowi, odniósł wprawdzie nad nim pod *Lignicą* zwycięstwo, a także pobił Dauna w krwawéj bitwie pod *Torgawą* w Saxonii (1760), lecz wojska cesarskie wkroczyły znowu do Saxonii, Bradenburgii i Szląska, gdzie Laudon zajął *Świdnicę* (1761), podczas gdy Rosyanie, Szwedzi i Francuzi z innéj strony wpadli do krajów Fryderyka.

Śmierć rosyjskiéj cesarzowéj Elżbiety wyratowała tym razem Fryderyka z przykrego położenia (1762). Jéj syn i następca *Piotr III.* zawarł bowiem niespodzianie przymierze z Fryderykiem, a wojska swe rozkazał połączyć z pruskiémi przeciw dawniejszym swym sprzymierzeńcom. Wnet potém zawarła Anglia i Francya pokój w *Fontainebleau*, a wreszcie stanął pokój także między Austryą i Prusami w *Hubertsburgu* (1763). Zakończył on *wojnę siedmioletnią* w ten sposób, że Fryderyk utrzymał się w posiadaniu tego wszystkiego, co nabył był w pokoju dreździeńskim.

§ 104. Układy familijne o Toskanę i Modenę.

W dwa lata po ukończeniu téj wojny umarł małżonek Maryi Teresy, cesarz Franciszek I. (1765). Najstarszego syna jego *Józefa II.* wybrali książęta jednogłośnie następcą tegoż na tronie cesarskiém, matka zaś zamianowała go *współrządcą.* Młodszy syn *Leopold* nastąpił po ojcu w wielkiém księstwie toskańskiém, które według postanowienia Franciszka I. z r. 1763 miało być połączone z domem austryackim w ten sposób, że po wygaśnięciu panującéj tamże linii, nastąpić miał każdym razem drugi syn panującego w Austryi monarchy.

W podobny stosunek do Austryi weszło w jakiś czas potém księstwo *modeńskie*, kiedy trzeci syn Maryi Teresy

Ferdynand zaślubił Maryą Beatrycę, córkę księcia modeńskiego (1771), a przy sposobności téj otrzymał zapewnienie następstwa w księstwach *Modena*, *Mirandola*, *Massa* i *Carrara* po śmierci ostatniego księcia z domu *Este*.

§ 105. Nabycie Galicyi i Bukowiny.

Nowa burza zrywała się nad monarchią austryacką z powodu zamętu, panującego w ówczesném królestwie *polskiém*. Od wygaśnięcia rodu Jagiellonów usposobienie opozycyjne, właściwe narodom miłującym wolność, za każdą elekcyą rozwijać się zaczęło coraz groźniéj dla państwa, którego siłę zbiorową niszczyło. Król był prawie bez władzy, mieszczaństwo bez znaczenia, a lud wiejski bez praw i uciskany. Cała władza była w rękach licznéj szlachty, a właściwie w ręku domów możnych, które sprawę publiczną do swych kół rodzinnych ścieśniając, w życiu codzienném nie uznawały ni prawa ni rygoru. Niechętne własnemu królowi, szukają związku z obcymi na zgubę własnego rządu. Stąd poszło, że w ostatnich czasach kilka razy mięszały się obce państwa, a mianowicie Szwecya i Rosya w wewnętrzne sprawy królestwa. Kiedy w r. 1763 umarł król August III. zanosiło się z powodu nowéj elekcyi na większe burze, jak kiedykolwiek poprzednio. Carowa rosyjska Katarzyna II, małżonka i następczyni Piotra III, porozumiała się wtedy z królem pruskim Fryderykiem II. (11. kwiet. 1764), by z pominięciem syna Augusta III, osadzić na tronie polskim *Stanisława Poniatowskiego*. Wojsko rosyjskie wkroczyło do Polski i przesadziło elekcyą Stanisława. Dość spokojnie patrzyła Katarzyna z początku na tworzący się ład w Polsce pod warunkiem, że rząd polski ulegać będzie jéj wpływowi. Pozostawała jednak ciężka sprawa dyssydentów, która wywołała nowe waśnie w narodzie. Za namową Fryderyka II. zażądała Katarzyna od rządu polskiego zrównania wszystkich obywateli w prawach politycznych, a kiedy trzy sejmy odbyły się bez zaspokojenia żądań rosyjskich, wysłała ona do Polski armią czterdziestotysięczną, i weszła w związki z opozycyą prze-

ciw królowi (1766). Ten pierwszy wybuch obrażonéj dumy imperatorowéj wywołał w Polsce straszliwe zawichrzenie, późniéj wywiezienie senatorów, strącenie Rzeczypospolitéj do rzędu państw na pół zależnych a w końcu *Konfederacyą barską* (1768).

Gwałty Repnina i arbitralne wymagania Rosyi głęboko dotknęły cesarzowę Maryą Teresę. Wiedział o tém dwór rosyjski, dlatego powtórne zawarł przymierze z Fryderykiem (23. kwietnia 1767), mocą którego Rosya zobowiązała się do przeprowadzenia sprawy dyssydentów, a król pruski miał wojną zagrozić Austryi, gdyby chciała wspierać Polskę. Niebezpieczeństwo wojny wstrzymało dwór wiedeński od czynnego wmieszania się w sprawę nieszczęśliwego narodu, wszakże chcąc pokazać swe niezadowolnienie z polityki rosyjskiéj, otworzył konfederatom przytułek w Węgrzech i Cieszynie, pozwalał im nawet skupować broń i amunicyą. W tym atoli czasie Austrya pierwsza dała hasło do przywłaszczeń na Polsce. W drugiéj połowie 1770 r. miernicy węgierscy prowadząc z powodu szérzącéj się zarazy linią kwarantanny wzdłuż granicy węgierskiéj, dla skrócenia przewiedli ją przez *Spiż;* zaczém to starostwo do Węgier wcielone i przez wojsko austryackie zajęte zostało (28. listopada). Jeżeli kiedy, to w téj chwili było to krokiem wielce niepolitycznym, albowiem przyspieszyło układy, od dawna już prowadzone między Prusami i Rosyą o podział Polski. Choć prowadzone w wielkiéj tąjemnicy, doszły jednak układy te w połowie 1771 do wiadomości gabinetu wiedeńskiego. W pierwszéj chwili Marya Teresa zdecydowaną była sprzeciwiać się podziałowi choćby z orężem w ręku. Lecz przekonała się wkrótce, że prócz Turcyi, która właśnie nieszczęśliwą wojnę z Rosyą prowadziła, nie było w Europie mocarstwa, na którego pomoc liczyć by mogła. Tymczasem 17. lutego 1772 podpisany został traktat podziałowy między Rosyą i Prusami, a ponieważ przypuszczano wojnę z Austryą, dlatego zobowiązał się król pruski dostarczyć Rosyi 20.000 wojska na pomoc w Polsce, sam zaś z całą armią wkroczyć miał do Austryi. Przygotowania wojenne rozpoczęły się także i w Austryi; wszyscy oficerowie odebrali rozkaz wrócenia do swych pułków, generał Laudon otrzymał naczelną komendę, liczono bowiem jeszcze na

Francyą i spodziewano się, że choć w ostatniéj chwili zrozumie ona swój interes. Lecz kiedy Ludwik XV. oświadczył, że dla Polski wojny prowadzić nie myśli, zmieniono zupełnie plan działania, a nie mogąc prowadzić wojny, zgodzono się na uczestnictwo w podziale, by uniknąć jednostronnego wzmożenia się Prus i Rosyi. Austrya nabyła przy pierwszym podziale Ruś czerwoną, część Podola, część województwa sandomierskiego i krakowskiego z kopalniami soli w Wieliczce i Bochni, razem około 1300 mil □ z 2½ milionami mieszkańców. Kraje te wcielono do monarchii pod nazwą Królestwa *Galicyi i Lodomeryi*. [1])

Wspomnieliśmy wyżéj, że Turcya była jedyném państwem, które z powodu Polski wojnę wydało Rosyi (30. paźd. 1768). Lecz rozpoczęła ją za późno, bez sprzymierzeńców a do tego z wojskiem, które licznéj i dobrze zorganizowanéj armii rosyjskiéj podołać nie mogło. Dlatego doznawała klęski po klęsce, a Rosya ujrzała się wnet panią Mułtan, Wołoszczyzny, Bessarabii, Krymu i innych części państwa tureckiego. Zaniepokoiło to Austryą i Prusy, bo obawiały się zbyt wielkiego wzrostu potęgi rosyjskiéj. By temu zapobiéc, nastąpiło zbliżenie między powaśnionymi dotąd dworami austryackim i pruskim, utorowane zjazdem cesarza Józefa II. z Fryderykiem II. najpierw w *Nisie* (25. sierp. 1769), a powtórnie w *Mährisch-Neustadt* (3. wrześ. 1770). Austrya ofiarowała pośrednictwo swoje w celu sprowadzenia pokoju między Rosyą i Turcyą, atoli bezskutecznie, bo Fryderykowi nie wiele zależało na rozszérzeniu się Rosyi kosztem Turcyi, a zresztą pracował on właśnie nad pozyskaniem Katarzyny dla podziału Polski. Wtedy zdecydowała się Austrya na krok stanowczy, bo zawarła 6. lipca 1771 *układ tajemny* z Turcyą, mocą którego obowiązała się wszystkimi środkami dążyć do sprowadzenia korzystnego dla Turcyi pokoju, za co ta ostatnia przyrzekła odstąpić Austryi część Wołoszczyzny, przytykającą z jednéj strony do Siedmiogrodu i temeszwarskiego Banatu,

---

[1]) *Arneth*, *Maria* Theresia und Joseph II; ihre Correspondenz. Wiedeń 1867. *Joh. Heinrich Schwicker*, Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin Königin Maria Theresia. Wiedeń 1871. *Waleryan Kalinka*, Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta. Poznań 1868.

z drugiéj zaś strony do Dunaju i Aluty. Rosya przystała teraz istotnie na układy pokojowe, prowadzone w *Fokszanach* a późniéj w *Bukareszcie* (1772); lecz do ostatecznego porozumienia nie przyszło. Dopiero po nowych klęskach Turków (1773—1774) stanął pokój w *Kuczuk-Kajnardzi* (16. lipca 1774), pod warunkami przez Rosyą podyktowanymi. Austrya, opierając się na układzie z dnia 6. lipca 1771, zawartym z Turcyą, zajęła część Mułtan, położoną między Dniestrem, Galicyą, Węgrami i Siedmiogrodem, i wcieliła ją pod nazwą *Bukowiny* do monarchii (1774). Turcya zatwierdziła ten nabytek w układzie konstantynopolitańskim (7. maja 1775); Rosya uznała go dopiero w pokoju sistowskim (1791). [1])

§ 106. Bawarska wojna sukcesyjna.

Bezpotomne zejście księcia bawarskiego *Maxymiliana Józefa* podało nowy powód do nieprzyjaźni między Austryą i Prusami. Najbliższym spadkobiercą jego był *Karol Teodor*, elektor palatyński. Lecz i dom austryacki miał także prawa do niektórych posiadłości w Bawaryi, które były w części lennami korony czeskiéj, w części zaś lennami Rzeszy niemieckiéj. Cesarz Józef II. i nowy książę bawarski zawarli dlatego między sobą układ o podział kraju (1778). Lecz sprzeciwił się temu Fryderyk II. jako obrońca *Karola*, księcia Dwumostów, który na wypadek bezpotomnego zejścia Karola Teodora, najbliższe miał prawa do sukcesyi bawarskiéj. Fryderyk twierdził, że ugoda zawarta bez zezwolenia przyszłego spadkobiercy, nie może mieć żadnéj ważności i gotował się dlatego do wojny. Cesarz Józef z generałami swymi Laudonem i Lascym, na czele wielkiéj armii rozłożył się obozem w Czechach na dwóch miejscach. Główna kwatera znajdowała się nad górną Elbą między Kralowohradem a Jaromirem, korpus drugi obozował nad dólną Elbą koło Rudnic, niedaleko Litomierzyc. Fryderyk z główną swoją armią przeszedł koło Nachodu czeską granicę

[1]) *Joh. Heinrich Schwicker,* Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin Königin Maria Theresia. Część II. Wiedeń 1871.

(1778); inna armia pruska, pod dowództwem księcia Henryka, połączyła się z Sasami i przez Rumburg wtargnęła do Czech, by napaść z tyłu wojsko cesarskie, obozujące pod Jaromirem. Lecz Laudon posunął się od Rudnic koło Młodego Bolesławia aż do Turnowa i zagrodził mu drogę. Kiedy jednak Fryderyk wyruszył na Trutniów (Trautenau), by oskrzydliwszy wojsko cesarskie połączyć się z księciem Henrykiem, wtedy i Józef posunął się w górę Elby i stanął pod Hostincem (Arnau) naprzeciw wojsku Fryderyka. Nie zapuszczając się w bitwy, a jedynie przez zręczne obroty wojenne trzymano tym sposobem nieprzyjaciela w północnéj górnéj części kraju. Za zbliżeniem się zimy ustąpili Prusacy na Szląsk i do Saxonii, a wnet potém stanął za pośrednictwem Rosyi i Francyi pokój w *Cieszynie* (1779), na mocy którego Marya Teresa otrzymała od Bawaryi tak zwany *obwód nad Inem* (Innviertel), który przyłączono do Austryi górnéj.

§ 107. Cesarz Józef II. i jego reformy.

Wkrótce po tém umarła cesarzowa Marya Teresa po 40-letniém sławném panowaniu (29. listopada 1780). Najstarszy syn jéj *Józef II.* objął teraz rządy.

Z Józefem II. nastała dla Austryi chwila wielkich zmian i przewrotu we wszystkich stosunkach wewnętrznych. Jak matka jego, dążył on także do polepszenia tak materyalnego jak duchowego bytu swych poddanych, lecz kiedy matka naprawiała a nie burzyła, chciał on niejako zburzyć starą budowę państwa, by na gruzach jéj stanęła nowa według wyobrażeń filozofii 18. wieku, a któréj gorliwym był zwolennikiem. W państwie, złożoném z różnych ludów, z odmiennymi językami, zwyczajami i cywilizacyą, chciał on od razu zaprowadzić jedność i centralizacyą.

Czynność *urzędów* od najwyższych do najniższych miała kierować się jedyną przywodnią myślą, to jest wolą panującego. Ze względu tego rozszérzono przedewszystkiém władzę urzędów obwodowych, w celu ściślejszéj kontroli nad wykonaniem prawa, a mianowicie w celu obrony *podda-*

nych od nadużyć ze strony bezpośredniéj ich zwierzchności. Na rozkaz cesarza ułożono nową księgę *prawa cywilnego i karnego*, obowiązującą zarówno we wszystkich prawie częściach monarchii, przez co zniknąć miały dotychczasowe różnice w prawodawstwie pojedyńczych krajów koronnych. Wszystkie *sądy* w całéj monarchii, z wyjątkiem Węgier i Lombardyi, postawiono pod jeden najwyższy trybunał sprawiedliwości w Wiedniu. Dla sprawiedliwego rozłożenia *podatku gruntowego*, nakazał cesarz nowy pomiar gruntów. W celu podniesienia *szkół* wydano nową organizacyą tak wyższych jak niższych zakładów naukowych, uwzględniając przy tém postępy, dokonane na polu nauk i umiejętności w innych krajach europejskich. Ważny zwrot w tym kierunku nastał był podczas zniesienia *zakonu Jezuitów* przez papieża Klemensa XIV. (1773), jeszcze za rządów Maryi Teresy. Lecz cesarz Józef poznosił za panowania swego jeszcze bardzo wiele innych klasztorów, a majątek ich obrócił na założenie funduszu naukowego i religijnego. Zaraz na początku rządów swoich ogłosił on tak zwany *patent tolerancyjny* (1781), który z pewném ograniczeniem udzielał swobodę religijną protestantom augsburskiego i helweckiego wyznania.

Dziesięcioletnia czynność Józefa II. wlała nieznane dotąd życie w to wszystko, co przyczynić się mogło do rozwoju gospodarstwa narodowego, do podniesienia oświaty, tudzież do pomnożenia sił państwa przez zużytkowanie bogatych jego źródeł wewnętrznych. Zmiany te nader rozmaite odbywały się jednak za prędko i nie zawsze téż zastanowiono się nad ich potrzebą, stósownością i skutkami. Cesarz Józef, party szlachetném pragnieniem uszczęśliwienia swych ludów, dążył do usunięcia wszystkiego, co niestósowném mu się wydawało, sądząc, że tym sposobem stworzy wkrótce nowy porządek rzeczy. Pośpiech ten wydać musiał tém szkodliwsze następstwa, gdy nie zawsze znachodziły się dość zdolne głowy, potrzebne do wykonania zamiarów cesarza. Usuwając stare niedostatki, odrzucano dlatego nie jedno, co w dawnych urządzeniach było chwalebném. Mianowicie w sprawach kościelnych działał Józef nie bez pewnego gwałtu. Zniesienie klasztorów, przyczém

zmarnowano wiele pamiątek historycznych i skarbów sztuki; zniesienie tak zwanych bractw, które przeważnie miały staranie około ubogich i chorych; wielorakie zmiany w obrzędach i zwyczajach kościelnych i wiele innych podobnych nowości nastąpiły jedynie z polecenia cesarskiego. Przyszło stąd do niemiłych starć między kościołem a państwem o granice ich obupólnéj władzy, a nawet osobiste pojawienie się papieża Piusa VI. na dworze cesarskim w Wiedniu (1782) nie mogło sprowadzić upragnionego pojednania.

Te i tym podobne niedostatki, prócz niektórych miejscowych przyczyn, miały swoje źródło w duchu ówczesnego wieku. Prawie wszystkie ludy europejskie opanowało wtedy pragnienie ulepszenia swoich stosunków spółecznych, ale przy wyborze środków do tego wystąpiła wielka pogarda dla starego porządku rzeczy, obok chęci obalenia go bez dalszego namysłu. Jednostronne upodobanie w krytycznéj filozofii a odrzucenie wszelkiéj tradycyi wywołało niechęć przeciw kościołowi, przeciw stanowym urządzeniom, różnicy stanów i innym historycznym stosunkom, a ogarnęła ona mianowicie średnie warstwy spółeczeństwa. Był to duch tak zwanego liberalizmu czyli radykalizmu, który w dalszym swym rozwoju sprowadził zgubne rewolucye na końcu XVIII. i w pierwszéj połowie XIX. wieku prawie we wszystkich zachodnich i środkowych państwach Europy. Nowe reformy cesarza Józefa, poczęte w szlachetném sercu, a zmierzające do polepszenia doli najliczniejszéj klasy ludności, znalazły dlatego w owym czasie powszechne i bezwzględne uznanie; lecz nie mogly zadowolnić tych, których interesa prywatne naruszały. W krajach zaś, w których od dawna panowała niechęć do wszelkiego porządku prawnego, lub gdzie nie życzono sobie panowania austryackiego, stały się reformy Józefa powodem nowych niepokojów, i wywołały pod koniec życia jego groźne zaburzenia.

§ 108. Spór o Niederlandy. Wojna turecka za Józefa II. Zaburzenia w Węgrzech i Niederlandach.

Główny nieprzyjaciel Austryi, Fryderyk II., chociaż w podeszłym już wieku, nie przestał jednak jeszcze zagra-

żać monarchii. Z powodu znacznego oddalenia *Niederlandów* od reszty krajów austryackich, a nie mniéj z powodu licznych zatargów, wybuchłych między Józefem a Anglią i Holandyą o żeglugę na Skaldzie, postanowił cesarz pozbyć się tego kraju, i zawarł w tym celu układ z Karolem Teodorem bawarskim względem wymiany Bawaryi za Niederlandy (1784). Lecz Fryderyk II. wystąpił znowu przeciw temu układowi w imieniu Karola na Dwumostach, i utworzył przeciw cesarzowi *Związek* prawie wszystkich *książąt niemieckich*, bo przystąpił do niego także elektor saski, a nawet i król angielski, jako elektor hanowerski. Cesarz Józef musiał w skutek tego odstąpić od zamiaru swego. Lecz odtąd zaczął on w Niederlandach usilniéj jak przed tém zaprowadzać te same polityczne przeobrażenia, jak w innych krajach austryackich. Do ważniejszych zmian należało: zaprowadzenie seminarym generalnego w Lowanium (1786); podział kraju na obwody z komisarzami rządowymi na czele (1787); zniesienie przywilejów szlachty i duchowieństwa i t. p. Sprzeciwiały się temu stany niederlandskie, bo widziały w tém naruszenie starodawnych swych przywilejów, a które i Józef II. był zaprzysiągł (1781).

Wywołało to ogromny ruch w całym kraju, a oznaki zbrojnego oporu mnożyły się co raz więcéj. Cesarz mianował w skutek tego generała *Józefa Murraja* generalnym gubernatorem Niederlandów z poleceniem wymuszenia posłuszeństwa na tamtejszych mieszkańcach (1787). Lecz w Bruxeli przyszło do zbrojnego oporu, a zastraszony têm Murray usunął się od wykonania cesarskich rozkazów. Miejsce jego zajął *hr. Ferdynand Trautmansdorf* i generał *D' Alton*, którzy występowali z większą energią i bezwzględnością. Była to jednak chwila zbliżającéj się burzy rewolucyjnéj w sąsiedniéj Francyi, a wypadki tamtejsze nie mogły pozostać bez wpływu na rozwój wypadków w Niederlandach. Na czele ruchu niederlandskiego stanęli adwokaci *Van der Noot i Vonck*, a pod wpływem ich szérzyło się w narodzie dążenie, by oderwać się od domu austryackiego. Pierwszym krokiem na téj drodze była uchwała stanów flandryjskich, zebranych w *Gandawie* (25. listop. 1789), pozbawiająca cesarza panowania w rzeczoném hrabstwie. Za przykładem

tym poszły stany innych prowincyi. Już d. 7. stycznia 1790 zebrały się w Bruxeli stany generalne wszystkich prowincyi z wyjątkiem Luxemburgu, a 20. stycznia 1790 ogłosiły uroczyście swoję *niepodległość*. [1])

Na tak szybki rozwój wypadków niederlandskich wpłynęła nie mało *wojna z Turkami* (1787), wywołana przez Rosyą, a w którą wmieszał się także i cesarz Józef II.

Z wojny bawarsko-sukcesyjnéj wyniósł Józef II. doświadczenie, że dopóty nie będzie panem swych ruchów, dopóki trwać będzie przymierze Rosyi z Prusami. Alians z Francyą nie przyniósł spodziewanéj korzyści; dlatego usiłowaniem było Józefa, by zbliżywszy się do Rosyi, odciągnąć ją od przymierza z Prusami. Dlatego szukał Józef osobistéj znajomości z carową Katarzyną, a wybrawszy się w podróż ze Lwowa pod koniec maja 1780, spotkał ją w Mohylewie (4. czerw.), skąd na jéj żądanie do Smoleńska, Moskwy a następnie do Petersburga pojechał. Następstwem tego spotkania był alians, zawarty w roku następnym między Rosyą i Austryą, a którego najważniejszym warunkiem miała być wojna z Turkami. Lecz dla Austryi wyrosły stąd same tylko straty. Pod osłoną tego przymierza wcieliła Katarzyna pod koniec r. 1783 półwysep krymski do cesarstwa rosyjskiego, a gabinet wiedeński musiał cierpieć tak znaczne zwiększenie się Rosyi. Ale Katarzyna dążyła do zupełnego obalenia Turcyi i zajęcia Konstantynopola. W celu tym drażniono Turków wszelkimi sposobami, by sami wojnę wydali, liczono bowiem, że Józef wiernym zostanie przymierzu, mocą którego Austrya miała pomagać Rosyi w razie, gdyby przez Portę była zaczepioną. Cesarz Józef starał się usilnie o utrzymanie pokoju; lecz wojna wybuchła w drugiéj połowie r. 1787, a nie mogąc jéj zapobiéc, cesarz wmieszał się sam teraz do niéj (1788), by przez odzyskanie prowincyi, utraconych w pokoju belgradskim z r. 1739, przywrócić równowagę polityczną między Rosyą a Austryą. Józef sam z generałem Lascym stanął na czele 200.000 armii, rozłożonéj wzdłuż granicy tureckiéj. Lecz początek wojny wypadł nieszczęśliwie. Choroby wybuchły w wojsku cesarskiém, a tysiące ludzi padały ich ofiarą. Wielki wezyr Jusuf prze-

---

[1]) *Dr. Albert Jäger*, Kaiser Joseph II. und Leopold II. Wiedeń 1767.

bił się przez cesarskie stanowisko i wkroczył do Banatu. W szeregach armii powstało stąd wielkie zamieszanie, a mianowicie podczas nocnéj ucieczki z pod *Karansebes*, kiedy żołnierze cesarscy, trzymając się za nieprzyjaciół, wzajemnie się ostrzeliwali. Cesarz sam zachorował w niezdrowéj okolicy i powrócił do Wiednia, powierzywszy naczelne dowództwo *Laudonowi*, który wojnie szczęśliwszy nadał kierunek, bo wyrzucił Turków za Dunaj, zdobył Belgrad (1789) i posuwał się daléj w głąb terytoryum tureckiego.

Z niepowodzenia tego korzystały nie tylko stany niederlandskie, ogłaszając oderwanie swoje od Austryi, lecz za przykładem ich zaczęli i *Węgrzy* objawiać niezadowolnienie swoje z reform, które Józef zaprowadził w ich kraju, i domagali się gwałtownie zwołania sejmu do Preszburga, na którymby zażalenia swoje wnieść mogli. W tym ucisku wydał Józef rozkaz, odwołujący wszystkie nowe urządzenia, zaprowadzone w królestwie węgierskiém z wyjątkiem tych, które tyczyły się spraw religijnych i zmniejszenia niedoli stanu włościańskiego, wyznaczył zarazem termin na zebranie się sejmu w Preszburgu; lecz nim do tego przyszło, umarł po drugi już rok trwającéj chorobie, w 49 roku życia swego (20. lutego 1790).

§ 109. Cesarz Leopod II. Wybuch francuskiéj rewolucyi.

Nastąpił po nim na tronie brat jego *Leopold II.* przed tém wielki książę toskański. Rządy jego nad Toskaną zjednały mu miłość poddanych i sławę u obcych. Objąwszy rządy nad krajami austryackimi oświadczył on, że stany prowincyonalne są w oczach jego podstawą monarchii i że pracować będzie nad dobrem powszechném pospołu z narodem. Dlatego zaraz po przybyciu swojém do Wiednia (12. marca 1790) przywrócił Leopold *stany prowincyonalne* i *sejmy krajowe*, zniesione przez Józefa; a by uspokoić umysły, odwołał ustanowiony przez Józefa I. nowy system podatkowy, zniósł przeszkody stawiane handlowi w imieniu wolności, i wiele innych rozporządzeń jego, odnoszących się do administracyi lub sądownictwa; zatrzymał jednak większą część reform, zaprowadzonych przez poprzednika swego na polu kościelném.

Przystępując do uspokojenia Węgier, powołał Leopold przyrzéczony przez Józefa sejm węgierski do Budy (6. czer. 1790), a wysokiém umiarkowaniem swojém doprowadził do tego, że już 15. listopada odbyła się w Preszburgu koronacya jego. Z podobném umiarkowaniem zwrócił się Leopold także i do Niederlandczyków, przyrzekając im zatwierdzenie wszystkich ich swobód i przywilejów, a oraz zupełne zopomnienie przeszłości. Atoli Belgijczycy, podżegani przez Prusy, Anglią i Holandyą nie przyjęli ofiarowanego im pojednania. Wtedy wkroczyło 30.000 wojska cesarskiego do Belgii, po czém zawarto w *Hadze* konwencyą (10. grud. 1790), którą cesarz zatwierdził dawne prawa i przywileje Niederlandczyków, ci zaś wrócili do posłuszeństwa.

Wojna z Turcyą trwała jeszcze daléj; atoli szczęście, które w ostatnich czasach sprzyjać zaczęło broni austryackiéj, wywołało zawiść Anglii a mianowicie Prus, które zawarły z Turcyą wyraźne przymierze (16. stycz 1790), wystawiły armią na szląskiéj granicy i groziły Austryi wydaniem wojny. Nie chcąc monarchii na dalsze narażać niebezpieczeństwa, zwrócił się Leopold bezpośrednio do króla pruskiego *Fryderyka Wilhelma II*, by sprowadzić porozumienie się i pojednanie. Po wielu trudnościach, wynikłych stąd, że Prusy przy sposobności téj chciały zabrać Polsce Toruń i Gdańsk, za co Austrya Galicyą zwrócić jéj miała, przyszło wreszcie do układu z Prusami w *Reichenbach* na Szląsku, a wnet potém i do pokoju z Turcyą, zawartego w *Sistowie* (4. sierp. 1791), w którym Austrya zwróciła swe zdobycze, a Porta obwód na lewym brzegu górnéj Unny.

Atoli większa daleko burza, która nietylko Austryą, lecz całą Europę w wir swój wciągnęła, zerwała się nad Francyą. Dążenie do ulepszenia dotychczasowego ustroju społecznego, upodobanie w śmiałych a nie sprawdzonych dotąd środkach ku osiągnięciu tego celu, obok bezwzględnéj pogardy dla instytucyi i zwyczajów, uświęconych tradycyą wieków, wszystko to, chociaż było ogólnym wyrazem ducha czasu, miało jednak swój początek w narodzie francuskim i opanowało więcéj, jak gdzieindziéj wszystkie warstwy jego. Wynikiem prądu tego była jedna z największych

rewolucyi, która obaliła istniejącą ustawę państwa i wszelkie ówczesne podstawy ustroju społecznego. *Ludwika XVI*, króla francuskiego, zmuszono najpierw do zwołania zgromadzenia prawodawczego i przeprowadzenia całego szeregu uchwał, zapadłych w tém zgromadzeniu, w celu sprowadzenia nowego urządzenia społecznego bez względu na stosunki prawne, łączące dotąd z sobą pojedyncze warstwy ludności. Przyjaźń, zawiązana od czasów Maryi Teresy między domem austryackim a francuską rodziną królewską, utwierdzona później związkiem małżeńskim między *Maryą Antoniną*, siostrą cesarza Józefa i Leopolda, a królem Ludwikiem XVI, musiała wcześnie już zwrócić uwagę Leopolda II. na rozwój wypadków we Francyi. Skłoniło go to do urządzenia zjazdu w *Pilnicy* (1791), z królem pruskim Fryderykiem Wilhelmem II, z elektorem saskim, i kilkoma innymi książętami niemieckimi, w celu wspólnego naradzenia się nad ówczesnym stanem rzeczy. Lecz tymczasem pojawiła się nowa ustawa francuska, ścieśniająca nadal władzę królewską przez zgromadzenie prawodawcze, przez naród wybrane, a ponieważ Ludwik XVI. zgodził się na nią, dlatego nie widział cesarz powodu do nieprzyjacielskiego wystąpienia przeciw Francyi.

§ 110. Cesarz Franciszek II. Pierwsza wojna z Francyą aż do pokoju w Campo-Formio.

Na początku roku 1792 (1. marca) umarł cesarz Leopold II. Najstarszy syn jego *Franciszek II.* objął teraz panowanie nad krajami dziedzicznymi; drugi zaś syn jego Ferdynand nad wielkiém księstwem toskańskiém.

W czasie tym wywołały niektóre uchwały francuskiego zgromadzenia narodowego zażalenia ze strony kilku książąt niemieckich, którzy mieli różne posiadłości we Francyi a na nich prawa, poręczone traktami z czasów Ludwika XIV, a które uchwały te obecnie naruszały. Natomiast uskarzali się Francuzi, że sąsiedni książęta niemieccy dają u siebie przytułek francuskim emigrantom, którzy niezadowolnieni z nowego stanu rzeczy w ojczyźnie, spiskują z obcymi na

sprowadzenie zmiany tych stosunków. Nie troszcząc się wiele o załatwienie tych sporów na drodze układów, wydali Francuzi wojnę cesarzowi i rozpoczęli ją napadem na *Niederlandy* (20. kwietnia 1792). Cesarz Franciszek skłonił króla pruskiego do przymierza w celu obrony krajów Rzeszy niemieckiéj, a połączone ich wojska pod dowództwem księcia Ferdynanda brunszwickiego wkroczyły do Francyi. Książę zdobył Longwy i Verdun, ale nie umiejąc przeszkodzić połączeniu się Kellermana z armią Dumourieza, musiał w skutek tego a nie mniéj z powodu zarazy, złéj pory roku i braku żywności cofnąć się za Ren, poczém Dumouriez wkroczył do Niederlandów, pobił wojsko cesarskie pod *Jemappe* i opanował większą część kraju.

Wojna z obcémi mocarstwami wpłynęła na rozdmuchanie dzikich namiętności u ludu francuskiego. Konwent narodowy osadził w więzieniu Ludwika XVI., pociągnął go przed sąd swój, skazał na śmierć, a Francyą zamieniono w demokratyczną rzeczpospolitą. Także i żona Ludwika, królowa Marya Antonina, z habsbursko-lotaryńskiego domu, z kilkoma innymi członkami rodu królewskiego poniosła śmierć na rusztowaniu (1793).

W następnych dwu latach prowadzono daléj wojnę w Niederlandach z największém obustronném wysileniem; lecz szczęście nie sprzyjało armii austryackiéj. Francuscy generałowie Pichegru, Jourdan i Moreau zdobyli Niederlandy i wyparli powtórnie austryackie i pruskie wojska za Ren (1794). Król pruski zawarł w skutek tego z Francuzami osobny pokój w Bazylei (1795), a wszystkie siły francuskie zwróciły się teraz przeciw samemu cesarzowi i sprzymierzonym z nim kilku książętom w południowych Niemczech i we Włoszech.

W roku 1796 wyruszyły w pole trzy wielkie francuskie armie; dwie z nich pod dowództwem generałów Moreau i Jourdana wkroczyły przez Ren do Niemiec, trzecia pod młodym jeszcze, ale już doświadczonym *Napoleonem Bonapartem*, do Włoch. Bonaparte pobił wodza cesarskiego Beauliego w bitwach pod *Montenotte* (12. kwiet.), Millesimo i Dego, przez co zmusił króla sardyńskiego a późniéj i innych włoskich książąt do zaniechania przymierza z cesarzem.

Wkroczywszy przez Pad do Lombardyi, pobił on Beauliego powtórnie przy przejściu mostu nad Addą pod *Lodi* (10. maja), a wnet potém i innego wodza cesarskiego *Wurmsera* pod *Lonato* (3. sierp.) i *Castiglione* (5. sierp.), i zmusił go do zamknięcia się w twierdzy Mantuy. Cesarz posłał na odsiecz zamkniętemu wodzowi nowe wojsko pod zdolnym generałem *Alvincim*, lecz i tego pokonał Napoleon w morderczéj bitwie pod *Arcole* (15—17. listop.) i *Rivoli* (14—16. stycz. 1797). Trzechdniowa ta straszna walka rozstrzygnęła także losem Mantuy, albowiem 2. lutego 1797 musiał Wurmser dla braku żywności poddać się z pozostałą przy życiu załogą 15-tysięczną.

W Niemczech stanął na czele wojska sam *arcyksiążę Karol*, brat cesarza Franciszka. Pobił on Jourdana w bitwach pod *Teiningen*, *Ambergiem* i *Würzburgiem*, i zmusił nie tylko jego, lecz i generała Moreau do ustąpienia za Ren (1796). Arcyksiążę Karol stanął teraz na czele cesarskiéj armii we Włoszech, lecz poniósł dotkliwą klęskę nad *Tagliamentem* (marzec 1797), poczém Bonaparte podbił *rzeczpospolitą wenecką* i wtargnął bez żadnego oporu do Karyntyi, Styryi, a z innéj strony do Tyrolu. Obie strony zapragnęły wreszcie pokoju. D. 7. kwietnia 1797 zawarto zawieszenie broni, 18. kwietnia umówiono przedwstępne warunki pokoju w *Lubnie* (Leoben) a 17. października 1797 stanął stały pokój w *Campo Formio* pod Udiną w weneckiém. W pokoju tym odstąpiła Austrya Francyi Niederlandy i Lombardyą, otrzymała zaś za to kraj zniesionéj rzeczypospolitéj weneckiéj, z Dalmacyą i częścią Istryi, będącą dotąd w posiadaniu Wenecyi.

§ 111. Wtóry i trzeci rozbiór Polski. Druga wojna francuska aż do pokoju lunewilskiego.

W czasie téj wojny przedsięwzięły Rosya i Prusy *drugi podział Polski* (1793), w czém jednak Austrya żadnego nie miała udziału. Kiedy atoli gwałt ten, dokonany na dźwigającym się narodzie, wywołał zbrojne powstanie pod naczelnictwem *Tadeusza Kościuszki*, a powstanie ogar-

nęło prawie wszystkie dzielnice królestwa, wkroczyły trzy mocarstwa z wojskami swémi do Polski i *podzieliły się resztą kraju* (1795). Austrya dostała przy tym podziale większą część województwa krakowskiego z Krakowem, województwa sandomierskie i lubelskie wraz z częścią powiatu chełmskiego, a wreszcie kawałki województwa brzeskiego, podlaskiego i mazowieckiego, które leżały na lewym brzegu Bugu, razem około 834 mil □.

Gwałtowne postępowanie rzeczypospolitéj francuskiéj względem wszystkich swych sąsiadów, a mianowicie z książętami włoskimi, których dowolnie wyzuwała z ich posiadłości, zamieniając takowe w rzeczypospolite pod francuskim protektoratem, sprowadziło w rok po zawarciu pokoju w Campo-Formio nową koalicyą przeciw Francyi, do któréj przystąpiły najpierw Anglia, Rosya i Turcya (1798). Także i cesarz Franciszek II. przystąpił do téj koalicyi i rozpoczął wojnę w Niemczech i we Włoszech (1799 1. marca). *Arcyksiążę Karol* pobił znowu Jourdana w bitwie pod *Ostrach* (21. marca), pod *Liplingen* i *Stockach* (25. i 26. marca) i wyparł go za Ren. Także i Massenę, komendanta wojsk francuskich w Szwajcaryi, a który część wojska swego wysunął był aż do Tyrolu, pobił Karol w bitwie pod *Zurychem* (3. i 4. czerwca), podczas gdy inni generałowie austryaccy *Kray* i *Melas* zwyciężali nad Francuzami we Włoszech pod *Pastrengo* (26. marca), *Weroną* (30. marca) i *Magnano* (5. kwiet.). Wojnę prowadzono z większym jeszcze naciskiem, kiedy do Włoch przybyły pomocnicze wojska rosyjskie pod *Suwarowem*. Moreau, naczelny wódz francuski we Włoszech, został od niego pod *Cassano* nad Addą (26. i 27. kwiet.) pobity i wyparty z Lombardyi do Piemontu. Inne wojsko francuskie pod *Macdonaldem* zniszczyli Suwarów i Melas w trzydniowéj bitwie nad rzeką *Trebią* (17. czerwca). Suwarów zdobył Turyn i wkroczył przez Alpy do Szwajcaryi. Ale tu powstrzymało go krwawe zwycięstwo, które Massena odniósł pod *Zurychem* nad wojskiem rosyjskiém (25. wrześ. 1799). Wnet potém odwołał car Paweł I. wojska, walczące we Włoszech, poczém całe brzemię wojny spadło znowu na samą prawie Austryą. Mimo to zdobył Melas całą Sardynią aż po granicę francuską i zamknął Massenę w Genui.

Najznakomitszy wódz francuski, Napoleon Bonaparte, przebywał od ukończenia poprzedniéj wojny w Egipcie, by kraj ten zdobyć na Turkach. Na wieść o klęskach Francuzów na polu walki, a o wewnętrznym zamęcie w kraju, trwającym od początku rewolucyi, wrócił Bonaparte do Francyi, obalił dyrektoryat i stanął sam na czele rzeczypospolitéj pod imieniem pierwszego konsula (9. listop. 1799); poczém z wojskiem wyprawił się do Włoch. Tu stoczył on z 80-letnim Melasem główną bitwę pod *Marengo* (14. czer. 1800), która w jednym dniu Włochy wróciła w ręce Francuzów. Nie mniéj szczęśliwie walczył Moreau w Niemczech. Dnia 3. grudnia 1800 odniósł on świetne zwycięstwo pod *Hohenlindem* w Bawaryi nad arcyksięciem Janem, poczém wkroczył do Austryi, zajął Salcburg, Linc i zagroził Wiedniowi. Rozpoczęto znowu rokowania pokojowe, a wkrótce stanął nowy pokój, zawarty w *Lunewilu* w Lotaryngii (9. lutego 1801). W pokoju tym zatrzymała Austrya prawie wszystkie swoje dotychczasowe posiadłości; tylko wielki książę toskański musiał kraj swój odstąpić księciu parmeńskiemu, kraj zaś księcia modeńskiego przypaść miał tak zwanéj *rzeczypospolitéj cisalpińskiéj*, którą Francuzi utworzyli z Lombardyi i innych sąsiednich okręgów. W zamian za odstąpione kraje otrzymał wielki książę toskański kraj arcybiskupa *salcburskiego*, jako księstwo dziedziczne, książę zaś modeński część zewnętrznych krajów austryackich, tak zwaną Bryzgowią (w dzisiejszém wielko-księstwie badeńskiém), za co oddano cesarzowi posiadłości biskupów *trydenckiego* i *brixeńskiego* w Tyrolu południowym. Biskupi i mniejsi książęta niemieccy utracili tym sposobem niepodległość swoję, a ziemie ich poszły na wynagrodzenie tych książąt, którzy nieco z posiadłości swoich Francyi lub jéj sprzymierzeńcom odstąpić musieli.

§ 112. Założenie cesarstwa austryackiego. Trzecia wojna z Francyą aż do pokoju preszburskiego.

Po wielu krwawych przewrotach, zaszłych we Francyi w czasie tych wojen, zaprowadził wreszcie Napoleon Bo-

naparte trwalszy porządek i pokój wewnętrzny. W czwartym roku konsulatu swego na mocy uchwały senatu z 18. maja 1804 został on *cesarzem Francuzów*, a 2. grudnia ukoronował go uroczyście papież Pius VII. Wypadek ten spowodował cesarza Franciszka II. do wykonania ważnego dla monarchii austryackiéj postanowienia. Ze względu na powolne rozpadanie się Rzeszy niemieckiéj, a która nadała mu tytuł rzymskiego cesarza, i aby zapobiéc możliwym uroszczeniom Francyi do pierwszeństwa z powodu jéj nowego tytułu cesarskiego, przyjął Franciszek 11. sierpnia 1804 tytuł *cesarza austryackiego*, który jako zgodny z rozległością państwa jego, uznały wszystkie mocarstwa europejskie, a także i cesarz Napoleon.

Stosunek nieprzyjaźny do państw sąsiednich, w który Francya wstąpiła w czasie rzeczypospolitéj, nie zmienił się jednak i za cesarstwa. Kraje, którym Francuzi poprzednio narzucali ustawę republikancką, wcielał teraz Napoleon do swojéj monarchii. Tak zamieniono byłe rzeczypospolite włoskie w jednolite *królestwo włoskie*, którego koronę żelazną Napoleon sam włożył sobie na głowę w katedrze medyolańskiéj (16. maja 1805). Lecz i wiele innych krajów przeszło pod panowanie jego. By położyć tamę dalszym jego zaborom, zawarły Anglia, Rosya i cesarz Franciszek II. nową koalicyą przeciw Napoleonowi (1805); wywiązała się stąd wojna, która jednak smutniéj wypadła od poprzednich.

Napoleon sam wkroczył na czele potężnéj armii do Niemiec, skłonił Baden, Wirtemberg i Bawaryą do przejścia na swoję stronę, otoczył pod *Ulmem* cesarskiego wodza *Maka* i wziął go do niewoli (17. paźd. 1805); poczém ruszył do Austryi. Arcyksiążę Karol, który dowodził we Włoszech, pobił Massenę pod *Caldiero* (30. paźd. i 1. list.), atoli na wieść o kapitulacyi Maka pod Ulmem pospieszył na obronę Austryi w celu połączenia się z resztą wojsk cesarskich. Lecz nim dokonać mógł połączenia, zajął Napoleon Linc i Wiedeń i ruszył na Morawę przeciw wojskom rosyjskim, które cesarz *Alexander* prowadził na pomoc Franciszkowi. Dnia 3. grudnia (1805) stoczyli *trzej cesarze* sławną bitwę pod *Sławkowem (Austerlitz)* niedaleko Berna, która skończyła się zupełném zwycięstwem Napoleona. Ce-

sarz Franciszek musiał w *Preszburgu* zawrzeć pokój (26 grud. 1805), który okupić musiano ciężkiemi ofiarami. Prócz 100 milionów guldenów tytułem wynagrodzenia za koszta wojenne, musiano odstąpić Wenecyą i Dalmacyą królestwu włoskiemu, Tyrol Bawaryi, a prócz tego wszystkie swoje posiadłości w Szwabii, któremi Napoleon wynagrodził sprzymierzeńców swoich, księcia wirtemberskiego i badeńskiego. Za to wszystko otrzymał Franciszek jedynie Salcburg, za co dotychczasowemu tegoż właścicielowi wielkiemu księciu Ferdynandowi oddano biskupstwo wircburskie.

§ 113. Koniec cesarstwa niemieckiego. Czwarta wojna francuska aż do pokoju wiedeńskiego.

Pierwszym następstwem pokoju preszburskiego było zupełne rozpadnięcie się Rzeszy niemieckiéj. Książętom, którzy w téj wojne pomagali Napoleonowi, jak Bawaryi, Wirtembergii, a późniéj Saxonii nadał on tytuły królewskie lub inne godności i odszczególnienia i zawarł z nimi tak zwany *Związek reński*, przez co zupełnie oderwali się od Rzeszy niemieckiéj. W skutek tego złożył cesarz Franciszek II. godność *cesarza niemieckiego*, jako niezgodną z ówczesnymi stosunkami (6. sierp. 1806). Kiedy *Prusy* z pozostałych książąt niemieckich podobny związek utworzyć zamierzyły, Napoleon sprzeciwił się temu, wydał Prusom wojnę i taką zadał im klęskę, że prawie połowę państwa zwycięzcy odstąpić musiały. Z zaboru pruskiego, dokonanego na królestwie polskiém, utworzył Napoleon w sąsiedztwie Austryi *wielkie księstwo warszawskie* i nadał je królowi saskiemu. Rozszérzenie się potęgi francuskiéj kosztem prawie wszystkich państw europejskich nie miało odtąd granicy. Jedna Anglia stała niezwyciężoną wobec Napoleona, albowiem z carem rosyjskim Alexandrem wszedł on był przed tém już w stosunek przyjaźni.

Raz jeszcze powstała Austrya do walki przeciw tłumiącéj wszystko przemocy Napoleona. Korzystając z przykrego położenia jego w Hiszpanii, rozpoczął cesarz Franciszek wojnę w przymierzu z Anglią (27. marca 1809). Napoleon

wyruszył do walki na czele licznych sprzymierzeńców, między którymi tym razem znajdował się i cesarz Alexander. Na czele armii austryackiéj stanęli bracia cesarza Franciszka, arcyksiążę Karol w Bawaryi, arcyksiążę Jan we Włoszech i brataniec cesarski arcyksiążę Ferdynand w Galicyi. W Tyrolu wybuchło powstanie ludu pod naczelnictwem *Andrzeja Hofera* przeciw Bawarczykom i wygnało wojska ich z kraju.

We Włoszech i w Galicyi rozpoczęto wojnę z pomyślnym skutkiem dla broni cesarskiéj. Arcyksiążę Ferdynand wkroczył do księstwa warszawskiego, zajął Warszawę (23. kwietnia) i zmusił wojsko polskie do ustąpienia na prawy brzeg Wisły. Arcyksiążę Jan pobił w kilku potyczkach włoskiego wicekróla Eugeniusza Beauharnais, pasierba cesarza Napoleona. Lecz główna armia austryacka pod dowództwem arcyksięcia Karola, na którą sam Napoleon uderzył, poniosła klęskę pod Abensbergiem i *Eckmühlem* (22. kwietnia), poczém Napoleon wkroczył do Austryi i zajął Wiedeń (13. maja). Na polach pod *Aspern*, w okolicach Wiednia, przyszło do nowéj bitwy (21. i 22. maja), w któréj Napoleon ciężkie poniósł straty, poczém przeszedłszy ramię Dunaju, cofnął się na wyspę Lobau, gdzie obwarowane zajął stanowisko. Eugeniusz Beauharnais we Włoszech wziął tymczasem górę nad arcyksięciem Janem, wyparł go przez Karyntyą i Styryą aż do Węgier, pobił pod murami Raby (13. czerwca), przez co uniemożliwił mu połączenie się jego z arcyksięciem Karolem, podczas gdy sam silne oddziały wojska swego wyprawił w pomoc Napoleonowi. Wtedy przeszedł Napoleon po drugi raz przez Dunaj, pobił arcyksięcia Karola w główněj bitwie pod *Wagramem* (5. i 6. lipca) i wyparł go aż do Znojmu w Morawii. Lecz i w *Galicyi* zmieniło się szczęście wojenne. Wódz polski, książę *Józef Poniatowski*, posuwając się prawym brzegiem Wisły, wkroczył do Galicyi, zajął *Lwów* (27. maja), w skutek czego arcyksiążę Ferdynand musiał opuścić Warszawę (2. czerwca); próbował jeszcze odzyskać Galicyą, poczém cofnął się na Morawę. W tym czasie wkroczyli także i Rosyanie do Galicyi wschodniéj i zajęli niektóre części kraju. Powstanie Tyrolczyków przeciw panowaniu bawarskiemu stłumiły oddziały wojska francuskiego.

Niepowodzenia te zmusiły cesarza Fraciszka II. do zawarcia z Napoleonem pokoju, który po dłuższych układach podpisano w *Schönbrunie* pod *Wiedniem* (14. października 1809). W pokoju tym musiała Austrya odstąpić Bawaryi prócz Tyrolu także księstwo salcburskie, obwód nad Inem i część obwodu Hausruck w Austryi górnéj; na rzecz księstwa warszawskiego musiała Austrya oddać cały prawie swój udział z ostatniego podziału Polski, oraz okręg mały koło Krakowa aż po Wieliczkę i pół dochodu z tamecznych żup solnych; Rosyi musiano ustąpić obwód tarnopolski w Galicyi wschodniéj; wreszcie Napoleonowi na rzecz jego królestwa włoskiego prócz dawniéj zabranéj Wenecyi i Dalmacyi także i Istryą, część chorwackiego Pogranicza, Chorwacyą aż po Sawę, całą Krainę, hrabstwo goryckie i obwód bielaski (Villach) w Karyntyi. [1])

§ 114. Pokonanie Napoleona. Kongres wiedeński.

Wojna ta wyczerpała wiele siły i zasoby monarchii austryackiéj; *dług państwa* wyrósł do nieznanéj przed tém wysokości, a przy dalszém dążeniu Napoleona do zawładnięcia całą Europą, groziło Austryi niebezpieczeństwo zniknięcia z rzędu wielkich mocarstw europejskich. Mimo to była ona zawsze jeszcze wielką zaporą dla zamysłów Napoleona. By zapewnić sobie przyjaźń domu austryackiego, zaślubił on córkę cesarza Franciszka, *Maryą Ludwikę* (17. mar. 1810).

Lecz nie długo potém przedsięwziął Napoleon jednę z największych swoich wypraw przeciw cesarzowi Alexandrowi, byłemu swemu sprzymierzeńcowi. Pół miliona żołnierzy, których dostarczyć musiała Francya a oraz poddane lub zależne od cesarstwa jego państwa, wyprowadził on na podbój Rosyi. Także Prusy i Austrya na mocy zawartych z nim układów uczęstniczyć musiały w téj wyprawie. [2]) Lecz w Rosyi opuściło Napoleona dotychczasowe szczęście. Prawie cała

[1]) *Dr. Adam Wolf:* Kaiser Franz 1804—1811. Wiedeń 1866. *Henryk Schmitt:* Dzieje Polski XVIII. i XIX. wieku. Tom IV. Lwów 1868.

[2]) Układ dotyczący zawarła Austrya 14. marca 1812. Obowiązała się wystawić 30.000 ludzi przeciw Rosyi, a taką samą liczbę trzymać w pogotowiu.

jego armia uległa zniszczeniu. Rosyanie pospieszyli za nim do Polski a potém do Niemiec. Prusy dźwignęły się z dotychczasowego poniżenia i połączyły się z cesarzem Alexandrem (28 lut. 1813). Napoleon zgromadził nowe liczne wojska i przybył do Niemiec, by rozpocząć wojnę z sprzymierzonémi przeciw niemu mocarstwami (1813).

W obec takiego zwrotu wypadków, nie mógł cesarz Franciszek pozostać bezczynnym ich świadkiem. Nie poszedł on jednak za przykładem Prus, które w pierwszéj zaraz chwili zwróciły się przeciw Napoleonowi, lecz podjął się zaszczytniejszéj dla siebie roli, bo wystąpił jako pośrednik pokoju między mocarstwami. Po długich usiłowaniach skłonił się Napoleon do przyjęcia pośrednictwa tego, a kongres w Pradze, zebrany 27. lipca 1813, przystąpił do narady nad warunkami przyszłego pokoju. Kiedy jednak przekonano się, że Napoleonowi nie szło o pokój, ale jedynie o zyskanie czasu, przystąpiła Austrya (10. sierp.) do przymierza z Rosyą i Prusami a wojsku wydano rozkaz do przekroczenia czeskiéj granicy i ruszenia przeciw Napoleonowi, ktory rozłożył się był w Saxonii. Cesarz Francuzów pobił wojska sprzymierzone w krwawéj bitwie pod *Dreznem* (26. i 27. sierp.) i wysłał oddział wojska pod marszałkiem Vandammem przez Rudawy do Czech. Ale Vandamme poniósł klęskę pod *Chlumem* (30 sierp.) i z większą częścią wojska swego dostał się do niewoli. Powtórnie wkroczyły sprzymierzone wojska do Saxonii, by zmierzyć się z główną armią Napoleona. Pod *Lipskiem* nastąpiła trzechdniowa stanowcza bitwa (16. 18. i 19. paźd. 1813) pod naczelnym dowództwem austryackiego marszałka polnego księcia *Karola Schwarzenberga*. Napoleon został pobity i wyparty aż do Renu. Wojska austryackie zajęły spiesznie wszystkie kraje, odstąpione Napoleonowi w pokoju wiedeńskim. Na wiosnę r. 1814 ruszyli sprzymierzeni przez

---

Wojsko to „*posiłkowe*“ miało stanowić korpus osobny, a dowódca jego odbierać rozkazy jedynie z głównéj kwatery Napoleona. W razie niemożności zawarcia pokoju, lub gdyby wojna wymagała doraźnych środków, przysługiwała dworowi wiedeńskiemu swoboda niezależnego działania według wymogów sprawiedliwéj polityki. (*Dr. Joseph Alex. Helfert*, Kaiser Franz und die europäischen Befreiungs-Kriege gegen Napoleon I. Wieden 1867.)

Przyp. tłum.

Ren, by na ziemi francuskiéj daléj prowadzić wojnę. Krwawe bitwy tórowały im drogę do *Paryża*. Paryż musiał się poddać, a sprzymierzeni monarchowie weszli na czele wojsk do stolicy (31. marca 1814). Napoleon zrzekł się dnia 11. kwietnia 1814 w Fontaineblau korony i musiał udać się na wyspę *Elbę*, którą wyznaczono mu na utrzymanie. *Ludwik XVIII.*, brat zamordowanego króla Ludwika XVI., wrócił na tron swoich przodków.

Pełnomocnicy wszystkich europejskich mocarstw zgromadzili się teraz na *kongres w Wiedniu* dla wspólnéj narady w celu uporządkowania stosunków europejskich. Lecz nim kongres ukończył pracę swoję, pokusił się Napoleon raz jeszcze o odzyskanie władzy. Niespodzianie opuścił on Elbę, wrócił do Francyi (1. marca 1815), zmusił Ludwika XVIII. do ucieczki z Paryża i opanował rządy. Na wiadomość o tém ruszyły wojska wszystkich europejskich mocarstw przeciw niemu, a bitwa pod *Waterloo* (18. czerwca 1815), położyła koniec powtórnemu panowaniu Napoleona.

W tym samym prawie czasie, bo 9. czerwca 1815, ukończył kongres wiedeński pracę swoję. Austryi zwrócono tak zwane prowincye ilyryjskie, Lombardyą i Wenecyą (ostatnią jako wynagrodzenie za Niederlandy), Salcburg, obwód nad Inem i Hausruck, Tyrol, żupy wielickie i część Galicyi wschodniéj (obwód tarnopolski, odstąpiony Rosyi w pokoju wiedeńskim z r. 1809). Kraków z małym okręgiem uznano za miasto wolne, zostające pod opieką trzech rządów rozbiorczych.

Z krajów włoskich Medyolanu i Mantuy a oraz z okręgu weneckiego utworzył Franciszek (7. kwietnia 1815) *lombardsko-weneckie królestwo*, z dwoma guberniami w Medyolanie i Wenecyi, a arcyksięciem Antonim, jako wicekrólem na czele. Podobnież połączył cesarz Krainę, części Karyntyi (obwód bielaski i celowiecki), części Chorwacyi, Gorycyą a wreszcie okręgi Cividale i Gradyskę w jednę całość polityczną pod nazwą *królestwa Ilyryi* z dwoma guberniami w Lublanie i Tryeście (10. sierp. 1816). *Dalmacya* z Dubrownikiem i Kotarem otrzymała także tytuł królestwa i gubernium w Zadarze. Z wszystkiemi dawnemi a

oraz nowo nabytemi prowincyami niemieckiemi przystąpiła Austrya do nowo utworzonego *Związku niemieckiego* (8. czer. 1815) i otrzymała prezydyum na Radzie związkowéj w Frankfurcie nad Menem, którą poseł cesarski hr. Buol-Schauenstein 5. listopada 1816 uroczyście zagaił.

Także i *linii pobocznéj domu austryackiego* zwrócił kongres wiedeński zabrane jéj kraje. Arcyksiążę *Ferdynand* wszedł znowu w posiadanie *Toskany*, powiększonéj częścią Elby i księstwem *Piombiono*; *Modenę*, *Reggio* i *Mirandolę* otrzymał arcyksiążę *Franciszek*, syn zmarłego arcyksięcia Ferdynanda, (panującego na Brysgowii od r. 1803—1805); owdowiałéj arcyksiężniczce Maryi Beatryce zwrócono po matce jéj odziedziczone księstwa *Massę* i *Karrarę*. Dla byłéj cesarzowéj francuskiéj *Maryi Ludwiki* przyznał kongres księstwa *Parmę*, *Piaczencę* i *Gwastalę*. (Patrz rodowód § 117).

OKRES VII.

Od kongresu wiedeńskiego aż do czasów najnowszych. *)

§ 115. Święte przymierze. Polityka kongresowa.

Bitwa pod Waterloo wyswobodziła Europę z pod przemocy Napoleona, a upadek jego był tak gwałtowny i niespodziany, że nie mógł pozostać bez wpływu na umysły monarchów, biorących główny udział w téj wielkiéj dziejowéj katastrofie. Pod wrażeniem jéj, podczas drugiego pobytu w Paryżu, podpisali trzej monarchowie: Franciszek I., Fryderyk Wilhelm III. i Alexander I. akt *świętego Przymierza* (26. wrześ. 1815), którym zobowiązali się, że zostaną odtąd połączeni węzłem miłości braterskiéj, że udzielać sobie będą pomocy wzajemnéj a ludami swymi rządzić będą po chrześciańsku, bo w duchu miłości, pokoju i sprawiedliwości. Prawie równocześnie, bo w dniu podpisania wtórego pokoju paryskiego (20. listopada 1815) nastąpiło także porozumienie między Austryą, Prusami, Rosyą i Anglią, (a do czego późniéj i Francyą przypuszczono), by w przyszłości ważniejsze sprawy europejskie załatwiano na kongresach, które w tym celu od czasu do czasu zbierać się miały. Obydwa te traktaty stały się podstawą polityki wielkich mocarstw europejskich (pentarchia)

*) *Dr. Adam Wolf:* Kaiser Franz von der Stiftung der österreichischen Kaiserwürde bis zum Ausbruch des russisch-französischen Krieges. Wiedeń 1866. *Dr. Franz Mayer:* Geschichte Oesterreichs. 2 tomy. Wiedeń 1874. *K. H. L. Pölitz:* Oesterreichische Geschichte. Neue Ausgabe von *Ottokar Lorenz*. Wyd. 3. Wiedeń 1877. *Dr. Friedrich Umlauft:* Die österreichisch-ungarische Monarchie. Wiedeń i Peszt 1876.

w najbliższym okresie dziejowym, a przewadze ich ulegać musiały wszystkie państwa drugorzędne nawet w wewnętrznych swoich sprawach.

Austrya, któréj polityką zewnętrzną od r. 1810 kierował hrabia *Lotar Klemens Wacław Metternich*, zajęła w tym nowym układzie politycznym naczelne stanowisko. Cesarz Franciszek I. rządził państwem, które co do obszaru i ludności wyrównywało temu, jakie posiadał przed wybuchem wojen francuskich; nowo zaś utworzona godność cesarska nadawała mu cechę całości i jedności, jakiéj przed tém nie miało. Zamiast korony niemieckiéj, która nie miała więcéj znaczenia, zajęła Austrya pierwsze i ważne stanowisko w nowo utworzonym Związku niemieckim. Do téj przewagi w Niemczech przybyła jednak jeszcze hegemonia Austryi we Włoszech. W Toskanii i Modenie, w Parmie, Piaczency i Gwastali panowali bezpośrednio członkowie domu cesarskiego; w innych zaś krajach włoskich przeważał stanowczo wpływ austryacki, ustalony osobnymi traktatami z panującymi tych krajów. Wpływowe to stanowisko Austryi okazało się najwybitniéj na kongresach, które w myśl układu z 20. listopada 1815 zgromadzać się miały.

Pierwszy taki kongres zebrał się w *Akwisgranie* (1818) w celu ostatecznego uregulowania stosunków francuskich. Obok téj sprawy stanęła jednak i inna jeszcze na porządku dziennym. Artykuł 13. aktu związkowego przyrzekł był pojedyńczym państwom związkowym nadanie konstytucyi czyli reprezentacyi narodowych. Częściowe tylko lub całkowite niedotrzymanie tego przyrzeczenia wywołało niezadowolenie między oświeconą warstwą narodu, a którego wyrazem była ówczesna niemiecka literatura. Widziano w tém objawy ducha rewolucyjnego, które zwalczać postanowiono ze względu na zasadę monarchiczną. Demonstracye w Wartburgu z powodu obchodu trzeciego jubileuszu reformacyi i rocznicy bitwy pod Lipskiem, założenie stowarzyszeń uniwersyteckich, zabójstwo Kotzebuego i zamach na nasauskiego ministra Ibella, utwierdziły monarchów i ich ministrów w tém postanowieniu. Na *konferencyi ministrów* w *Karlsbadzie* (1819), odbytéj pod przewodnictwem ks. Metternicha, powzięto dla tego uchwały, zmierzające do

przytłumienia tych „knowań demagogicznych“. Wolność prasy została zniesioną, uniwersytety oddano pod nadzór rządowych kuratorów, powszechne stowarzyszenia zakazano, artykuł zaś 13 aktu związkowego objaśniono w ten sposób, że pod konstytucyami rozumieć się mają dawne urządzenia stanowe, nie zaś reprezentacye narodowe. Uchwały karlsbadskie przyjęto na radzie związkowéj 20. września 1819. Dodatkowe postanowienia, powzięte na nowéj *konferencyi ministrów w Wiedniu* (1820), nadały Związkowi niemieckiemu ostateczne tegoż urządzenie.

Tymczasem wybuchły niepokoje w Hiszpanii a wnet potém i we Włoszech. W Hiszpanii musiano przywrócić liberalną konstytucyą z roku 1812, a tę samą musiał Ferdynand I. (IV), król obojga Sycylii, nadać poddanym swoim. Wypadki te spowodowały nowy kongres monarchów Austryi, Prus i Rosyi a oraz pełnomocników Anglii i Francyi najpierw w *Opawie* (paźd. 1820) a zaraz potém w *Lublanie* (w styczniu 1821). Mimo opozycyi Anglii i Francyi uchwalono tu na wniosek księcia Metternicha zasadę zbrojnéj interwencyi w sprawach wewnętrznych państw drugorzędnych i przeciw wszelkim rewolucyjnym zamachom. Już 5. lutego 1821 przekroczył austryacki generał *Frimont* linią Padu; 7. marca stoczył on pod Rieti nieznaczną potyczkę, poczém już bez żadnego oporu zajął 21. marca Kapuę, a 24. marca Neapol. Pod osłoną armii okupacyjnéj, która dopiero w r. 1826 w skutek nalegania Anglii opuściła neapolitańskie, przywrócił król Ferdynand rządy absolutne, nie wolne od prześladowań i tyranii.

Kiedy armia austryacka obsadzała królestwo Neapolu i Sycylii, wybuchła rewolucya także i w Piemoncie. Król Wiktor Emanuel, któremu znane były uchwały kongresu opawskiego, ustąpił z tronu, następca zaś jego Karol Felix przywrócił przy pomocy austryackiego generała Bubny absolutne rządy w kraju. Podobny koniec wzięła także i rewolucya hiszpańska, albowiem nowy kongres monarchów, zebrany w *Weronie* (paźd. 1822), postanowił zbrojną interwencyą przeciw Hiszpanii, a Francya podjęła się wykonania tego wyroku.

Z taką samą bezwzględnością zapatrywał się książę

Metternich na *powstanie Greków*, wybuchłe przeciw panowaniu tureckiemu, a przybierające co raz szérsze rozmiary. Rosya, w któréj interesie leżało podkopanie Turcyi, ulegała także z początku polityce gabinetu wiedeńskiego. Lecz stosunek ten zmienił się ze śmiercią cesarza Aleksandra I. (1825); albowiem następca jego Mikołaj I. trzymał się w sprawie greckiéj polityki, zgodnéj z interesem Rosyi. W lipcu 1827 zawarł on z Anglią i Francyą układ w *Londynie*, na mocy którego wymusić miano pokój między Turcyą i Grecyą. Kiedy Turcya ustąpić nie chciała, przyszło do wojny rosyjsko-tureckiéj, z któréj Rosya wyszła zwycięsko i okryta sławą, a Grecya dobiła się niepodległości. Było to pierwszém niepowodzeniem polityki księcia Metternicha a oraz początkiem przewagi Rosyi w sprawach europejskich. Także i rewolucya lipcowa (1830), która skończyła się wygnaniem Karola X. a wyniesieniem Ludwika Filipa na tron francuski, nie została bez wpływu na stosunki austryackie i reszty Europy. W *królestwie polskiém* wybuchło powstanie, po którego stłumieniu cesarz Mikołaj zamienił królestwo w prowincyą rosyjską. We Włoszech przyszło do niepokojów w Modenie, Parmie, Ferarze i Bolognii. Ale wojska austryackie mimo groźby gabinetu francuskiego, przywróciły wszędzie dawny porządek rzeczy. Dla utwierdzenia nadwątlonych nieco stosunków z Rosyą i Prusami, zawarła Austrya nowe układy w *Cieszynie* z Prusami a w *Münchengrätz* (9. września 1833) z Rosyą.

§ 116. Czynność wewnętrzna cesarza Franciszka I.

Mimo ciężkich wojen, które wypełniły większą połowę panowania cesarza Franciszka I., zwracał on jednak troskliwą uwagę także i na wewnętrze potrzeby rozległego swego państwa. Obdarzony trzeźwym, przenikającym rozumem, nie zapuszczał on się w reformy, wstrząsające głęboko organizmem państwa, ale chętnie ulepszał i naprawiał to, co ulepszenia lub naprawy wymagało, a przedewszystkiém co przyczynić się mogło do pomnożenia dobrobytu ludu, który szczególniejszą otaczał opieką.

Ciągłe wojny wymagały dobrego *wojska* i wiele pieniędzy. Reorganizacyą pierwszego zajmował się *arcyksiążę Karol*, prezydent nadwornéj rady wojennéj, a usiłowaniom jego powiodło się usunąć wiele niedostatków, mianowicie pod względem administracyi wojskowéj. Zniósł on także obowiązek dożywotniéj służby wojskowéj a ograniczył ją na lat 14. Mniéj pomyślnie wypadły reformy, zmierzające do polepszenia *finansów państwa*. Nieustanne wojny wymagały wielkich środków pieniężnych, którym podołać nie mogły zwyczajne dochody państwa. Od r. 1793 do 1810. wyrósł dług państwa z 377 na 658 milionów guldenów, a same procenta wymagały pokrycia przeszło 39 milionów. Wszystkie rządowe środki, aby powiększyć dochody państwa, okazały się niedostatecznymi, a nawet patent z 19. grudnia 1809, który domagał się wydania złota i srebra, nie na długo mógł zaradzić złemu. Najważniejszym środkiem zaradczym było wydawanie pieniędzy papierowych, tak zwanych *bankocetlów*. Ale w miarę zwiększenia się ich sumy obiegowéj, traciły banknoty na wartości tak dalece, że w roku 1800 za 100 florenów srebrem zapłacić trzeba było 469 florenów papierowych. Wpłynęło to na podrożenie żywności, na wzmożenie się lichwy i oszustwa wszelkiego rodzaju. Kiedy pod koniec roku 1810 pieniądze papierowe straciły prawie wszelką wartość, postanowił rząd patentem z 11 lutego 1811 redukcyą bankocetlów. Od dnia 15. marca 1811 miały one tylko piątą część swéj nominalnéj wartości. Środek ten, doradzony przez ministra finansów *hr. Wallisa*, nie przyniósł jednak spodziewanéj korzyści; a dopiero *hr. Stadion* (1816) zaprowadził lepszy w finansach porządek.

W tych samych latach ciężkiéj potrzeby wojennéj i finansowéj dokonano na polu prawa i sądownictwa głęboko sięgającéj i świetnéj reformy. Dnia 3. września 1803. ogłoszono nowe *Prawo karne*, a 1. czerwca 1811. *powszechne Prawo cywilne*. Prawo karne, było dalszém rozwinięciem i ulepszeniem józefińskiego prawa karnego z r. 1787, a najważniejszą jego zaletą było odróżnienie zbrodni od przestępstw policyjnych, a oraz duch łagodności, który z niego przemawia. *Powszechne Prawo cywilne*, ogłoszone przez Franciszka I., było owocem długoletniéj pracy, rozpoczętéj

za Maryi Teresy a teraz dopiero dokonanéj. Zarys jego zaprowadzono w Galicyi jeszcze za Józefa II. w r. 1797; lecz ostatnią radakcyą nadał mu dopiero w r. 1808 radca *Pfleger*, a 1. stycznia 1812 zaprowadzono go we wszystkich krajach koronnych z wyjątkiem Węgier i Siedmiogrodu.

W celu podniesienia oświaty w krajach austryackich tworzył cesarz Franciszek liczne zakłady naukowe. Jemu zawdzięczają powstanie swoje: uniwersytety we Lwowie, Insbruku i Gracu; akademie politechniczne w Pradze i Wiedniu; zakład techniczny w Gracu; teologiczne i byłe filozoficzne fakultety w Gorycyi, Czerniowcach, w Przemyślu i Tarnowie; akademia leśnicza w Mariabrun, szkoła weterynaryi w Wiedniu i t. d. Za zgodą cesarza powstały w niektórych krajach koronnych zakłady, które stały się ogniskiem oświaty narodowéj i pielęgnowania języka ojczystego, jak: czeskie muzeum narodowe, założone w Pradze przez *hr. Franciszka Kolowrata*; morawskie muzeum cesarza Franciszka, założone w Bernie przez *hr. Antoniego Mitrowskiego*; węgierskie muzeum narodowe, założone w Peszcie przez *hr. Franciszka Szechenyego*; zakład narodowy imienia Ossolińskich, założony we Lwowie przez *hr. Józefa Maxymiliana Ossolińskiego*. W Pradze i Peszcie powstały prócz tego Towarzystwa naukowe, których szczególniejszym celem było pielęgnowanie języka ojczystego.

Dla podniesienia rolnictwa zakładano prawie we wszystkich krajach Towarzystwa gospodarcze. By zaś ożywić przemysł i handel, ustanowiono przywileje i nagrody za wynalazki lub wydoskonalenia; urządzono wystawę przemysłową w Pradze (1831) i Wiedniu (1835); popierano tworzenie się stowarzyszeń przemysłowych; przedsięwzięto budowę kanału Franciszka w Węgrzech i kanału wiedeńsko-neustadskiego w Austryi dólnéj; a wreszcie zbudowano pierwszą na stałym lądzie europejskim koléj żelazną z Lincu do Budziejowic (1825—1827). W r. 1831 rozpoczęto także żeglugę parową na Dunaju między Wiedniem a Pesztem.

§ 117. Cesarz Ferdynand I. (od 1835 do 2. grud. 1848).

Cesarz Franciszek I. umarł 2. marca 1835. Nastąpił po nim starszy syn jego *Ferdynand I.* *) Jeszcze 28. wrześ.

*) Rodowód domu lotaryńsko-habsburskiego:

Franciszek I. † 1765.	*Marya Teresa* † 1780.

Józef II. † 1790.	*Leopold II.* † 1792.	Ferdynand ożen. z Maryą Beatrycą księż. Modeny. † 1806.

Dzieci Ferdynanda: Franciszek IV. książ. Modeny † 1846. — Maxymilian

Syn Franciszka IV.: Franciszek V.

Dzieci Leopolda II.:

Franciszek II. † 1835.	Ferdynand ks. Toskany † 1824.	Karol † 1847.	Józef † 1847 palatyn	Antoni † 1835.	Jan † 1859 regent niem.

Syn Karola: Albrecht

Syn Ferdynanda ks. Toskany: Leopold II. — syn: Ferdynand VII. wygnany 1860.

Dzieci Franciszka II.:

Marya Ludwika księżn. parmeń. † 1847.	*Ferdynand I.* † 1875.	Franciszek Karol.

Dzieci Franciszka Karola:

Franciszek Józef I. urod. 18. sierp. 1830 małż. Elżbieta, córka ks. Maxymiliana bawar.	Ferdynand Max. cesarz Mexyku † 1867.	Karol Ludwik urod. 1833.	Ludwik Wiktor urod. 1842.

Dzieci Franciszka Józefa I.:

Gizela zaśl. ks. Leopoldowi bawarskiemu.	*Rudolf* ur. 21. sierp. 1858 następca tronu.	Marya Walerya urod. 1868.

1830 odbyła się koronacya jego na króla węgierskiego (Ferdynand V.); w r. 1836 koronował się on w Pradze, a 1839 w Medyolanie.

Dla zbliżenia dworów do siebie, petersburskiego i wiedeńskiego, odbył się 19. września 1835 w *Cieplicach* zjazd cesarza Ferdynanda z cesarzem Mikołajem. Wnet potém (1836) za zgodą Prus i Rosyi wkroczyły wojska austryackie do Krakowa, który uważano za główne ognisko agitacyi politycznych w ziemiach polskich. W r. 1846 zniesiono okręg wolnego miasta Krakowa i wcielono go pod nazwą wielkiego księstwa krakowskiego do monarchii austryackiéj (16. listop.) Mniéj zgodną okazała się polityka austryacka z polityką Rosyi w sprawie wschodniéj. *Mehemet Ali*, namiestnik Egiptu, powziął zamiar wyswobodzenia się z pod zależności tureckiéj i utworzenia państwa niezawisłego z Egiptu, Syryi i Palestyny. Mimo oświadczenia się księcia Metternicha za nietykalnością Turcyi i udziału austryackiéj floty w wyprawie syryjskiéj (1840), musiano jednak wkońcu zgodzić się na przyznanie Egiptowi niezawisłego od Porty stanowiska.

Tymczasem mnożyły się oznaki burzy, która przejść miała całą Europę, a Austryą wstrząsnąć w jéj podstawach. Rządy absolutne, zaprowadzone po kongresie wiedeńskim tak w Austryi jak i we większéj części państw europejskich, prędzéj lub późniéj musiały rozbudzić opozycyą ludów. Rewolucya francuska, straszna i wstrętna przez swoje sposoby działania, ogłosiła jednak niektóre z owych prawd, które więcéj zapomnieć się nie dadzą, albowiem zasadzały się na ludzkiéj naturze i godności. Podczas tego wielkiego przewrotu dziejowego, ludzie zmieniali swój sposób widzenia i wyżéj sięgali swemi nadziejami. Było więc niepodobieństwem, chcieć świat postawić na tém samém stanowisku, w jakiém był przed wyjściem tylu książek, przed tyloma rozprawami, przed tylą krwi przelanéj. Skoro więc tylko zatarły się klęski, zdziałane rewolucyą francuską, a dobrobyt ludów wzrastać zaczął z dniem każdym dostrzegano, różne w ostatnich traktatach niedogodności i błędy, a objawiać się zaczęło dążenie za czémś lepszém, czego na razie nawet dobrze oznaczyć nie umiano. Ponieważ klasa myśląca, która uwa-

żała siebie za wyobrazicielkę życia narodowego, w skutek rozpowszechnienia nauk niezmiernie się rozgałęziła, przeto ruch ten nie mógł już ograniczać się na jednym narodzie, jak w r. 1789, lecz ogarnąć musiał wszystkie europejskie ludy. Wszystkie umysły poruszone były owemi teoryami, których gorączkę uspokoić może tylko doświadczenie lub rozczarowanie. Kiedy więc ludzie minionéj epoki chcieli czas swój cofnąć w przeszłość, inni choć zwolna ale zawsze posuwali go naprzód.

Prócz tych powszechnych przyczyn niezadowolnienia z istniejącego stanu rzeczy, znalazł się w Austryi inny jeszcze powód, wynikły z nagłego przebudzenia się poczucia narodowego u pojedyńczych ludów, wchodzących w skład monarchii, a mianowicie u Węgrów, Czechów, Słowaków i u Słowian południowych. Czeskie i węgierskie muzea naukowe, a oraz uczeni jak: *Dobrowsky*, *Szafarik*, *Palacky*, *Hanka*, *Jan Kollar*, *Kopitar*, *Ljudewit Gaj*, a wreszcie węgierscy poeci: *Berszenyi*, *Kölesey*, *Vörösmarty i Alex. Petöfi* wpływali w wysokim stopniu na rozbudzenie ducha narodowego. Cały ten ruch umysłowy odbywał się na polu ściśle naukowém lub literatury peryodycznéj, a u jednych tylko Węgrów zaczął wcześnie już przybierać kierunek praktyczny. W Węgrzech od dawna już nie było porozumienia między rządem a sejmem, który obszerniejszy posiadał zakres działania, jak sejmy innych krajów austryackich. Od r. 1811—1825 nie zwoływano tam wcale sejmu, dlatego tém większą czynność rozwinięto na sejmach, które od roku 1825 się zbierały. Powzięte na nich uchwały zmierzały do ulepszenia wielu urządzeń krajowych, do poprawy sądownictwa, do zmiany stosunków poddańczych a wreszcie do utórowania żywiołowi i językowi madiarskiemu przewagi w kraju. Sejm z r. 1839 ustanowił język węgierski jako urzędowy w miejsce używanego dotąd języka łacińskiego, a w r. 1843 wprowadził go także do obrad sejmowych. Uchwały te podkopywały zwolna dotychczasowe podstawy politycznego ustroju królestwa, aż wkońcu powstało silne stronnictwo, domagające się głośno przeobrażenia ustawy na wzór konstytucyi państw zachodnio-europejskich. Na sejmie, otwartym 12. listopada 1847 mową tronową, wypo-

wiedzianą w języku węgierskim, wybrano palatynem arcyksięcia Stefana, syna byłego palatyna arcyksięcia Józefa († 13. stycznia 1847) i przystąpiono do obrad nad nowém ukonstytuowaniem królestwa. Sejmy innych krajów koronnych nie miały wprawdzie znaczenia, lecz i tu, a mianowicie w Czechach dawały się słyszeć co raz natarczywsze głosy za zmianą i ulepszeniem stosunków.

Wśród takiego nastroju umysłów rozeszła się wieść o upadku Ludwika Filipa i proklamowaniu rzeczypospolitéj francuskiéj (22—24. lutego 1848). Już w pierwszych dniach marca tak w Pradze jak w Wiedniu wniesiono do rządu rozmaite petycye i adresy, w których dopominano się o swobody konstytucyjne. Otwarcie sejmu dólno-austryackiego (13. marca) dało powód do burzliwych rozruchów tak w izbie sejmowéj jak i w przyległych ulicach miasta. Pod wrażeniem tego ruchu i po ustąpieniu ks. Metternicha poczynił rząd rozmaite ustępstwa a w manifeście z dnia 15. marca przyrzekł nadanie konstytucyi. Węgrom przyznano (16. marca) odrębne ministerstwo, na czele którego stanął *hr. Ludwik Bathyani.* Przyrzeczoną konstytucyą ogłosiło ministeryum *Pillersdorfa* d. 25. kwietnia 1848. Była ona nieco tylko zmienioną kopią konstytucyi belgijskiéj, nie zgodną ze stosunkami austryackimi, dlatego oświadczyły się przeciw niéj wszystkie stronnictwa. Rząd cofnął ją 15. maja i zgodził się na zwołanie walnego sejmu, złożonego z reprezentantów wszystkich prowincyi, a którego zadaniem miało być ukonstytuowanie monarchii na nowych podstawach. Sejm ten, w którym wzięły udział wszystkie kraje koronne prócz Węgier i królestwa lombardsko-weneckiego, zgromadził się w Wiedniu 10. lipca 1848, a pierwszą jego uchwałą, powziętą na posiedzeniu z d. 26. lipca było *zniesienie pańszczyzny i poddaństwa* w całym obrębie monarchii austryackiéj. Uchwała ta otrzymała sankcyą cesarską 9. września 1848. Lecz i ten sejm nie miał przynieść pożądanych owoców z powodu rozkiełzanych żywiołów, które wystąpiły do walki tak z sobą jak i przeciw całości państwa. W lombardsko-weneckiém królestwie podniesiono otwarty rokosz przeciw panowaniu austryackiemu. Lombardya wezwała pomocy króla sardyńskiego, Karola Alberta; Wenecya zaś

ogłosiła się rzeczpospolitą z *Maninem*, jako prezydentem na czele (marzec 1848). *Węgrzy*, otrzymawszy samoistne ministerstwo, a którego duszą był *Ludwik Kossuth*, dążyli do zerwania wszelkich węzłów z monarchią i do zorganizowania królestwa na podstawie centralistycznéj, atoli z wyłącznem uwzględnieniem tylko narodowości madiarskiéj, a połączonego z resztą krajów koronnych jedynie osobą monarchy. Lecz sprzeciwiali się temu Słowacy, Chorwaci, Serbowie, Rumuni i siedmiogrodcy Sasi, i gotowali się do walki z rządem pesztyńskim. *Serbowie* odbyli w maju 1848 w Karłowicach pod przewodnictwem metropolity Rajaczica kongres narodowy, na którym ogłosili się politycznie uprawnioną narodowością, żądali dla siebie Syrmii, części Pogranicza, Banatu i województwa serbskiego i zawarli sojusz z Chorwatami w celu przeprowadzenia żądań swoich. *Czesi* domagali się połączenia krajów, należących niegdyś do korony czeskiéj i utworzenia z nich całości politycznéj, nie zależnéj od rządu wiedeńskiego. Między *Niemcami* a nawet w samym Wiedniu powstało liczne stronnictwo demokratyczne, które dążyło do utworzenia wielkiego państwa niemieckiego, a którego punkt ciężkości leżał po za granicami monarchii austryackiéj. Położenie stawało się groźniejszém, odkąd ban chorwacki *Jelaczyc* stanął na czele ruchu chorwacko-serbskiego i wystąpił do walki z Węgrami. Palatyn arcyksiążę Stefan złożył godność swoję w ręce cesarza, a *hr. Lamberga* zamianowano główno-dowodzącym w Węgrzech w nadziei, że sprowadzi pokój między powaśnionémi stronnictwami (24. września). Lecz Lamberg został zabity na moście między Budą a Pesztem (25. września). Dnia 6. października spotkał los podobny w Wiedniu hr. Latoura, ministra wojny. Cesarz schronił się do Ołomuńca (7. paźd.), sejmowi polecono, aby się przeniósł do *Kromieryża* na Morawie, a książę *Alfred Windischgrätz* został mianowany naczelnym wodzem armii austryackiéj (prócz téj, którą stała we Włoszech). Dnia 28. października przystąpił Windischgrätz do oblężenia Wiednia. Dnia 30. ujrzano z wieży św. Szczepana wojska węgierskie, spieszące na pomoc Wiedniowi. Ale los bitwy pod Schwechat wypadł na niekorzyść Węgrów, a już nazajutrz (31. paźd.) poddała się stolica.

Wśród tych rozlicznych dążeń, starć i namiętności złożył cesarz Ferdynand I. koronę 2. grudnia 1848. Ponieważ brat jego arcyksiążę Franciszek Karol również zrzékł się prawa do tronu, dlatego objął go syn tegoż *Franciszek Józef I.* Cesarz Ferdynand I. mieszkał odtąd w Pradze, gdzie zakończył życie r. 1875.

§ 118. Pierwszy okres rządów cesarza Franciszka Józefa I. aż do pokoju zurychskiego r. 1859.

Obejmując rządy obwieścił nowy monarcha, że wstąpił na tron z postanowieniem, by wszystkie kraje i stany monarchii połączyć w jednę wielką całość polityczną, by z zastępcami ludów podzielić się prawami swemi a koronie przywrócić dawniejszą jéj świetność. Był to program nader trudny i rozległy, bo wymagał uspokojenia wzburzonych żywiołów, pojednania ludów a wreszcie wspólnéj ofiary i pracy wszystkich dla dobra i wielkości monarchii.

Po upadku Wiednia przystąpił Windischgrätz do pokonania rewolucyi węgierskiéj. Zająwszy Preszburg i Rabę wkroczył on 5. stycznia 1849 do Budy, lecz odtąd pozostał przez dłuższy czas bezczynnym; a kiedy znowu wyruszył w pole, pobił go *Görgey* pod *Gödöllö* i *Isaszeg* (7. kwietnia). Sejm wegierski przeniósł się był tymczasem do *Debreczyna* a nie uznając zmiany tronu, dokonanéj przez cesarza Ferdynanda, ogłosił 14. kwietnia 1849 *dom habsburski za pozbawiony panowania*, Węgry *rzeczpospolitą*, a *Ludwika Kossutha* jéj prezydentem. Stronnictwo rewolucyjne liczyło na powstanie we Włoszech, które na wiosnę 1849 przybierać zaczęło zwrot niebezpieczny z powodu wypowiedzenia Austryi przez Karola Alberta zawieszenia broni, które zawarł był 6. sierpnia 1848 po przegranéj pod *Custozzą* (25. lipca). Lecz już 23. marca 1849 pobił go marszałek *Radecki* pod *Nowarą*, w skutek czego Karol Albert zrzekł się tronu (24. marca), następca zaś jego Wiktor Emanuel II. zawarł z Austryą zawieszenie broni (26. marca), a 6. sierpnia pokój stały, zobowiązawszy się zapłacić Austryi tytułem kosztów wojennych 75 milionów lirów. Tak

spieszne pokonanie powstania włoskiego nie zostało bez wpływu na wypadki węgierskie, mianowicie odkąd na czele armii tamtejszéj stanął generał *Haynau*, a i Rosya przysłała Austryi posiłki. W skutek przegranéj pod Szegedynem i Temeszwarem a nieporozumień w obozie powstańców złożył *Kossuth* (11. sierp.) władzę swoję, a Görgeja ogłoszono dyktatorem. Lecz już 13. sierpnia 1849 kapitulował Görgey pod *Vilagos* z 23.000 wojskiem i 130 działami. Na wiadomość o pokonaniu Węgrów poddała się także i *Wenecya* (22. sierpnia).

Następstwem wypadków z r. 1848 i 1849 musiała być reakcya na polu polityki wewnętrznéj. Pojedyńcze kraje i ludy objawiły tyle dążeń i życzeń separatystycznych, że dogodzenie im stało się na razie rzeczą niepodobną, nie chcąc narazić monarchii na rozbicie lub na niepewne losów koleje. Ponieważ projektowana przez *sejm kromierzyski* konstytucya [1]) nieuwzględniała całości monarchii, bo przypuszczała niezależne stanowisko Węgier, dlatego ministeryum ks. *Schwarzenberga* (otworzone 21. listopada 1848) rozwiązało sejm 6. marca 1849, a natomiast ogłosiło tak zwaną *oktryowaną konstytucyą* (z dnia 4. marca) dla *całéj austryackiéj monarchii*. Lecz już 31. grudnia 1851 została ta konstytucya zniesioną, a równocześnie ogłoszono *główne zasady przyszłéj organizacyi monarchii*, którą jednak na późniéj odłożono. Usiłowania rządu *(ministeryum Bacha)* w najbliższych kilku latach skierowane były ku temu, by z Austryi wytworzyć jednolite państwo, w którémby różnice narodowościowe zwolna zacierać się mogły. Węgry podzielono na pięć okręgów administracyjnych, zaś Siedmiogród, województwo serbskie, Chorwacya i Sławonia otrzymały oddzielną administracyą. Na polu administracyi, sądownictwa, szkół i oświaty, budowy dróg i kolei żelaznych, rozwinął rząd ówczesny znakomitą czynność a uwolnienie

---

[1]) Według tego projektu konstytucyi miały pojedyńcze kraje koronne otrzymać *sejmy krajowe* z ściśle wymierzonym zakresem działania. *Rada państwa* miała składać się z dwóch izb: 1. *Izby posłów*, złożonéj z 360 bezpośrednio wybieranych deputowanych, z których 80 przypaść miało na miasta; 2. z *Izby krajów*, złożonéj z delegatów sejmów krajowych. Pierwsze sejmy krajowe miały zająć się wypracowaniem ordynacyi krajowych, któreby jednak potrzebowały zatwierdzenia Rady państwa.

stanu włościańskiego od pańszczyzny i poddaństwa, téj najważniejszéj zdobyczy roku 1848, zostało nie tylko w całości utrzymane, lecz spiesznie i w sposób zadowalniający wykonane.

Centralistyczna ta polityka rządu trafiła jednak we Włoszech na silną opozycyą, podniecaną nieustannie ze strony rządu piemonckiego, który dążył do zjednoczenia całéj Italii. Opozycya stała się tém natarczywszą, a zaczepki ze strony Piemontu tém śmielszemi, kiedy cesarz Francuzów Napoleon III. stanął po stronie Sardynii i popychał ją do zerwania z Austryą. Rząd cesarski postanowił uprzedzić grożące mu niebezpieczeństwo i wypowiedział wojnę Sardynii. Generał *Gyulai* przekroczył Ticino (29. kwietnia 1859), ale straciwszy bitwę pod *Montebello* (20. maja) i pod *Palestro* (30. i 31. maja) musiał cofać się za rzékę, a pod *Magentą* (3. czerwca) główną przegrał bitwę. Jednę jeszcze bitwę stoczono pod *Solferino* (24. czerwca), lecz i tą razą nie sprzyjało szczęście armii austryackiéj. W skutek tego przyszło do osobistego spotkania się cesarza Franciszka Józefa z cesarzem Napoleonem III. w *Villafranca* i do podpisania przedwstępnéj umowy pokoju (11 lipca). W pokoju, zawartym w *Zurychu* (10. listopada 1859), odstąpiła Austrya Lombardyą aż po Mincio (z wyjątkiem Mantuy i Peschiery) cesarzowi Napoleonowi, ten zaś oddał ją królowi Wiktorowi Emanuelowi. Wnet potém (w marcu 1860) zabrała Sardynia także Toskanę, Modenę i Parmę, a głosowanie powszechne, urządzone w tych księstwach, zatwierdziło jéj ich posiadanie.

§ 119. Dyplom październikowy. Patent lutowy. Manifest wrześniowy.

Następstwem téj wojny była zmiana ministeryum i zerwanie z absolutnym systemem rządu. Nowe ministeryum *hr. Gołuchowskiego* (sierpień 1859—grudnia 1860) ogłosiło 20. października 1860 w celu uregulowania wewnętrznych prawnopolitycznych stosunków tak zwany *Dyplom październikowy*, na mocy którego władzę prawodawczą wykonywać odtąd miano tylko za współdziałaniem sejmów krajowych i Rady państwa.

Według tego dyplomu należy do Rady państwa, któréj członków wybierają sejmy krajowe: ustawodawstwo monetarne, kredytowe i bankowe; sprawy poczt, telegrafów i kolei żelaznych; wojskowość; podatki, pożyczki a w ogóle kontrola nad finansami państwa. Wszystkie inne sprawy miały załatwiać *sejmy krajowe*, dla których wydane być miały osobne ordynacye krajowe; w Węgrzech zaś według ustawy dawniejszéj. Sprawy, wspólne wszystkim krajom dziedzicznym, nie należące jednak do kompetencyi *całéj* monarchii, miały być załatwiane w Radzie państwa, z wykluczeniem posłów węgierskich. (Ściślejsza i obszerniejsza Rada państwa). Równocześnie przywrócono siedmiogrodską i węgierską kancelaryą nadworną; a także dla Chorwacyi i Sławonii utworzono osobne dykasteryum nadworne.

Dyplom ten nie znalazł jednak uznania ani w Węgrzech ani w prowincyach niemieckich. Węgrzy spodziewali się zupełnego przywrócenia dawniejszéj ustawy, a przytém nie podobało im się odrębne stanowisko, przyznane Siedmiogrodowi, Chorwacyi i Sławonii. W prowincyach niemieckich wzrastało niezadowolnienie w miarę publikowania ordynacyi dla pojedyńczych krajów koronnych, ułożonych w duchu dawniejszych urządzeń stanowych. Spowodowało to ustąpienie hr. Gołuchowskiego, a utworzenie ministeryum *Schmerlinga*, które 26. lutego 1861 wydało tak zwany *Patent lutowy*, według którego Rada państwa miała się składać z *izby panów* i z *izby posłów*. Do *Izby panów* mieli należeć: arcyksiążęta, książęta, arcybiskupi; dziedziczni członkowie, mianowani przez cesarza z najznakomitszych rodzin szlacheckich, a wreszcie członkowie dożywotni, wybierani z grona mężów zasłużonych. *Izba posłów* miała się składać z 343 deputowanych, wysyłanych przez sejmy krajowe w ten sposób, że 203 posłów przypadało na 17 sejmów przedlitawskich, 26 na prowincyonalne kongregacye Wenecyi, a 120 na sejmy węgierski, chorwacki i siedmiogrodski. Podział spraw między sejmy krajowe a Radę państwa był w ogólności ten sam, jak w dyplomie październikowym, lecz w Patencie lutowym występuje wyraźniéj różnica między *ściślejszą a obszerniejszą* Radą państwa i bliżéj są określone sprawy, które do jednéj lub drugiéj należeć miały.

Słabym punktem Patentu lutowego był artykuł 13, który pozwalał rządowi podczas pauzy parlamentarnéj a w razie *„naglącéj potrzeby“* wydawać rozporządzenia pod jedynym tylko warunkiem, że obowiązanym będzie na najbliższéj sesyi Rady państwa przedstawić powody a oraz skutki tych rozporządzeń.

Lecz i Patent lutowy nie znalazł uznania w monarchii. Wenecya odmówiła udziału w Radzie państwa; Tyrol południowy żądał sejmu osobnego; Węgrzy domagali się przywrócenia konstytucyi z r. 1848, a nawet sejm zagrzebski wzbraniał się wysłać delegatów do Rady państwa i domagał się połączenia Chorwacyi, Sławonii, Dalmacyi, Pobrzeża, Krainy, Styryi i Karyntyi w jednę całość polityczną, nie zależną ani od Wiednia ani od Pesztu. W Radzie państwa, otwartéj 1. maja 1861 pojawił się szczupły tylko zastęp posłów, a kiedy i późniejsze próby nie miały powodzenia, ustąpiło ministeryum Schmerlinga (lipiec 1865), a nastało ministeryum *hr. Belcredego* z wyraźném dążeniem do ugody z Węgrami. Sejm siedmiogrodski, zwołany w celu rewizyi prawa z r. 1848 o unii z Węgrami, uchwalił *unią* dnia 6. grudnia 1865, a również skłoniono i sejm chorwacki, że wysłał deputacyą do Pesztu dla naradzenia się nad prawnopolityczném stosunkiem Chorwacyi do Węgier i nad zamierzoną koronacyą królewską. W ślad za tém pojawił się 20. września 1865 *Manifest cesarski*, zawieszający *ściślejszą* Radę państwa aż do chwili, gdy układy z Węgrami i Chorwacyą dojrzeją o tyle, że wyniki ich będą mogły być przedłożone *zastępcom* reszty królestw i krajów koronnych Sejmy przedlitawskie z mieszaną ludnością przyjęły z zadowoleniem ten zwrot nowy na drodze rozwoju życia konstytucyjnego w monarchii austryackiéj, lecz sejmy krajów niemieckich oświadczyły się za przywróceniem *ściślejszéj* Rady państwa. Następny sejm węgierski otworzył cesarz mową tronową, w któréj uznał *formalną* stronę konstytucyi węgierskiéj z r. 1848, ale żądał jéj rewizyi.

Naród węgierski przyjął z uniesieniem słowa wspaniałomyślnego monarchy; na wniosek *Franciszka Deaka* wybrano komisyą z 67 członków, ta zaś komitet z 15^tu, który zająć się miał wypracowaniem projektu w celu ustalenia prawnopolitycznego stosunku Węgier do reszty krajów koron-

nych a oraz określeniem *spraw wspólnych całéj monarchii.* Według projektu komisyi, ukończonego 25. czerwca 1866 uznano jako sprawy wspólne: *sprawy zewnętrzne* (dyplomatyczne i handlowe reprezentacye, międzynarodowe układy), *armią i marynarkę*, a wreszcie *budżet*, potrzebny na pokrycie dotyczących wydatków. Nad sprawami temi miały obradować dwie delegacye, każda złożona z 60 członków, na przemian raz w Wiedniu, drugi raz w Peszcie. Tymczasem wybuchła wojna z Prusami, a z powodu jéj musiano sejm odroczyć 26. czerwca 1866.

§ 120. Wojna niemiecka.

Wojna ta była wynikiem długiego antagonizmu między Austryą i Prusami o przewagę w Niemczech. Już Fryderyk II. nie zaniedbywał żadnéj sposobności, by przedstawiać Austryą jako wroga swobód niemieckich, siebie zaś jako ich opiekuna i obrońcę (§ 106, 108). Wyswobodzenie Niemiec z pod przemocy Napoleońskiéj umiały Prusy przedstawiać jako dzieło własne, chociaż w ręku Austryi spoczywały wtenczas losy nietylko Niemiec, ale i Prus samych (§ 114). W Związku niemieckim, utworzonym na kongresie wiedeńskim (8. czerwca 1815) znosiły Prusy niechętnie tylko przewodnictwo Austryi. Kiedy w r. 1848 *mało-niemieckie stronnictwo*, tak zwanych *Gotajczyków*, wystąpiło z projektem założenia nowego Związku niemieckiego z wykluczeniem Austryi a królem pruskim jako cesarzem na czele, popierały Prusy całym wpływem swoim ten projekt. Zamiar się nie udał z powodu zerwania parlamentu frankfurckiego, ale Prusy ciągle już odtąd pracowały w tym kierunku. Jeszcze w r. 1849 28. maja zawarły one przymierze z Hanowerem i Saxonią, aby dążyć do utworzenia Związku ściślejszego (Unii), w którym Austrya żadnego udziału mieć nie miała. Następstwem tego przymierza był *parlament książąt* niemieckich, zwołany do *Erfurtu* 20. marca 1850, a wnet potém *kongres książąt* niemieckich, który odbył się w Berlinie.

Kongres ten wprawdzie nie doprowadził Prus do zamierzonego celu, ponieważ wielu książąt stało po stronie Austryi, która chciała przywrócić Związek dawniejszy, ale

Niemcy wtenczas już rozpadły się na dwa nieprzyjaźne sobie obozy, gotowe do walki z sobą. Już z powodu sprawy heskiéj (1850) o mało że nie przyszło do wojny w Niemczech, ale na *konferencyach drezdeńskich* (grud. 1850 do maja 1851) przyszło jeszcze do porozumienia i do przywrócenia dawnego Związku niemieckiego. Natomiast utworzyły Prusy tak zwany *Związek celny* (1853), z którego wykluczono Austryą a zawarto z nią jedynie osobny traktat handlowy na lat 12 (luty 1855). Aby wzmocnić stanowisko Austryi w Niemczech, podkopywane systematycznie przez Prusy, a przeprowadzić konieczną reformę Związku niemieckiego, zwołał cesarz Franciszek Józef kongres wszystkich książąt niemieckich do Frankfurtu, (17. sierpnia 1863). Lecz Prusy odmówiły udziału w kongresie, a z innymi książętami nie przyszło do porozumienia.

Tymczasem stanęła na porządku dziennym tak zwana sprawa *szleszwicko-holsztyńska*, któréj geneza była następująca. W różnych częściach, z których składało się królestwo duńskie istniało różne prawo sukcesyjne, bo kiedy we właściwéj Danii przysługiwało prawo sukcesyi także i linii żeńskiéj, przywiązaną ona była w Szleswigu i Holsztynie tylko do linii męskiéj. Król Fryderyk VII. nie miał potomstwa, najbliższym zaś spadkobiercą jego w Danii był *Chrystyan IX.* glücksburski. Chcąc ocalić królestwo od podziałów po śmierci swojéj, ogłosił Fryderyk ustawę, przygotowaną jeszcze przez ojca jego Chrystyana VIII. († 1848), która księstwa (Szleswig i Holsztyn) na zawsze połączyć miała z Danią. Lecz wystąpił przeciw temu książę Fryderyk augustenburski, który miał prawa do sukcesyi szlezwicko-holsztyńskiéj i wezwał opieki Związku niemieckiego (1848).

Związek uchwalił zajęcie księstw, a Prusom polecono wykonanie uchwały. Lecz Prusy zawarły wnet potém pokój z Danią (10. lipca 1849), a wojsko holsztyńsko-szlezwickie pobili Duńczycy pod *Idstädtem*. Wtedy uznały Anglia, Francya, Rosya i Szwecya w tak zwanym *protokóle londyńskim* z dnia 2. sierpnia 1850 całość królestwa duńskiego; a w drugim londyńskim protokóle z r. 1852 sukcesyą domu glücksburskiego w całém państwie. Austrya ze Związkiem niemieckim przystąpiła do tego protokółu. Fry-

deryk VII. umarł 15. listopada 1863, a Chrystyan IX. glücksburski objął na mocy protokółu londyńskiego po nim rządy. Lecz kiedy wkrótce potém ogłosił on nową ustawę, obowiązującą tak Danią jak księstwa, wystąpiły przeciw temu Austrya i Prusy, które nie życzyły sobie wcielenia księstw do Danii; a ponieważ Chrystyan ustąpić nie chciał, zajęły wspólnie obydwa księstwa (1864). W pokoju *wiedeńskim* z 30. paźd. 1864 zrzekła się Dania księstw tych na rzecz Austryi i Prus. Ale kiedy Austrya kraje te chciała oddać księciu Fryderykowi augustenburskiemu, zgadzały się na to Prusy tylko pod warunkiem, jeżeli książę wojska swoje odda pod rozkazy pruskie. Ponieważ książę na takie ograniczenie władzy swojéj zezwolić nie chciał, dlatego umówiły się Austrya i Prusy w *Gasteinie* (14. sierp. 1865) względem tymczasowego zarządu tych krajów w ten sposób, że Austrya miała objąć rządy w Holsztynie, Prusy zaś w Szleswigu; udział swój na Lauenburgu odstąpiła Austrya Prusom za wynagrodzeniem $2\frac{1}{2}$ miliona talarów.

Konwencya gasteinska nie zaspokoiła jednak ambicyi rządu pruskiego, który otwarcie już dążył do tak zwanéj „*anexyi*“ Szleswigu i Holsztynu, do wojny z Austryą i do rozstrzygnięcia długoletniego sporu o hegemonią w Niemczech. Mimo opozycyi parlamentu przeprowadził był hr. *Bismark*, kierujący od roku 1862 tak zewnętrzną jak wewnętrzną polityką pruską, organizacyą i ogromne powiększenie armii pruskiéj, a sprzymierzywszy się z Włochami gotował się do wojny z Austryą. Za powód do zerwania posłużyła Prusom okoliczność, że austryacki namiestnik w Holsztynie, generał *Gablenz*, zwołał stany holsztyńskie, by zasięgnąć zdania ich co do przyszłego urządzenia kraju (styczeń 1866). Prusy upatrzyły w tém knowania rewolucyjne i naruszenie konwencyi gasteinskiéj i wysłały generała Manteuffla z wojskiem do Holsztynu, by wspólnie z austryackim namiestnikiem zarządzał krajem. Lecz generał Gablenz ustąpił z Holsztynu. Wtedy Austrya poddała sprawę tę do rozstrzygnięcia sejmowi związkowemu w Frankfurcie (1. czerwca), a kiedy ten (9 głosami przeciw 6) uchwalił mobilizacyą armii związkowéj (14. czerwca), ogłosił poseł pruski dotychczasowy Związek za zerwany, przedłożył projekt no-

wéj organizacyi Związku niemieckiego z wyłączeniem Austryi i opuścił salę sejmową. Państwa, które stały po stronie pruskiéj, jak Niederlandy, Mecklenburg, Oldenburg, księstwa saskie i wolne miasta prócz Hamburgu, odwołały także swoich zastępców.

Prusacy, którzy od dawna już stali gotowi do wojny, wkroczyli 19. czerwca w hanowerskie, 19. do Hesyi, a 29. poddało im się wojsko hanowerskie pod *Langensalcą*. W tym samym czasie zaczęła się wojna także i we Włoszech. Król Wiktor Emanuel wydał (20. czerwca) wojnę Austryi, przeszedł Mincio (22. czerwca), lecz pod Custozzą (24. czer.) pobił go *arcyksiążę Albrecht* i wyparł za Mincio. W kilka tygodni późniéj (20. lipca) odniósł wice-admirał *Tegethof* świetne zwycięstwo nad włoską flotą pod *Lissą*.

Lecz rozstrzygnięcie wojny nastąpiło w Czechach, dokąd wkroczyli Prusacy w sile 278.000 ludzi; połączona austryacko-saska armia pod naczelném dowództwem *Benedeka* wynosiła około 270.000 ludzi. Po kilku utarczkach stoczono pod *Kralowy-Hradem* (Königgrätz) główną bitwę (3. lipca 1866), z któréj Prusacy wyszli zwycięsko. Ponieważ z powodu równoczesnéj wojny z Włochami armia austryacka była podzieloną, dlatego zrzékł się cesarz Franciszek Józef Wenecyi na rzecz cesarza Napoleona III. (5. lipca), a arcyksięciu *Albrechtowi* poruczono naczelne dowództwo nad wszystkiémi wojskami austryackiémi (13. lipca). Atoli wypadki rozwijały się tak szybko, że już 22. lipca musiano zawrzéć pięciodniowe zawieszenie broni, a 26. podpisano w *Nikolsburgu* przedwstępne warunki pokoju. Austrya wystąpiła ze Związku niemieckiego, zezwoliła na utworzenie ściślejszego Związku, który Prusy w Niemczech północnych założyć postanowiły i zapłaciła 20 mil. talarów tytułem kosztów wojennych. Pokój, zawarty w Pradze (23. sierpnia 1866), zatwierdził tę umowę. Wenecyą odstąpił Napoleon Włochom; z południowo-niemieckiémi państwami pozawierały Prusy osobne umowy pokojowe; a 14. sierpnia 1866 rozwiązał poseł austryacki *baron Kübeck* dawniejszy Związek niemiecki. Wojna prusko-fraacuska z r. 1870—1871 postawiła Prusy u kresu ich życzeń, albowiem ustaliła przewagę pruską także i w Niemczech

południowych, a królowi ich przyniosła koronę cesarską (21. stycz. 1871).

§ 121. Ugoda z Węgrami. Ustawa grudniowa (1867). Zmiana ustawy wyborczéj (1873).

Po przejściu burzy wojennéj przystąpiono niebawem do pracy około ostatecznego ukonstytuowania monarchii. Sejmy krajowe zostały otwarte 29. listopada 1866; sejm zaś węgierski otworzono reskryptem królewskim, w którym wyrażono zapewnienie, że elaborat wydziału 15[tu] z 25. czerwca może posłużyć „za punkt wyjścia do zawarcia ugody“. Hr. Belcredi zamierzył teraz zwołać *nadzwyczajną Radę państwa*, którąby miała obradować nad propozycyami sejmu pesztyńskiego. Lecz oświadczyło się przeciw temu stronnictwo, które sprzeciwiało się manifestowi z 20. września 1860, a w skutek tego podał się hr. Belcredi do dymisyi, poczém *hr. Beust* objął ministeryum spraw wewnętrznych a oraz prezydyum w Radzie ministrów 1867.

Pierwszą czynnością nowego ministra było przywrócenie ustawy lutowéj, a oraz ostateczne załatwienie ugody z Węgrami. Wydział 67[niu] przyjął elaborat komitetu 15[tu], a w ślad za tém nastąpiło przywrócenie konstytucyi węgierskiéj z r. 1848, i utworzenie ministeryum odpowiedzialnego z *hr. Juliuszem Andrassym* na czele. Dnia 22. maja 1867 zebrała się nowa Rada państwa, a 8. czerwca odbyła się uroczysta koronacya cesarza Franciszka Józefa na króla węgierskiego.

Dwie deputacye po 10 członków z Rady państwa i sejmu pesztyńskiego, a po 5 członków z Izby panów i magnatów, przystąpiły do narady nad ugodą z Węgrami, a wynikiem jéj były trzy układy ugodowe: 1. *Układ o kwocie ugodowéj na wspólne potrzeby państwa.* Według téj ugody miały od 1. stycznia 1868 aż do ostatniego grudnia 1877 Węgry płacić na wspólne potrzeby państwa 30 procent a kraje przedlitawskie 70 procent; 2. *Ugoda względem przyczynienia się Węgier do ponoszenia ciężarów obecnego długu państwa*; 3. *Ugoda cłowo-handlowa* między Węgrami

a drugą połową monarchii. Dnia 20. listopada 1867 przyjęła Rada państwa także i *ustawę o delegacyach wspólnych* (§ 119). Wkrótce potém (24. września 1868) stanęła ugoda między Węgrami a sejmem zagrzebskim. Według téj ugody, wypracowanéj przez tak zwaną deputacyą regnikolarną, uznano za sprawy wspólne dla Węgier i Chorwacyi: *wojsko*, *sprawy handlowe i finansowe*, a dla naradzenia się nad niemi, wysyła sejm zagrzebski do pesztyńskiéj Izby posłów 29 deputowanych. Cztéréj z nich muszą być wybrani do delegacyi wspólnych. W radzie ministrów węgierskich zasiadać musi jeden minister chorwacki bez teki dla spraw czysto chorwackich. Chorwacya otrzyma Rząd krajowy, odpowiedzialny sejmowi chorwackiemu. Językiem rządowym w Chorwacyi jest język krajowy; językiem państwa tylko język węgierski. Siedmiogród wcielono zupełnie do Węgier na mocy unii z roku 1865.

W skutek ugody węgierskiéj okazała się potrzeba zmian w *ustawie lutowéj z r. 1861*, obowiązującéj drugą połowę monarchii. Wynikiem tego są tak zwane *ustawy zasadnicze państwa*, *z grudnia 1867*, na których opiera się obecny ustrój konstytucyjny monarchii austryackiéj [1]). Są one następujące:

1. *ustawa o reprezentacyi państwa z dnia 21. grudnia 1867*. Według téj ustawy *Rada państwa powołaną* jest do wspólnego reprezentowania królestw: Czech, Dalmacyi, Galicyi i Lodomeryi wraz z wielkiém księstwem krakowskiém, arcyksięstwa austryackiego powyżéj i poniżéj Anizy, księstwa Salcburgu, Styryi, Karyntyi, Krainy i Bukowiny, margrabstwa Morawii, księstwa górnego i dólnego Szląska, uksiążęconego hrabstwa Tyrolu i Voralbergu, margrabstwa Gorycyi i Gradyski i miasta Tryestu z okręgiem. — Rada państwa składa się z izby panów i izby deputowanych.

Członkami izby panów są: 1. Pełnoletni arcyksiążęta domu cesarskiego; arcybiskupi i ci biskupi, którzy posiadają godność książęcą. 2. *Dziedzicznymi członkami* izby panów są pełnoletni naczelnicy tych krajowych rodzin szlacheckich, które odznaczają się wielką posiadłością ziemską. 3. Lecz cesarzowi przysłuża prawo powoływania do izby panów, jako

[1]) Dziennik praw państwa Nr. 141.

dożywotnich téjże członków, mężów zasłużonych około dobra państwa lub kościoła, umiejętności lub sztuki.

Do izby deputowanych wchodzi 203 członków, z których na Galicyą przypadało 38. Deputowanych tych wybierają sejmy krajowe bezwzględną większością głosów według grup, wskazanych krajową ordynacyą wyborczą. Do zakresu Rady państwa należą: układy handlowe i takie traktaty państwowe, których następstwem ma być obciążenie państwa lub części jego, albo zmiana obszaru królestwa lub krajów, reprezentowanych w Radzie państwa; przyzwolenie kontyngensu rekrutów a ogólnie wszystkie sprawy, tyczące się wypełnienia obowiązku służby wojskowéj; oznaczenie budżetu, przyzwolenie podatków, zaciąganie nowych pożyczek; uregulowanie spraw pieniężnych monetarnych i nót bankowych; spraw celnych i handlowych; urządzeń telegraficznych, pocztowych i środków komunikacyjnych; ustawodawstwo w sprawach kredytu, banków, przywilejów i przemysłu (z wyjątkiem prawa propinacyi), a daléj ustawodawstwo o miarach i wagach; ustawodawstwo w sprawach medycznych (epidemia, zaraza bydła); ustawodawstwo o prawach obywatelstwa i przynależności; ustawodawstwo o stosunkach wyznaniowych, o prawie stowarzyszeń i zgromadzeń; oznaczenie zasad wychowania publicznego w szkołach ludowych i gimnazyach, a ustawodawstwo o uniwersytetach; ustawodawstwo karne, cywilne, handlowe i wekslowe, o prawie morskiém, górniczém i lenném; organizacya władz sądowych i administracyjnych; ustawodawstwo w sprawach, odnoszących się do obowiązków pojedyńczych krajów koronnych i stosunków ich między sobą.

2. *Ustawa o powszechnych prawach obywateli z dnia 21. grudnia 1867.* [1]) Ustawa ta zapewnia obywatelom państwa austryackiego: równość wobec prawa; prawo swobodnego przesiedlenia się w granicach państwa; nietykalność własności, mieszkania i tajemnicy listowéj; prawo zgromadzenia i stowarzyszenia się; swobodę wiary i sumienia; wolność umiejętności i jéj nauczania; a wreszcie równouprawnienie wszystkich plemion, mieszkających w państwie, i prawo pielęgnowania swojéj narodowości i języka.

---

[1]) Dzien. praw pań. N. 142.

3. *Ustawa o władzy sędziowskiéj z dnia 22. grudnia 1867.* [1]) Ustawa ta orzeka, że wszelkie sądownictwo wykonywa się w imieniu Cesarza; że wszelkie wyroki i orzeczenia wydają się w imieniu Jego; sędziów mianuje Cesarz stale i dożywotnie; sędziowie są w wykonywaniu swego urzędu samoistni i niezawiśli.

4. *Ustawa o pełnieniu władzy rządowéj i wykonawczéj z dnia 21. grudnia 1867.* [2]) Według prawa tego *Cesarz* jest uświęcony, nietykalny i nieodpowiedzialny; wykonywa władzę rządową przez *odpowiedzialnych* ministrów i podwładnych tymże urzędników; Cesarz piastuje naczelne dowództwo siły zbrojnéj, wypowiada wojnę i zawiera pokój; wszyscy urzędnicy administracyi państwowéj mają w swéj przysiędze służbowéj *zaprzysięgać*, że będą wiernymi zasadniczym ustawom państwa.

5. *Ustawa tycząca się spraw wspólnych wszystkim krajom monarchii austryackiéj i sposobu ich traktowania z dnia 21. grud. 1867.* [2]) Uznają się za sprawy *wspólne* obu połowom monarchii: 1. *Sprawy zewnętrzne* wraz z dyplomatyczną i handlową reprezentacyą w obec zagranicy, tudzież rozporządzenia, które mogą być potrzebne z powodu traktatów międzynarodowych. 2. *Wojskowość* wraz z *marynarką wojenną*, ale z wyjątkiem zezwolenia na pobór rekrutów, sposobu wypełniania służby wojskowéj, dyslokacyi i zaprowiantowania wojska, jakotéż uregulowania obywatelskich stosunków członków armii. 3. *Sprawy finansowe* co do wydatków, które mają być wspólnie ponoszone, uchwalenie dotyczącego budżetu i tegoż sprawdzanie. Administracyą spraw wspólnych zajmuje się *wspólne odpowiedzialne ministeryum.* Do obradowania nad sprawami wspólnemi wysyłają reprezentacye obydwu połów monarchii (Rada państwa i sejm węgierski) *delegatów.* Delegacya Rady państwa liczy 60 członków, których $1/3$ część wzięta jest z izby panów, a $2/3$ z izby poselskiéj. Taką samą liczbę delegatów wysyła sejm węgierski, których $1/3$ część wzięta jest z izby ma-

[1]) Dzien. praw pań. Nr. 145.
[2]) Dzien. pr. pań. Nr. 146.
[2]) Dzien. praw pań. N. 144.

gnatów a $^2/_3$ z izby poselskiéj. Cesarz zwołuje delegacye corocznie i oznacza miejsce ich zebrania. Każda z obydwu delegacyi obraduje i uchwala na osobném swojém posiedzeniu, i udziela sobie nawzajem swoich uchwał, a w razie potrzeby i motywowania tychże. Porozumienie to odbywa się na piśmie, ze strony delegacyi Rady państwa po niemiecku, ze strony delegacyi węgierskiéj po węgiersku, lecz z obu stron z dołączeniem uwierzytelnionego tłumaczenia w języku drugiéj delegacyi. Kwestye sporne rozstrzygają się na plenarném posiedzeniu obu delegacyi.

6. *Ustawa o ustanowieniu Trybunału państwa z dnia 21. grudnia 1867* [1]) w celu rozstrzygania sporów o kompetencyą i w sprawach spornych prawa publicznego.

Dnia 24. grudnia 1867 zamianował cesarz pierwszych wspólnych ministrów państwa (Beust, Becke, John), a 31. grudnia otrzymała także i Przedlitawia odpowiedzialne ministeryum z *ks. Karolem Auerspergiem* na czele. Zewnętrznym wyrazem tego dualistycznego ustroju państwa jest zmieniony tytuł monarchii, która odtąd nazywa się „*austryacko-węgierską*“.

Z prac innych, dokonanych w tym nader płodnym okresie konstytucyjnym, zasługują na uwagę: ustawa o odpowiedzialności ministrów z dnia 25. lipca 1867; ustawa o prawie zgromadzeń i stowarzyszeń z d. 15. listopada 1867; ustawa o obowiązku służby wojskowéj z 5. grud. 1868; ustawa o organizacyi szkół ludowych (z 14. maja 1869), o obronie krajowéj, o sądach przysięgłych, o nowéj organizacyi urzędów politycznych (zupełne odłączenie sądownictwa od administracyi) z d. 14. grud. 1866, o organizacyi sądów powiatowych, o zjednoczeniu długu państwowego i t. d.

Reprezentacye krajowe polegają na statucie krajowym z dnia 26. lutego 1861.

Ostatniéj zmiany w ustawie państwa dokonano uchwaleniem *prawa z dnia 2. kwietnia 1873 o bezpośrednich wyborach do Rady państwa przez pojedyncze kraje koronne.* Według téj ustawy składa się obecnie izba poselska Rady Państwa z 353 członków; z tych przypada na grupę właścicieli wielkich posiadłości 85, na grupę

---

[1]) Dzień pr. pań. Nr. 403.

miast i izb handlowych 137, na grupę mniejszych posiadłości 131 (Galicya wybiera 63). Wybory odnawiają się co 6 lat.

§ 122. Gosdodarstwo rolnicze, przemysł i handel. Oświata.

Rok 1848 stanowi przełom w rozwoju wewnętrznych stosunków monarchii tak pod względem politycznym, jak ekonomicznym i społecznym.

Gospodarstwo rolnicze od czasu zniesienia pańszczyzny zaczęło wchodzić na drogę racyonalnego rozwoju. Liczna klasa włościańska, przyszedłszy do świadomości obywatelskiéj a zmuszona sama pamiętać o sobie, przychodzić zaczyna do niezależności, dobrobytu a nawet zamożności. Potrzeba zastąpienia pracy ludzkiéj lub uczynienia ją wydatniejszą, spowodowała założenie wielu fabryk machin i narzędzi rolniczych, a nawet zastósowanie pary przy wielkich gospodarstwach. Do podniesienia rolnictwa przyczyniają się: Towarzystwa gospodarczo-rolnicze, zakłady agronomiczne, szkoły ogrodnicze i leśnictwa, wystawy gospodarcze, Towarzystwa kredytowe ziemskie, Towarzystwa ubezpieczeń i t. d.

Nie mniéj znakomite postęppy uczyniono na polu *przemysłu* austryackiego od czasu zaprowadzenia *nowéj ustawy przemysłowéj* z 20. grudnia 1859, która ogłosiła zasadę *wolności zarobkowania* w granicach, ustawą zakreślonych. Fabrykacya machin, środków przewozowych (lokomotywy i wagony kolejowe), wyrób fizykalnych, chirurgicznych i muzykalnych instrumentów (fortepiany, pianina), wyroby lniane, wełniane, żelazne, szklanne i. t. d. stanęły na znacznym stopniu rozwoju.

W skutek zmiany *polityki cłowéj* ożywiły się stanowczo i wzmagają z każdym rokiem *stosunki handlowe* monarchii austryackiéj. Popierają je liczne układy i traktaty handlowe, pozawierane z obcémi państwami. Do ważniejszych takich układów zaliczyć należy: Traktat handlowy z Rosyą (z 14. września 1860); traktat z Turcyą (za-

warty 10. maja 1862); układ handlowy z Wielką Brytanią (z 16. grud. 1865 i z 30. grud. 1869); traktat z Francyą (z 11. grud. 1866); z Belgią (z dnia 23. lutego 1867), z Włochami (z dnia 23. kwietnia 1867); z Portugalią (z dnia 13. stycz. 1872); układ handlowo-cłowy, zawarty z Niemcami (9. marca 1868); traktat handlowy z Szwajcaryą (14. lipca 1866), z Chinami (2. wrześ. 1869), z Japonią (18. paźd. 1869), z Hiszpanią (24. marca 1870), z Szwecyą i Norwegią (3. listopada 1873). — Do podniesienia handlu przyczyniły się prócz tego niektóre *nowe urządzenia*, jak: *Izby handlowe i przemysłowe* (czerw. 1868), zmiany i ułatwienia *pocztowe*, przy użyciu *telegrafów*, oraz ułatwienia *paszportowe*; *prawo wekslowe* z r. 1850; *nowe prawo handlowe* z r. 1862; prawa względem ochrony cech i wzorów z r. 1860 i 1865; zaprowadzenie nowych miar i wag (1875), a wreszcie banki, Towarzystwa zaliczkowe i ubezpieczeń, akademie i szkoły handlowe.

Około pomnożenia i podniesienia szkół ludowych, zorganizowania szkół średnich i akademii, założenia licznych szkół specyalnych, uczyniono w ostatnich czasach nader znakomite postępy, co wywarło ogromny wpływ na rozwój oświaty, umiejętności, sztuki, przemysłu i handlu. W skutek nowego prawa o szkołach ludowych, i obowiązku uczęszczania do szkół pospolitych wszystkich dzieci od 6—14 roku życia istnieje obecnie w monarchii przeszło 33 tysięcy szkół ludowych, a oświata wciska się w co raz szérsze warstwy ludności. Dla wykształcenia zdolnych nauczycieli dla szkół ludowych pozakładano seminarya nauczycielskie męskie i żeńskie; zaprowadzono także tak zwane *szkoły wydziałowe*. W Galicyi w skutek zaprowadzenia języka krajowego we wszystkich zakładach naukowych, czyni oświata nieznane dotąd postępy. Liczba *szkół średnich* w monarchii wzrasta z rokiem każdym, a przybyły do nich tak zwane *gimnazya realne*. Uniwersytety i akademie techniczne uległy znacznéj reformie, mianowicie ostatnie, zorganizowane w duchu szkół fachowych. Nowe uniwersytety założono w Kołoszwarze (1873), w Zagrzebiu (1874) i w Czerniowcach (1875). Dla rozwoju umiejętności założono *akademie umiejętności* w Wieduiu (1847),

w Peszcie, Zagrzebiu i Krakowie (28. stycznia 1872). Na polu *architektury* zajmuje Austrya obecnie pierwszorzędne stanowisko. Architekci: *van der Nüll i Siccardsburg* (obydwaj umarli 1870), *Teofil Hansen*, *Fryderyk Schmid*, *Henryk Ferstel*, *August Weber*, *Hasenauer i Semper* cieszą się sławą europejską. Również znakomite postępy uczyniła Austrya w ostatnich czasach na polu sztuk pięknych.

2800 2

3

8400

5600

14000